





k u l t u r a ● ● ●  
republika slovenija  
ministrstvo za kulturo

---

ISSN 0019-1523

# IDRIJSKI RAZGLEDI

LIV · 1 / 2009



MESTNI MUZEJ IDRIJA  
MUZEJ ZA IDRIJSKO IN CERKLJANSKO





<i>Izdajatelj in založnik</i>	MESTNI MUZEJ IDRIJA Muzej za Idrijsko in Cerkljansko Idrijski razgledi, Prelovčeva 9, 5280 Idrija <a href="http://www.muzej-idrija-cerkno.si">www.muzej-idrija-cerkno.si</a> <a href="mailto:tajnistvo@muzej-idrija-cerkno.si">tajnistvo@muzej-idrija-cerkno.si</a>
<i>Uredniški odbor</i>	JOŽE BAVCON SAMO BEVK JOŽE ČAR JOŽE JANEŽ ROBERT JEREB JANEZ KAVČIČ IVANA LESKOVEC KARMEN SIMONIČ MERVIC KLEMEN PUST KSENIJA ŠABEC ANTON ZELENC
<i>Odgovorna urednica</i>	IVANA LESKOVEC
<i>Glavni urednik</i>	JOŽE JANEŽ
<i>Literarni urednik</i>	JOŽE JANEŽ
<i>Oblikovalec in tehnični urednik</i>	NANI ANDREJ JENKO, STUDIO NAI
<i>Lektoriranje</i>	MILANKA TRUŠNOVEC
<i>Finančna podpora</i>	OBČINA IDRIJA
<i>Tisk</i>	TISKARNA DTP d.o.o.
<i>Naklada</i>	500 IZVODOV
	Idrija, september 2009



N p 31.495/2009

# V TEJ ŠTEVILKI SODELUJEJO

dr. Jože Čar, *univ. dipl. inž. geol., upokojeni profesor Oddelka za geologijo Naravoslovno tehnične fakultete Univerze v Ljubljani*

dr. Igor Dakskobler, *univ. dipl. biol., Biološki inštitut Jovana Hadžija ZRC SAZU, Regijska raziskovalna enota Tolmin*

Alessandra Giumlia – Mair, *AGM Archeoanalisi, Merano (BZ), Italija*

Nejc Gregorač, *član Sankaškega kluba Idrija*

Janez Kavčič, *prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, Idrija*

Mojca Kavčič, *univ. dipl. inž. geol., Občina Idrija*

mag. Simona Kermavnar, *univ. dipl. umet. zgod., Logatec*

dr. Petra Leben-Seljak, *univ. dipl. biologinja, zasebna raziskovalka, Žiri*

doc. dr. Nives Ogrinc, *univ. dipl. kemik, Odsek za znanosti o okolju, Institut "Jožef Stefan", Ljubljana*

prof. dr. Rajko Pavlovec, *univ. dipl. inž. geol., upokojeni profesor Oddelka za geologijo Naravoslovno tehnične fakultete Univerze v Ljubljani*

Martina Peljhan, *univ. dipl. inž. geol., Rudnik živega srebra Idrija*

Bojan Režun, *univ. dipl. inž. geol., Rudnik živega srebra Idrija*

Robert Šabec, *univ. dipl. filozof in sociolog kulture, samostojni novinar*

Rafael Terpin, *akademski slikar, rovtarski krajinar, upokojeni samostojni kulturni delavec iz Idrije*

Robert Zabukovec, *samostojni fotograf*

Za vsebino člankov odgovarjajo avtorji. Uredništvo naproša avtorje, naj oddajajo članke v dveh izvodih, na papirju in v digitalnem zapisu. Članki naj ne bodo daljši od 10 tipkanih strani. Obvezno naj bo priložen avtorjev stalni in e-poštni naslov ter telefonska številka.



---

# VSEBINA

	IDRIJA	
Rafael Terpin:	Od sv. Križa do Žorža	10
	NARAVNA DEDIŠČINA	
Martina Peljhan, Mojca Kavčič, Bojan Režun:	Naravoslovna dediščina Idrije povezana v Geopark	31
	KULTURNA DEDIŠČINA	
Simona Kermavnar:	V Cerknem še ena - tretja - slika avstrijskega slikarja Johanna Carla von Reslfelda v Sloveniji	40
	LIKOVNA PRILOGA	
	Robert Zabukovec	49
	LITERATURA	
Robert Šabec:	Dve kratki zgodbi	58
	ZGODOVINA	
Jože Čar:	Razmere v idrijski jami v času francoskih zasedb in v prvih letih po odhodu Francozov iz Idrije	64
Alessandra Giumlia - Mair:	Načini žganja rude v Idriji od 16. do 18. stoletja	77
Janez Kavčič:	Protestantizem in protireformacija na Idrijskem	84
Rajko Pavlovec:	O mineralih, tudi o živem srebru pred dvesto leti	96

---

	ARHEOLOGIJA	
Petra Leben-Seljak:	Antropološka analiza kostnih ostankov s pokopališča pri cerkvi sv. Barbare v Idriji	99
Nives Ogrinc:	Raziskave kostnega kolagena Idrijčanov 17. in 18. stoletja z uporabo stabilnih izotopov	102
	POTRESI	
Rajko Pavlovec:	Posočje se trese	104
	OBLETNICE	
Nejc Gregorač:	50 let Sankaškega kluba Idrija	108
	PREDSTAVITVE	
Janez Kavčič:	Izčrpen in celovit prikaz petstoletnih dogajanj, povezanih s pridobivanjem plemenite tekoče kovine	116
Igor Dakskobler:	Wilhelm Voss, pomemben na Slovenskem delujoči naravoslovec 19. stoletja	122

Rafael Terpin

## OD SV. KRIŽA DO ŽORŽA

*Nekaj zgodovinskega drobiža o podgorskih hišah*

Mislím, da se staro idrijsko ulico PODGORE sme pisati z eno besedo, čeprav radi rečemo, da smo bili Pod Gorami. A pravimo tudi – v Podgorah. Z besedo GORE seveda povemo ime starodavne vasice GORE NAD IDRIJO (včasih tudi GORA MARIJE MAGDALENE). Iz Podgor še danes vodi stara steza čez Zajčevše, mimo Kumra in čez Veliko ravan na Gore.

V opisu bom dodal še predel NA VAGI in ob GRABLJAH, ki po legi skoraj sodita zraven, uradno pa kajpak ne.

V geološki zgodovini je znano, da je Idrijca ob sotočju z Nikovo spreminjala svoj tok. Predel je precej trpel ob povodnjih, zato najzgodnejše naselitve tod ni pričakovati. Nekdaj je Idrijca tekla čez Vago in pod današnjo bolnišnico. Najbrž se je šele nekje pri Veriju (znameniti rečni vrtinec) spustila k današnji strugi. Sledovi vodnega delovanja so vidni v stenah pod Lužo. Na Luži je (seveda mnogo pozneje) delovala prva idrijska opekarna (cegovnica, najbrž 17., 18. stoletje). So material zajemali iz rečnih nanosov? Znano je še, da so jame med Lužo in Alijo (danes stanovanjski bloki

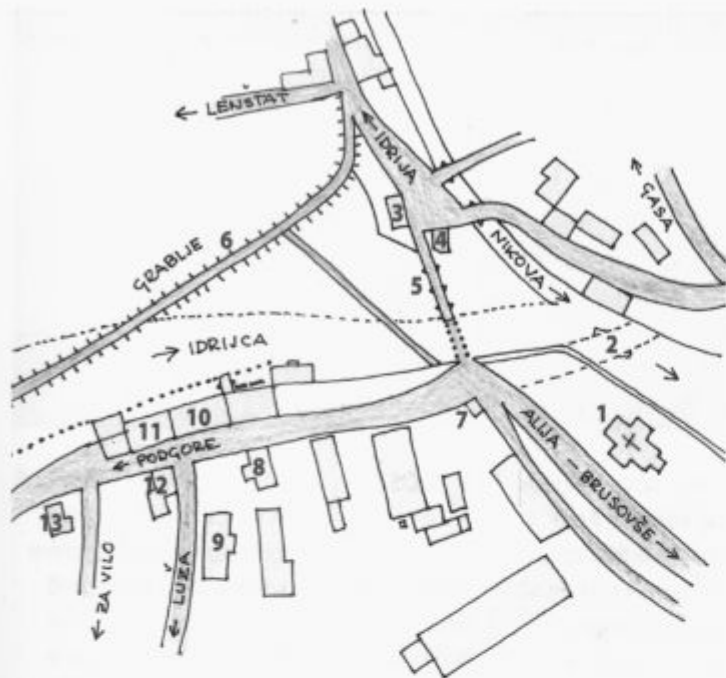
in Dom upokojencev) zasuli s prvim idrijskim smetiščem. Drugo je bilo na nasprotni strani Idrijce nekako na prostoru današnje kmetijske trgovine.

Svet ob sotočju Nikove in Idrijce je bil torej dolga stoletja zanemarjen in odrinjen na rob mesta. V njem sta imeli opraviti le Idrijca in Nikova. Spomladanske in jesenske poplave so bile stalnica še v mojem otroštvu pred 1960. letom.

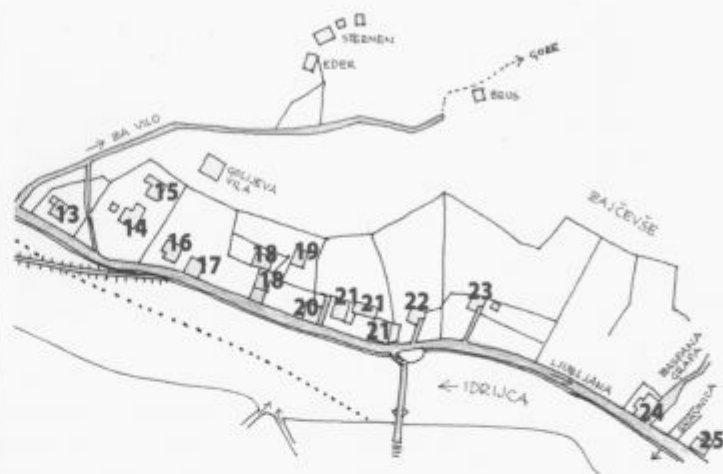


Cerkev sv. Križa

1881



1	CERKEV SV. KRIŽA		
2	MOST		
3	FORŠTHAUS	253/271	Rozmanova ulica 14
4	GABRON	482	Lapajnetova ulica 52
5	STARI MOST		
6	GRABLJE		
7	NA VAGI	423	Arkova ulica 1
8	RUDNIŠKA HIŠA	197/215	Gregorčičeva ulica 1
9	PRHAUS	405	Bazoviška ulica 1
10	KOGOVŠEK	198/216	Gregorčičeva ulica 2
11	FIRBAR	199/217	Gregorčičeva ulica 4
12	BALANTON	200/218	Gregorčičeva ulica 5
13	ALBREHT	201/219	Gregorčičeva ulica 7
14	PELHAN	206/224	Gregorčičeva ulica 9



15	ERŽEN	88	Gregorčičeva ulica 11
16	GERIGA	207/225	Gregorčičeva ulica 13
17	REVEN	208/226	Gregorčičeva ulica 15
18	NOVAK	209/228	Gregorčičeva ulica 17
	TREVEN	209/227	Gregorčičeva ulica 19
19	MENARD	442	Gregorčičeva ulica 21
20	ALBREHT	210/229	Gregorčičeva ulica 23
21	KOBAL	211/230	Gregorčičeva ulica 25
	KOBAL / ŠTEKAR	476	Gregorčičeva ulica 27
	KOBAL / ŠTEKAR	559	Gregorčičeva ulica 29
22	NA SKALCI	212/231	Gregorčičeva ulica 31
23	TERPIN	213/232	Gregorčičeva ulica 33
24	FARŠULA	214/233	Gregorčičeva ulica 35
25	KRAPŠ	222/242	Gregorčičeva ulica 37
26	ŽORŽ	223/243	Gregorčičeva ulica ?



1880



## 1 CERKEV SV. KRIŽA

Že pred 1779. se je mislilo na novo idrijsko pokopališče. Izbrali so prostor tesno ob desnem bregu Idrijice, nasproti izteku Nikove v reko. Kar takoj je bilo treba prostor zaradi poplavljanj nasuti. 1779. je bil nov britof požegnan, a sredi njega je že 1773. stala kapelica sv. Križa, prenešana z Malega Marofa, kjer je prej že žalostno propadala. Prav kmalu, že 1782., je bila kapelica prezidana v cerkev sv. Križa, ki nam jo je na dobri panoramski risbi obranil BENESCH. Pokopališče so v naslednjih časih še širili in nasipali (1837, 1874, 1890 in 1904). Nova cerkev (povišanje, prekritje, nov zvonik, nova arhitekturna dekoracija) je bila izdelana 1881. leta pod županom V. Trevnom.

Pokopališče je bilo prenapolnjeno in tudi odstranjeno 1956. leta, a že pred tem so Idrijčane pokopavali na »italijanskem« britofu pod Skrnikom. Ob urejanju parka je bilo na hitro uničenih na stotine zanimivih nagrobnikov in pretopljenih ogromno ulitih železnih križev.

1884., torej po dokončanju nove cerkve, so bili na ALIJ nasajeni divji kostanji. Prej so tam rastle topoli. Pokopališče je bilo ob Idrijci omejeno z visoko škarpno, ob cesti pa ograjeno z zidom. Imelo je dva vhoda. Glavni, čedno urejen, je bil z idrijske strani, stranski pa z Alije. Glavnega še danes označuje potka, ki je speljana k župnišču. Z nekaj arhitektonskimi spomini nakazuje stari zahodni vhod. Današnji vhod je pač z južne strani.

1967. leta je bila cerkev sv. Križa razen zvonika podrti, 1969. je bila dokončana nova župna cerkev sv. Jožefa – delavca. Gradil je idrijski župnik in dekan JANEZ FILIPIČ. 1972. je bilo ob cerkvi postavljeno še novo župnišče.

O cerkvi sv. Križa sem se zelo na kratko razgovoril. Več si lahko preberete v knjižici J. Filipiča Idrija in njeni spomeniki sakralne umetnosti, ali pa v Arkovi Zgodovini Idrije.

## 2 MOST

Glavni most čez Idrijco so pod fašizmom zgradili Italijani. Povejmo, da gradnja pred letom 1900 na današnjem mestu sploh ne bi bila mogoča. Zaradi stare rudniške žage (danes lekarna) in nekdanjega mlina (danes NA MENZI) se je del Nikove zlival v Idrijco nekoliko nižje kot v naših časih. Sotočje je bilo neurejeno in seveda poplavno. Stara žaga je prenehala z delom v letih malo pred 1900, NOVA CESTA od Tamažurca do Kopača (bližina današnje bencinske črpalke) pa je bila nasuta šele 1911. leta.

Novi betonski most so slavnostno odprli za promet 28. oktobra 1932. 1943. so Italijani v nenadnem strahu pred polomom vstavili eksploziv, a so ga naslednji dan umaknili. Tudi partizani so pred prihodom Nemcev most zaminirali, a k sreči neuspešno.

1996. je bil most temeljito prenovljen: utrjen, razširjen. Podrta je bila bližnja Tomažurcova hiša in urejeno novo križišče, sprva še brez semaforja.





1900

### 3 FORŠTHAUS

Idrija številka 253/271

Via Trento 14

Rozmanova ulica 14

Gozdarska hiša je stala med Športnim centrom in Gabronom. Podrta je bila okrog 1970. leta. Športni center pa je bil uradno odprt 28. 11. 1968. Tone Požnel je vedel, da je bila prvotna stavba silno stara. Grajena je bila hkrati z grabljami. Namenjena je bila visokim gozdarskim uslužbencem, za stanovanje njihovih družin.

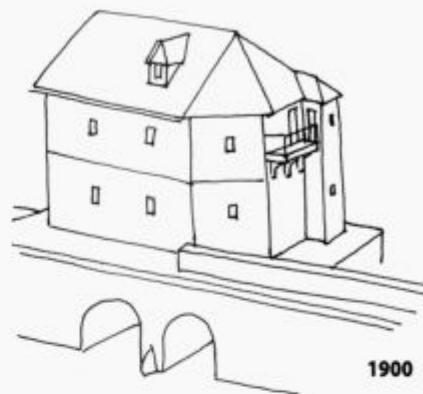
V hiši se je od nekaj zadrževala tudi mestna policija (tudi v gradu). Pod Francozi sta bila znana ŠRANGA in zapor. Posebej so pazili na tihotapljenje vina iz Vipave (ARKO 125). V letih 1765 – 1785 je obstajala še rudarska prostovoljna četa, nekakšna milica.

Med 1. vojno in po njej je pod streho stanoval gozdarski mojster JOSIP LAUS. Ime PRI LAUSU se je zato zelo dolgo držalo. V njegovem lepem rožnem vrtu je vsaj pred 1916. letom pomagal vrtnariti moj stari oče ŠTEFAN TERPIN, takrat čuvaj pri KAJZER

### ŠOHTU.

Hiša, ki jo imamo še v spominu, je bila že močno zbledela, vendar se je dalo ugotoviti, da je bila ob svojem nastanku okrog leta 1870 silno lepa. Poslikana je bila temnordeče, imela je bele vence in okvirje, na vsaki strani dvokapnice pa po en trikoten ajkrl. Pred letom 1900 je bila vsekakor še krita s šinklni. S plavljenjem po Idriji in Belci se je nehala leta 1926, torej je hiša od tedaj naprej služila le kot običajna stanovanjska zgradba. 1936. je v njej stanovalo pet upokojencev, pravzaprav dva upokojenca in tri upokojenke (le pri eni piše, da je bila vdova). Po letu 1956 je v hiši stanoval skrbnik in čuvaj bližnjega ograjenega igrišča – stari ISKRA.

Morda še nekaj o bližnji stavbi. Športni center je imel v prizidku urejene TOPLICE. V vmesni avli se je v naslednjih letih po 1968. zvrstilo nekaj odmevnih likovnih razstav (denimo N. PIRNAT). 1982. je bil prizidek predelan: cvetličarna, kavabar PRI MRLIČU ali V MRLIŠKI VEŽICI. Pred 1990. je poleg bara več let delala tudi OPTIČARKA.



1900

### 4 GABRON

Idrija številka 482

Via Trento 16

Rozmanova ulica 16

Lapajnetova ulica 52

Ob GRABLJAH, o katerih bomo tudi kakšno rekli, je treba omeniti dve stavbi: privatnega Gabrona in gozdarski FORŠTHAUS. Danes domačega Gabrona je 1905. leta iz prej neuglednega gospodarskega poslopja pozidal VINKO GABRON. Parcelo je kupil od Šepetavca. V tistih letih je bil lastnik GRILC-ŠRAJEVE hiše res JOSIP ŠEPETAVEC, pred njim pa JOHAN LESKOVIC. 1847. je kot lastnik naše lesene barake zapisan TOMAŽ LESKOVIC iz Kanomlje. Stavba je bila najbrž skromnega videza. Že tedaj je imela jugovzhodni vogal prirezan, da je mimo nje skozi kolono bližnjega mostu ob povodnjih in plavljenjih lažje voda odtekala. Prav tak vogal je imela tudi nekdanja zidana Gabronova hiša. A kako, da sta leta 1900 pod streho že stanovala FRANC ROGELJ s Preserij z ženo Marijo iz postojnskega Zagona?

Mesar Vinko Gabron je bil doma iz Sv. Petra pod Sv. Gorami. Njegova hči je vzela Matevža Govekarja. Za Gabrona se še ve, da je imel pred 1905. letom mesnico na dvorišču Črnega orla. V hiši je bila mesnica tudi okrog 1950. leta. 1982. so v istih prostorih odprli zelo hvaljeno picerijo BAR GABRON. Po 1988. je v pritličnih prostorih le še BIFE in slaščičarna, znana po odličnih sladoledih zakoncev Repinc.

## 5 STARI MOST ČEZ IDRIJCO

O starosti starega mostu čez Idrijco, ki je bil dolga stoletja glavna prometna povezava levega in desnega brega reke, ne vem ničesar. Vem pa o njegovem nekdanjem izgledu. Potekal je od Gabrona na Vago. Večji del je bil zidan z meter visoko prav tako zidano ograjo. Ponašal se je z osmimi kolonami, pet je bilo večjih, tri manjše. Skoznje je ob povodnjih in plavljenjih odtekala voda. Zdaj je ta del mostu zasut pod osnovno šolo in pod dostopom k njej. Manjši del je bil lesen, pod njim je vsakodnevno tekla Idrijca. Ta del je ležal na težkih hrastovih pilotih, v petih vrstah. Tlakovan je bil z debelimi deskami. Tudi ograja je bila krepka, seveda lesena, do približno 1910. leta na križ, pozneje s pokončnimi količi. Vozna pot na Prod je šla med Gabronom in Nikovo, skozi šesto kolono (z leve).

Dokler ni bil leta 1932. pozidan betonski most v soseščini, je ves tovorni promet tekel preko starega mostu. V letih 1903–1957 je preko mostu vozila električna rudniška

železnica. Rudo so v vagončkih prepeljevali iz Bašerije preko Vage in Alije v topilnico na Brusovšah.

## 6 GRABLJE

Grablje so bile več kot 400 metrov dolg lesen jez, ki je bil prepusten za vodo, pač pa se je ob njem ustavljal plavljen rudniški les. Prostoru, kamor je odrivalo plavljen les, so včasih rekli tudi FORŠT in je bil ograjen. Pozneje, ko so po 1926. letu grablje podrli, je ostal le še prod.

Grablje so delovale od 1551. do 1926. Prostor zanje je bil odlično izrabljen, zato jih ni bilo treba premikati. So jih pa večkrat popravljali. Leta 1777. so jih, denimo, na novo izdelali.

Na tok Idrijce so potekale pod kotom 45° od Ta stare zadruga do Vica (Reven). Pri Vicu je bila struga široka 50 m, pri Forštu 135 m. Most preko njih je bil dva metra širok. Hrastovi piloti z železnimi konicami (so bile iz Železnikov?). Pet metrov dolgih letev premera 10 cm je bilo 2530 kosov, 15 cm vsaksebi (Idrijske klavže, T. Brate, 1985).

Ob plavljenjih se je na Forštu odložila velikanska grmada vsakovrstnega lesa. Ko je voda odtekla, so rudniški delavci najprej

odpeljali jamski in topilniški les. Boljši les za kurjavo je pripadal veljakom. Slabšega so rudarji zložili v tase (skladovnice) in ga pozneje plačali. Ostanke so do čistega pobrali mestni reveži, ki so jih z glasnim klicem spustili na že docela spraznjen prod. Menda je bilo ob zaključku pobrano prav vse.

Ograjen mostovž na grabljah je bil zaklenjen z obeh stani. Uporabljati ga je smelo le nekaj »boljših« Idrijčanov. Pravokotno nanj je bil z Vage postavljen še en dohodni mostovž.

Grablje sta poškodovali dve hudi poplavi: 25. 6. 1925 (l. Mohorič, 317) in 27. 9. 1926. Rimsko ministrstvo za poljedelstvo in gozdarstvo je že prej (29. 4. 1926) odločilo, naj se s plavljenjem po Idrijci neha (l. Mohorič, 288).

Okrog leta 1930 so na delu zaraščajočega se proda uredili drevesnico. 1956. (16. septembra) so na istem prostoru za forštovo hišo odprli letno telovadišče na Lenštau (orodna telovadba, skoki, odbojka, rokomet, košarka, tenis). TVD Partizan. Z visoko ograjo obdano igrišče na prostem je imelo tudi

preoblačilnico. Za vsakdanjo uporabo pa igrišče ni bilo in mulci iz soseske smo nabijali žogo na divji ravnici med ograjo in koprivami. Po igrišču znotraj ograje so se nam le sline cedile.

Igrišče je bilo odstranjeno enkrat pred letom 1965, ko so se že lotevali gradnje športnega centra. Naj povem še to: PROD, ki se je do 1950. leta že krepko zarasel z vrbbami in topoli, je za pobovsko mularijo postal bogat kraj neslutelih možnosti. Nešteto ur smo prebili na njem in vse so bile sijajne. Najlepše se mi je zdelo to, da se je ves čas spreminjal. Po povodnjih sem komaj dočakal, da je voda odtekla. In že me je PROD posrkal vase.



1920

## 7 NA VAGI

**Idrija številka 423**  
**Via Regina Elena 1**  
**Gregorčičeva ulica 1**  
**Arkova ulica 1**

NA VAGI pravimo stavbi tik ob cesti, pred katero so še danes vidni ostanki tovarne tehtnice. Še daleč po 1945. letu so na njej tehtali težke tovore na kamionih in drugih vozilih. Pritlična stavba je tam stala že pred prvo vojno, današnja nadstropno s klofnjeno streho in FISCEVO trgovino so najbrž pozidali hkrati z novim betonskim mostom 1932. leta. Po številki 423 smemo soditi, da je bila prvotna hišica zgrajena precej pred letom 1900.

NA UTI pa pravimo rudniški žagi, tesarski in mizarski delavnici (skobelni, utorni stroj, tračna žaga). V njenih prostorih so izdelovali potrebno opremo za rudniške obrate in poslovne prostore (I. Mohorič, 250). Graditi so jo začeli že 1896. leta. Stara Uta (danes parkirišče avtobusne postaje) je leta 1918 še stala. Takoj zatem so jo podrli, kot TOPLICE je

še dolgo ostal pri življenju njen prizidek.

Pred letom 1896 je bil skoraj ves prostor med Alijo in Lužo zaseden z dolgimi skladovnicami lesa, ki ga je sproti, dan za dnem, žrla topilnica.

Žaga je do leta 1958 delovala v sklopu RŽS Idrija, nakar se je osamosvojila v samostojno podjetje. Torej lahko rečemo, da je imeniten prostor na Uti od 1958. leta naprej neizkoriščen. Okrog njegove prihodnje namembnosti le sanjamo, tu in tam ugibamo, resnega se pa nič ne zgodi.



1910

## 8 RUDNIŠKA HIŠA

**Idrija številka 19/215**  
**Via Regina Elena 3 (?)**  
**Gregorčičeva ulica 1**

Današnja hiša levo ob dostopu k Rudniški dvorani ni nič posebnega. Omenimo jo le zaradi stavbe, ki je stala na njenem mestu pred približno 1930. letom. Bila je v rudniški lasti, krepka, visoko pritlična, s klofnjeno streho, pokrita z bobrovcem, prav čedno dekorirana.

RUDNIŠKO DVORANO (Via Regina Elena 3, Gregorčičeva ulica 3, Ul. Otona Župančiča 3) v neposredni bližini je kot cesarski konjski hlev zgradil rudnik leta 1881. V pritličju so bile pisarne, upravni prostori in hlevi, zgoraj stanovanje. V RUDNIŠKO DVORANO je bila stavba preurejena 1955. leta (oder, parter, balkon, garderobe, električna napeljava ...). Od takrat je hiša doživela še kakšno obnovo. Seveda. A duh po hlevu se je še drži, pa četudi po cesarskem. Idrija bi (mogoče prav tam) zaslužila kaj boljšega.



1900

**9 PRHAUS**

**Idrija številka 405**  
**Via Monte Santo 1**  
**Bazoviška ulica 1**

Po videzu na starih fotografijah in po nizki številki 405 sodim, da je bilo poslopje postavljeno med prvimi idrijskimi prhavzi v letih gospodarske krize 1872–1876. Prhavz je bil rudniški večstanovanjski objekt, v katerem so stanovali zaposleni rudarji z družinami. Ob odhodu v penzijo so si morali poiskati drug kvartir.

Zanimivo je bilo ugotoviti, kakšen je naš prhavz številka 405 v začetku bil. Desetstanovanjska hiša, dvonadstropna. Dvokapnica s šestimi oglatimi ajkrlji, krita s šinklni. Na fasadah široki beli venci in okvirji. Temno rdeča poslikava. Notranje stopnišče. Prehod skozi pritlično vežo ... Torej: bila je neverjetno podobna zasebnim rudarskim hišam, bila je čista kot solza. Nikakor ni bila za zgago.

1936. leta je pod eno streho bivalo deset družin: Velikajne Luka, Rejc Franc, Čuk Ivan,

Ferjančič Leopold, Poženel Ivan, Klemenčič Pavel, Menard Ivan, Wahl Mihael, Šmid Ivana in Šuligoj Ivan.



1907

**10 KOGOVŠEK**

**Idrija številka 198/216**  
**Urbar 189**  
**Via Regina Elena 4**  
**Gregorčičeva ulica (4), 2**

Starejše ime je bilo PRI LIMBU (LIMPA = lesena ploščata posoda z naramnicami, za prenašanje vode). V hiši je bil namreč zajet izvirek čiste vode, po katero so hodili tudi sosedje (Vladko Kos, 1981).

Osnova Kogovškovega gospodarjenja je bil velik mlin. Idrijco (njen del) je imel napeljano do mlinskih koles z močno leseno pregrado, ki se je začejala že pod CIGUMOSTOM v Mejci. Naprava je trpela zaradi poplav. 1873. je Anton Kogovšek jamral, da mu je velika voda zasula rake. Leta 1900. so pri Josipu Kogovšku stanovali trije mladi mlinarji, med njimi tudi Andrej Mravlje iz Cerkljanskega Vrha (letnik 1876), brat moje stare matere, ki je šel pozneje na svoje v Zaspani grapi, pobrala ga je pa vihra 1. svetovne vojne.

Sicer je v arhivu Zemljiške knjige že za



1910

leto 1835 zapisan lastnik JURIJ KOGOVŠEK.

1896. je Josip Kogovšek začel na tesnem prostoru ob Idrijci in proti Vagi graditi novo žago. Leta 1900 je imel pod streho žagarja Matijo Gnezda iz Srednje Kanomlje.

Leta 1898 je J. Kogovšek prizidal še manjši hlev in žehnico.

Kogovškovo žago je imel pozneje v najemu Franc Medvedič. (1921. je pri rudniku izgubil delo ABZIHTA. Kot privatni lesni trgovec je odtlej delal v Podroteji, pri Kogejju v Spodnji Idriji, pri Zagodu in pri Kogovšku.) Od 1935. do 1943. in od 1945. do 1.11.1946, vmes (1943–1945) je bil najemnik žage PAJER iz Logatca. (Mija Medvedič 1982)

Leta 1903 je bila v Kogovškovi hiši urejena strojnica za prvo idrijsko hidrocentralo (Peltonova turbina). Za razsvetljavo mestnih ulic. Luč je prvič posvetila 1914. leta v Gasi (Rožni ulici). V prvem nadstropju je bilo okrog 200 velikih akumulatorjev, ki so jih uporabljali ob suši. Enocilindrski motor. 1918. leta je FORTIČ (poročen s Kogovškovo hčerjo) nabavil dvocilindrski motor.

Najdlje, še po 1945. letu, je obratovala

žaga.

1945. je bila hiša med bombardiranjem zadeta. Streho so brž po vojni pokrili.

Stavbo so odstranili ob regulaciji Idrijce v letih 1970–1975.

Hiša se je slinila glavni cesti skozi Podgore in proti Ljubljani. Najožje je bilo med Balantonom in Kogovškom. Ob velikih vodah je vmesno cesto zalilo. Skozi vežo je hiša imela prehod na mostovž (mimo nekdanjih mlinjskih koles). Ob rakah je bila nameščena javna pralnica. Na že umeščenih perivnikih so prale ženske iz širše okolice. Okrog leta 1950 tudi moja mama, doma pri Lojku na koncu Gase.

## 11 FIRBAR

**Idrija številka 199/217**

**Urbar 200**

**Via Regina Elena 6**

**Gregorčičeva ulica (6),4**

Firbarjeva hiša se je z juga tiščala Kogovškove, glede na cesto v rahlo zlomljeni črti. Do 1892. je bila enonadstropna, tega leta pa jo je ANTON JEREB – Firbar predelal v dvonadstropno, ne da bi sleme bistveno zvišal. Sosednji stavbi sta bili takorekoč enako visoki, le Kogovškova je bila enonadstropna. Firbarjeva je bila s svojimi nizkimi prostori namenjena predvsem stanovanjem. Že pred 1. svetovno vojno je imel v prvem nadstropju svojo tiskarno HINKO SAX, stanoval je pa v bližnji Goljjevi vili.

V vsej znani zgodovini je bila hiša Jerebova, torej Firbarjeva. Šlo je za premožno idrijsko družino. V sosedi so 1929. in 1949. kupili dve hiši, za Toneta in Franca Jereba.

Okrog leta 1900 je bila čedna stavba rdeče pobarvana, imela je bele vence in temne šivane vogale. Streha je bila kot pri





1920



1970

prejšnji klofnjena, le dva oglata ajkrla je zamenjal en sam, dvokapni. Na rečni strani je bila hiša vsa ovešena z ganki. V strehi je tudi na rečni strani zrasel večji ajkrl.

1880. je v hiši živelo le sedem članov Jerebove družine, leta 1900 se je pod streho drenjalo 25 oseb, leta 1921 – 18 oseb in leta 1936 deset stanovalcev.

## 12 BALANTON

**Idrija številka 200/218**  
**Urbar 201**  
**Via Regina Elena 5**  
**Gregorčičeva ulica 5**

BALANTON je bil Vončinov vzdevek. Prva lastnica s tem priimkom je 1890. zapisana MARIJA VONČINA roj. ALBREHT. Balantoni so k hiši torej prišli po običajni poti, z ženitvijo.

Zadnja stanovalca sta bila FRANC ČIBEJ (umrl 1989. leta) in soproga IVICA. roj. MIKLAVČIČ.

Hišo so podrli po letu 1970, vsekakor nekoliko kasneje kot Kogovškovo in Firbarjevo.

Bila je tipična idrijska enostanovanjska hiša z vrtom in sadovnjakom v bližini. Pred 1941. je bila stavba še cela, na jugu s tremi oglatimi ajkrli in dodanim hlevčkom z drvarnico. 1945. je bila med bombardiranjem zadeta. Bomba k sreči ni eksplodirala, je pa vseeno uničila vzhodni del ostrešja. Take, pošvedrane, z nikoli popravljenim ostrešjem, se Idrijčani tudi spominjamo. Stala je trdo

na podgorski cesti in tudi ovirala vse večji promet. Pod napuščem je imela kratko stopnišče do stanovanjskega dela stavbe. Navadno zapolnjena okna so gledala na cesto ali pa proti Mejci.

V hiši sta običajno živeli po dve družini: 1880. je bilo stanovalcev 10, leta 1900 pa 12. Teh (pravzaprav visokih) števil pozneje niso presegli.



1940

**13 ALBREHT**

**Idrija številka 201/219**  
**Via Regina Elena 7**  
**Gregorčičeva ulica 7**

Po popisu prebivalstva za leto 1880 lahko sklepamo, da je bila hiša takrat KAŠPIRCOVA. Albreht Franc se je iz Spodnje Idrije priselil leta 1866, ko mu je bilo šest let. Najbrž skupaj s starši. Okrog 1890. se je oženil, rodili so se jima otroci in hiša se je napolnila.

Hiša ob stari poti za Vilo je bila vse drugačna od današnje. Bila je dvostanovanjska. Na čelni steni, ki je kot današnja gledala na Idrijico, je imela zelo zanimiv razpored oken (1-4-3-2). Grajena je bila klasično iz debelih desk, na ribjo kost obitih z letvami, ometanih in pobeljenih z apnom. Kot večina idrijskih hiš se je s svojo oprano belino pretvarjala in uspešno zakrivala svojo skromnost. Le ko ji je od starosti začel odpadati omet, se je pokazala zlovešča ribja kost. Vendar, kljub vsej skromnosti in tudi revščini je bila stavba nadvse topla in domača.



Po ublaženem strešnem naklonu smemo sklepati, da je bila nekoč iz pritlične enostanovanjske stavbe zvišana za nadstropje.

Pri popisu prebivalstva (1880, 1900, 1921, 1936) je v hiši prebivalo manj kot 10 oseb.



1940

**14 PELHAN**

**Idrija številka 206/224**  
**Via Regina Elena 8**  
**Gregorčičeva ulica (8), 9**

Današnja Pelhanova hiša v bregu pod Golijevo vilo je strašno bled odsev nekdanje pristnosti. Njena okenca, ganki, predvsem pa imenitno dvorišče so se nekdanj res zadovoljno ogledovali v Idrijci. Na njenem obličju so bile dokaj opazne pretekle predelave: ublažen strešni naklon, odpravljeni ajkrli, izdelava nadstropnega stanovanja.

Hiša je bila včasih hudo gosto zasedena. Leta 1880 je bilo 16 stanovalcev, leta 1900 pa 17. Zanimiva je zasedba leta 1900. Priseljenci so bili z vseh vetrov. Naj jih izjemoma naštejemo: Barbarino Ivan je bil Rezijan, Rupnik Franc iz Mrzlega Vrha (soproga Marija iz Sovodnja), Pavšič Korle s Pulja, Godec Jakob iz Stare Oselice, Mravlja Anton iz Lokovca (soproga Frančiška od Fare), iz Spodnje Idrije je bil še Velikajne Andrej, Lampe Franc pa iz Zadloga. Prav vsi





1950

imenovani so se v Idrijo priselili med letoma 1873 in 1897.

Posebej nas preseneča Rezijan BARBARINO Ivan. V hiši je stanoval z ženo in tremi otroki. Iz Idrije poznamo še enega Rezijana – brusarja z enakim priimkom. BARBARINO ADORIKO (letnik 1879) je bil poročen z Marijo Močnik. Leta 1923 sta celo kupila hišo številka 310/332 (Jereb v Spodnji Grapi).

## 15 ERŽEN

**Idrija številka 88**

**Via Regina Elena 9**

**Gregorčičeva ulica (9), 11**

Erzenova hiša leži še višje, med Pelhanom in Golijevo vilo. Zagonetna je že njena številka 88. V popisu italijansko poimenovanih ulic je pod številko 9 (Via Regina Elena) zabeležena prejšnja številka 88 in lastnik CUNTA – HROVAT. Številko 88 je imela nekdanja GROMOVA hiša ob Nikovi (danes Čibej), ki je 1897. pogorela skupaj s sosednjo Trčkovo. Bi smeli torej sklepati, da je bila Erzenova hiša postavljena po letu 1897?

Po letu 1940 so se ji že poznale predelave, precej manj uspele kot pri spodnjem sosеду. Za hišo se je povprek ob ozkem dvorišču vleklo nizko poslopje, delno zidano, delno leseno. Na panoramskih posnetkih vedno skrajno nerazločno.

Pozneje je bil lastnik hiše MILE ERŽENOV z Vojskega.

Leta 1900 so v hiši tolkli dneve le štirje stanovalci. 1921. jih je bilo osem, med njimi

CUNTA Janez, upokojeni rudar, po rodu iz Črnega Vrha z ženo Katarino Lampe (tudi iz Črnega Vrha) in hčerko Katarino (letnik 1883). Leta 1936 med petimi stanovalci naletimo na Poldeta Hrovata, poročenega z ZUNTA Katarino. Pa smo tam. Polde in Katarina se na vsak način nista vzela rosno mlada.



1940

## 16 GERIGA

**Idrija številka 207/225**

**Via Regina Elena 10**

**Gregorčičeva ulica (10), 13**

GERIGA ali tudi KUOJNČK sta bila vzdevka topilniškega nadzornika TONETA POŽENELA. Bil je nadvse razgledan Idrijčan, pravi strokovnjak za vsa topilniška vprašanja. Glede stare Idrije, Idrijčanov, posebej pa rudnika je bil živ leksikon. Imel je neverjeten spomin. V januarju 1981. (1984. je umrl) sva v tednu dni, dopoldne in popoldne, obdelala po ulicah celo Idrijo. O vsaki hiši je nekaj vedel. Pa o njenih ljudeh, seveda. Pozneje so mi velikokrat podatki iz drugih virov potrdili njegove besede. Z njegovo pomočjo se je pravzaprav začelo moje raziskovanje stare Idrije (še posebej stare idrijske arhitekture). Vedno mu bom neskončno hvaležen (R. Terpin).

Od starih podgorskih hiš edino Poženelova ni gledala s čelom na Idrijco. Ko so jo 1986. podrli in začeli postavljati novo, je občina zahtevala enako postavitvev, kot jo



1900

je imela stara hiša. Nesmisel! Bila je vendar dobra prilika, da bi popravili staro napako! 1903. je bila v hiši rojena operna pevka MILA KOGEJ (1903–1982).

1912. leta je bila v pritličju odprta poslovalnica OBČNEGA KONSUMNEGA DRUŠTVA. (Hkrati tudi pri Erženu na Brusovšah, l. Mohorič, 273.)

Pod Poženelovim vrtom je na škarpi ob podgorski cesti in na začetku GRABELJ stala majhna kapelica – posvečena sv. Antonu Padovanskemu. Odstranjena je bila 1916. leta, ko so širili cesto in nanjo polagali tračnice za ozkotirno vojaško železnico FELDBAN. (S. Majnik, IR 1977, 58)

Hiša je bila v svoji zgodovini večkrat predelana in povečana, najbrž vse z namenom, da bi pod eno streho lahko spravili čim več stanovalcev. Njena notranjščina je bila izjemno razgibana. 1880. je hiša gostila 18 ljudi, leta 1900 – 21, leta 1921 – 17 in 1936 – 14. Med zadnjimi podnajemniki sta bila slavist Andrej Černilogar in profesor francoščine Tomaž Pavšič.

## 17 REVEN

**Idrija številka 208/226**

**Via Regina Elena 11**

**Gregorčičeva ulica (11), 15**

Starejše hišno ime je bilo PRI VICU (= Pri Vidicu), danes rečemo PRI RVENU. Stara hiša je bila najbrž podrta 1907. leta, ko je Filip Vidic že imel v rokah gradbeno dovoljenje. Od stare hiše je zgleda ohranil spodnje zidišče, prizidal pa je v bregu dva velika dvokapna prizidka. In streho je tudi klofnil. Vsekakor je zanimivo, da se ohranjenega načrta ni najbolj slepo držal.

1861. je bil v stari hiši rojen JAKOB VIDIC (rudarska akademija v LEOBNU in PRIBRAMU), rudniški svetnik na poljedelskem ministrstvu. Oče Jakob je bil paznik in posestnik. (Arko 248)

Pred 2. svetovno vojno je bila v pritličju prodajalna tobaka in geruša. Lokalu so pravili RANTALNICA (zaradi mešanja ali rantanja geruša). V prodajalni je stregla Vidicova Polona, roj. IPAVEC (letnik 1878).

Reven Franc, občinski uradnik. Ob



1930



1910



1930

kapitulaciji Italije je skupaj s tovarišema prisebno rešil arhiv Zemljiške knjige.

Okrog leta 1980 se je v pritličju RASTO REVEN ukvarjal z montažo smučarskih vezi. Še prej je prav tam obratovala kemična čistilnica.

Današnje domovanje je zaradi gradnje na prejšnjem imenitnem vrtu izgubilo precej ugleda.

## 18 NOVAK TREVEN

**Idrija številka 209/228**

**Idrija številka 209/227**

**Via Regina Elena 12**

**Via Regina Elena 13**

**Gregorčičeva ulica (12), 19**

**Gregorčičeva ulica (13), 17**

Hišo številka 228 je 1874. kupil Johan Kovač. Kovačevi so bili zaradi prezadolženosti prisiljeni lastnino 1898. prodati. Kupil je Franc Gantar – Graparjev iz Idrška z denarjem brata Tomaža, ki se je prav tedaj vrnil iz Amerike. Franc Gantar in soproga Marjana Pivk – Mekinovška iz Ledin sta prej stanovala v rudniškem prhavzu na Brusovšah (vrh klanca). Za Tomaža je bil v hiši izgovorjen kot. Franc in Marjana sta bila obdarjena z desetimi otroki. Najstarejši Janez je bil leta 1912 na Lescah izučen za trgovca. Postal je poslovodja Konsuma v Idriji. Na svoje je začel pri Didiču. (Branko Gantar 1989)

Hišo je podedovala hči Lina, poročena s Pavletom Novakom (1926. leta).

Po materi je poverbal nazadnje

SREČKO NOVAK, včasih najbolj znan idrijski zobozdravnik, sicer tudi lovec in velik ljubitelj Idrijske Bele. Soprogo Anico Gnezdovo je staknil pri ŠPIČKU.

Začetne predelave Novakove hiše sodijo v leto 1955. Med kopanjem v breg (pri širitvi kleti) je Srečko Novak naletel na ostanke starega ognjišča – iz brun sestavljen štirikoten okvir. Sklepal je, da mora biti rojevanje njegove hiše silno staro ... Stara hiša je imela dva vhoda, severni je bil važnejši. Na isti strani je bil tudi kletni vhod. Hiša, ki se drži Novakove, je mlajša, včasih je bil en sam gospodar. (Srečko Novak 1981)

O hiši, ki se od prvega dne tako lepo drži Novakove, lahko povemo naslednje: reče se PRI TREVNU, čeprav ob popisu prebivalstva v letih 1880, 1900, 1921 in 1936 ni bilo v hiši nikoli nobenega Trevna. Vendar je bila hiša Trevnova. Rekli so jim ŠULINČKOVI. Se ne ve, zakaj. Pod Italijo je bil oče abzer pri Kajzer. Hči se je poročila z Italijanom in šla z njim na Sardinijo. Sin je dolgo živel blizu Benetk. Srečko Novakov je hišo kupil pred nekaj leti od hčere Kristine Mikševe (zelo znana birtna



1930



2003

pri Andrejčku v Koševniku). (Nuška Val 2008)

Hiša je bila najbolj gosto naseljena pod Italijo, okrog leta 1936. Takrat je v njej stanovalo štirinajst italijanskih rudarjev in gospodinja Marjana Zelenc, roj. Jezeršek. Najbrž jim je kuhala. Podatek zelo zgovorno priča o razmerah pri takratnem rudniku.

Okrog leta 1950 je v hiši živela družina Pavlovčič, očetu Francetu so rekli tudi BUČKIC. Edina hči Neda je poročila Silvija Knapa iz Pronta (danes na Goriškem).

Naj na koncu dodam: včasih, ko sta si bili stavbi še podobni (227, 228), je bilo najzlahotnejše pač samo to, na kakšen način sta bili zlepljeni in kako sta dolga leta skupaj zijali na Idrijco.

## 19 MENARD

**Idrija številka 442**  
**Via Regina Elena 14**  
**Gregorčičeva ulica (14) 21**

Podatkov o nastanku manjše hiše nad Novakom in Trevnom nimam. Smem pa nekoliko sklepati: Menard Jože iz Godoviča (letnik 1859) se je v Idrijo preselil 1883. Ženo je naslednje leto pripeljal iz Jeličnega Vrha. Verjetno je bil prav v teh letih on graditelj nove hiše. Leto gradnje bi se kar ujemalo s podeljeno zapovrstno hišno številko 442.

1921. je bil gotovo lastnik hiše Jožetov sin Stanko, rudar, letnik 1897, poročen s Katarino Bašelj iz Dolov.

Menardova hiša ima lepo sončno lego kot vsa druga podgorska domovanja, nesrečna je bila le v toliko, ker je bilo treba od nekdanj vse znositi mimo Novaka.

## 20 ALBREHT

**Idrija številka 210/229**  
**Via Regina Elena 15**  
**Gregorčičeva ulica (15), 23**

Pred drugo svetovno vojno je bila hiša Miklavčičeva. Leta 1880 sta pod eno streho živela brata France in Tomaž, oba poročena, oba z Nežo. Vsak s svojo. Za Tomaža (leto 1900) stoji, da je prišel 1877 iz Jeličnega Vrha, Nežo pa je dobil v Zavrattcu.

Leta 1936 sta Nace Miklavčič in Julka imela pri sebi sina Pepija. Pepi se je po razpadu Italije vrnil iz italijanske vojske. 1944. se je pod Nemci odločil, da bo šel k partizanom. Pod večer se je napravil, kot da odhaja na siht v jamo. A na Cigumostu pri Ta debeli skali ga je Nemeč haltal (ustavil). Za nekaj dni so ga imeli zaprtega pri Didiču. Mati Julka je prišla po njem vprašat uro prepozno. So ga že ustrelili v Podroteji ob protitankovski zidani oviri. (Nuška Val roj. Štekar, 2008)

FARE ALBREHTOV, šofer, s pravim imenom Florijan, je hišo kupil od Naceta Miklavčiča 1952. leta. Pred tem so Albrehtovi



1940

stanovali v stari Padariji. (Ivi Albreht 2008)

Okrog leta 1970 so pri širitvi ceste in regulaciji Idrijce cestišče nasuli skoraj do kletnih oken.

2004. je bila hiša do tal podrta. Na istem mestu postavljena nova, po obliki zelo podobna stari. Čedno delo. 2008. ometana in poslikana. Graditeljica Mateja Albreht.

Hiša je bila zmeraj nekakšen zaščitni znak ob podgorski cesti. Tudi nova stavba obilo prispeva k ohranitvi stare vedute ob Idrijci.

Stavba je bila v vseh časih na gosto poseljena. 1880. je bilo pod streho štirinajst oseb, deset od njih je bilo rojenih izven Idrije, torej so bili priseljenci! Tudi leta 1900 jih je bilo pod streho petnajst, pet jih ni bilo rojenih v Idriji. (Zdaj bi menda že smeli reči, da se je med letoma 1870 in 1890 v Idrijo z vasi priselilo mnogo kmečkih ljudi. Tudi od njihovega znanja in dela se je razvijala idrijska rudarska hiša.)

## 21 KOBAL

**Idrija številka 211/230**

**Via Regina Elena 16**

**Gregorčičeva ulica (16) 25**

**Idrija številka 476**

**Via Regina Elena 17**

**Gregorčičeva ulica (17), 27**

**Idrija številka 559**

**Via Regina Elena 18**

**Gregorčičeva ulica (19), 29**

Pojdimo kar po vrsti:

1890 - Z Vrhpolja pri Vipavi se je v Idrijo priselil Matevž Kobal, letnik 1866. Tudi nevesta je bila iz njegovih rodni krajev. Otrok nista imela. Kmalu mu je umrla.

1892- Matevž Kobal, trgovec in vinski trgovec predela hišo številka 211/230. Proti cesti jo podaljša za 3,20 metra. Več mu občina ni dovolila. V pritličju uredi svojo prvo trgovino.

1897 - Matevž Kobal sezida hišo številka 476 vzporedno s cesto, nasproti Ta debele skale.

1907 - Matevž Kobal sezida v bregu nad

vinsko kletjo dvonadstropno stanovanjsko hišo številka 559. Gradbeni mojster (takrat se je reklo zidarSKI) je bil Idrijčan Matevž Moravec.

1911 - M. Kobal sezida južni prizidek s teraso v rahlo zlomljeni smeri, še zmeraj ob podgorski cesti.

1912 - Zaradi zamakanja prekril teraso s streho na kovinskem ostrešju. Pri gradnji prizidka zaposleno žirovsko gradbeno podjetje.

1915 - Po smrti prve žene Marije Lavrenčič se Matevž Kobal drugič oženi s sosedovo hčerjo Maričko Terpinovo, letnik 1890. Rodijo se otroci: Mirko, Marija, Stanko. Kobali imajo v tem času v lasti štiri hiše, košenice na začetku Zale, v Govekarjevem vrhu in za Felkom na Kovačevem Rovtu. Gozdove imajo v Zali in v Govekarjevem vrhu. Imajo gostilno in trgovino, hlev (dva konja, pet govedi, dva telička, do štiri prašiče). Meso zaklanih živali so prodajali v mesnico h Kavčiču. Seno so spravljali v klanico nad dvoriščem in na podstrešje hiše številka 212/231, v bremenih - rjuhah, s škripcem. V trgovino se je stopilo s





1911

ceste (h. št. 476). Prodajali so živila, železnino, barve, steklo, posodo. Gospodar je na veliko trgoval z vinom svoje rodne Vipavske. Zalagal je gostilne od Vrhniko, Logatca do Idrije. (Nuška Val, roj. Štekar, 2008, R. Terpin)

1921 - Matevž Kobal umrl.

1923 - Marička Kobal, roj. Terpin, se drugič poroči s Francem Štekarjem, trgovcem s Slapa pri Vipavi, ki je 1921. že stanoval v hiši številka 476. Rodijo se otroci: Franci, Nuška, Lidija, Milan.

1940 - V avtomobilski nesreči premine trgovec Josip Grilc. Idrijski trgovski tovariši se dogovorijo, da Grilcovo trgovino prevzame Franc Štekar.

1943 - Po kapitulaciji Italije, ko ljudem popustijo vse zavore, oplenijo in tudi uničijo Grilcovo trgovino (h. št. 255/273). V Grilcov magazin (h. št. 124) množica ne uspe vdreti.

1947 - Trgovina in gostilna sta v Štekarjevi režiji delovali do ukinitve, 1947. leta. Trgovino je istega leta spet odprlo na novo ustanovljeno trgovsko podjetje RUDOSK.

1900 - V stari Kobalovi hiši (št. 211/230) je leta 1900 živelo 25 ljudi, med njimi tudi brat

gospodarja Matevža – krojač Janez Kobal. Teško je doumeti tako stiskanje. A najemnine so gospodarju kar precej prinesle.

Tudi leta 1921 je bilo 24 stanovalcev, 1936 pa 15.

1921 - V hiši številka 476 je leta 1921 stanovalo 26 oseb, 1936 pa 22. 1922. se je pod streho svoje nečakinje Maričke Kobalove / Štekarjeve preselil upokojeni rudar Štefan Terpin. Ko je stopil v pokoj, mu je rudnik po takratnem običaju odpovedal stanovanje v rudniškem prhauzu v Cegovnici. Njegova hči Fanči, bančna uslužbenka, je v podstrešnem stanovanju s krušno pečjo ostala do svoje smrti 1997. leta. Sprva so imeli vodo le pri štirni na dvorišču (imenovanem Na pesku), tam tudi stranišče.

1921 - Tudi v hiši št. 559 (nad vinsko kletjo) je bil stanovanjski prostor do kraja izkoriščen. Tega leta se da naštetih 19 oseb, leta 1936 pa 20. Od leta 1921 do 1936 se je razen Šebenikovih večina stanovalcev zamenjala. Najštevilčnejša je bila družina znanega šoferja – Raflna Seljaka.

## 22 NA SKALCI

**Idrija številka 212/231**

**Via Regina Elena 19**

**Gregorčičeva ulica (19), 31**

Iz leta okrog 1910 poznamo njen nekdanji čistejši videz. Bila je skrajno idrijska enostanovanjska hiša. Imela je izredno dobro lego, dvignjena je bila na skali preko ceste, nekaj metrov nad Idrijco in seveda nasproti Ta debeli skali.

V letih, ko je bila hiša že v Štekarjevi (prej Kobalovi) lasti, je bilo ostreje bolj nemarno dvignjeno in poenostavljeno. (Kakor da je šlo le za zasilno rešitev.) Na podstreho so vsa naslednja leta spravljali seno. V bremenih (rjuhah), s škripcem in vrvjo. Delovnih rok pri hiši ni manjkalo.

Zadnja stanovalca okrog 1955. leta sta bila prešerno dobrovoljni muštacar Gustl Križičev z ženo Tončko. Pod streho sta bila že 1936. leta, le da takrat nista bila sama v hiši. 1921. leta se jima je rodil neugnani in vsem Idrijčanom znani Franci – INDIMUN.

1959. je bilo staro dotrajano poslopje



1940



2003

podrto. Na starih temeljih postavljeno novo in pokrito. V novi hiši je dolgo let živela družina gozdarja Milana Štekarja.

Približno 1970. so bližnjo TA DEBELO SKALO ob širitvi ceste pošteno obtesali in zmanjšali. Nekdanji most se je vlekel s Ta debele skale v Mejco. Nanj se je z obeh strani prišlo po lesenih stopnicah. Nov most je bil odprt 22. julija 1955. Tudi 1985. leta je bil po hudi povodnji most obnovljen.

### 23 TERPIN

**Idrija številka 213/232**

**Via Regina Elena 20**

**Gregorčičeva ulica (20), 33**

1854. se je k Sežunovim v stari hiši pod Zajčevšem priženil Pepe Terpin. Prineslo ga je čez Idrijco, z Dolince. Njegovi so živeli na št. 228/249, pri Palancu. Pepe je bil prvorojenec, kar nedvomno pomeni, da hiša na Dolinci ni bila Terpinova in da doma ni bilo kaj verbat. Že 1869 je bil lastnik hiše št. 228/249 Johan Eržen.

1870. je v nekdanji hiši živela Pepetova družina, oče njegove soproge Valentin Sežun (letnik 1786) in še dve njegovi neporočeni hčeri. Pod streho so imeli še Bajtovo družino, vseh je bilo trinajst.

1858. se je rodil prvorojeni sin Pepe, ki je hišo in svet tudi verbal.

1866. se je rodil moj stari oče Štefan Terpin, rudar z naduho, ptičar, gobar, prebirelec sv. Pisma.

1871. se je rodil nabožni slikar Matevž Terpin (pozneje, po preselitvi v Ljubljano

imenovan tudi Matej Trpin. Slikanja se je naučil pri Juriju Tavčarju – Idrijskemu.)

1896. je Pepetov Pepe dokončal novo hišo, ki nikoli ni kazila podgorskih vedut. Pepe je bil palir (nadzornik) pri rudniku. Bil je dvakrat poročen. Prva žena je bila Zagodova, druga Kočevarjeva Marija iz Starega trga pri Ložu. Slednja je v letih od 1887 do 1913 rodila dvajset otrok (v rojstnih knjigah zabeleženih 19). Do odraslosti jih je preživelo devet.

Leta 1900 sta v hiši živela brata Pepe in Štefan z družinama, pa še družini Tereze Žgavec in Franca Leskovca. Do 1910. leta se je Štefe, poročen s Štrancarjevo Hano, že odselil v cegovniški prhauz.

1939. je lastništvo nad imetjem nasledil Pepetov sin VIKTOR – Viki, tega leta poročen z Gnezdovo Štefanko, Baštetovo z Vojskega.

1975. leta se je Viktorjeva hči Majda poročila s profesorjem Tomažem Pavšičem, kulturnim delavcem, publicistom, urednikom Kapelj, državnim poslancem.

Še zanimiva podrobnost: leta 1900 je pod Pepetovo streho živel štirinajstleten FRICE KNAPOV, človek, ki so se mu Idrijčani pogosto



1900

posmehovali, a je bil vendarle izredno pošten in dober človek. Le vedel se je nekoliko po svoje.

#### 24 FARŠULA

Idrija številka 214/233

Via Regina Elena 21

Gregorčičeva ulica (21), 35

Da govorimo o stari stavbi, pove že njena zaporedna hišna številka 214/233. Letnica na portonu je 1846. Velika zidana hiša na desnem bregu potoka Skavnica, stisnjena pod strmino na Zajčevše, ima očitno staro osnovo.

Hiša je bila že davno nazaj Forštova lastnina. Že leta 1880 recimo stoji, da je v njej stanoval gozdarski strokovnjak Karl RAUSCHR z družino. Nekateri njegovi otroci so bili rojeni na Trnovem nad Gorico. Istega leta sta bili v hiši še dve ženski z Lokev, morda dekli.

Od 1892. do 1908. je v hiši delovala za naš konec pomembna GOZDARSKA ŠOLA (od tu tudi hišno ime – FARŠULA). v stavbi je bil hkrati internat za dijake. Leta 1900 je tu stanovalo pet učencev.

Še 1936. je v Faršuli stanoval gozdar Tone Vončina z družino – poleg gozdnega čuvaja Rocca Benedetta z ženo in štirimi otroki.

Po 1945. je stavba služila za običajna stanovanja. Danes je prazna in zapuščena. Le upamo lahko, da se je bo kdo usmilil in spravil nazaj v uporabno stanje.





1980



1990

## 25 KRAPŠ

Idrija številka 222/ 242

Via Regina Elena 22

Gregorčičeva ulica (22), 37

1880 - V popisu prebivalstva za leto 1880 je poleg samskega Franca Krapša zapisanih še enajst stanovalcev. Skoraj vsi so bili iz idrijske okolice: Gore, Idrijski Log, Zadlog, Ledine.

1900 - Medtem se je Krapš oženil s Paglavčevo Ano z Lokev. Videti je, da otrok nista imela. A hiša je bila zmeraj polna. 1921. leta, ko je bila Ana že vdova, se je v hiši srečevalo 14 stanovalcev. Za štiri piše, da so bili dijaki, eden izmed njih je bil zanesljivo realec. (Danes bi se reklo realčan.)

1910 - Tega leta sta Krapševa dva, upokojenca brez lastnih otrok, imela pod streho in najbrž na košti (hrani) tri realce (iz Ljubljane, Kandije pri Novem mestu in Logatca)

1918 - V hiši je dijaška leta preživljal tudi znani slovenski in dolenski slikar Božidar Jakac. 1918. leta je bil maturant idrijske realce. Svojo »idrijsko« hišo je vsaj enkrat

primerno upodobil.

1987 - Hiša je bila že v razpadajočem stanju, videla so se ji že rebra (letve pod ometom nabite preko desk), vendar je v njej še štela dneve stara Čukovca.

2008 - Hiša izpraznjena, stoji pa še. Dobro, da je tam, kjer pač je – relikv iz nekih minulih časov.

Na vojaškem zemljevidu (Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, 1804, sekcija 179) je narisano, da se je idrijska deželna cesta čez Kovačev Rovt in Veharše proti Vrhniki začinjala ob izteku Zaspance grape ali približno tam, kjer se Skavnica toči v Idrijco, takorekoč pri Krapšu. Cesta mimo Ta debele skale je bila v 18. stoletju najbrž res ožja, a nevarna ni mogla biti, saj se je tu mimo vendar potovalo proti Vrhniki in Ljubljani. Ko je 1838. saški kralj Friderik Avgust odhajal botanizirat k Divjemu jezeru in v Strug, so ga najbrž peljali skozi Mejco in po Rakah, zato je »od daleč na skalah pri Debeli skali opazil blede kukavico (Orchis pallens)«. Dobro, pravim, bil je vaje gledati okrog sebe, a kukavico so mu najbrž nastavili.

Do zdaj nisem videl še nobene, da bi rastla v skalah. (Anka Vončina, IR 1-2, 2008: 170 letnica prvega kraljevega obiska v Idriji)

*P.s.: Z zgornjimi besedami sem se nekoliko tudi šalil*



1974

## 26 ŽORŽ

Idrija 223/243

Via Regina Elena 23

Gregorcičeva ulica (23), ?

Prvi Krapšev sosed ob deželni cesti je bil ŽORŽ. Nimam nobenih podatkov o stari hiši, niti o tem, kdaj so jo nadomestili s tistim, česar se še spominjamo.

Vendar je znano, da so že 1818. leta imeli v hiši vinotoč, nekakšno podružnico Črnega orla. Vodil ga je žgalniški čuvaj Valentin Žorž.

Tudi 1880. so v hiši še stanovali stari lastniki Žorževi: mati Franciška, letnik 1820, sin Leopold, poročen s Pepino in njuni trije otroci, Jože, Franciška in Polde. Zraven je v arhiv pripisana le še Prefarka Ana Šinkovec.

1910. leta Žoržev ni več, je pa zapisan žagar Rihar Ivan iz Verda pri Vrhniku in njegova žena Urška iz Dolov. Pod streho je bila tudi Novakova družina.

1921. je v hiši bivala le družina Matevža Jurmana. Šele 1936. se je v popisu pojavil Valentin Felc (letnik 1900) z družino. Kljub novim lastnikom se je skoraj do konca

ohranilo staro ime PRI ŽORŽU.

Hišo so odstranili v marcu 1990 ob širitvi glavne ceste.

Po prvi svetovni vojni, a tudi prej, je bilo v navadi, da so travnik pod hišo pozimi zaledenili (danes stadion) in se na ledeni ploskvi drsali. Pri Žoržu se je moglo sposoditi drsalke (sličú – po idrijsko). Na zaledenem travniku so vsake sezone nalomili dovolj ledu za mestne ledenice.

*Pri kakšni razpravi, ki bi hotela biti znanstvena ali pa to je, so kmalu na začetku navedene ključne besede, najprej v slovenščini, potem še v angleščini. Če bi bolj v šali še jaz poiskal ključne besede za to moje podgorsko opraviljanje, bi zložil naslednje tri besede: Idrija, Ta debela skala, cigumust in Idrija. Ko pomislim, kako bi v angleščino prevedli cigumust, mi gre prav prisrčno na smeh.*

*No, z mano vred ste dali skozi še eno dolgo idrijsko ulico, to pot tako, ki je vsem na očeh, tistim, ki prihajajo v mesto iz ljubljanske smeri, ali tistim, ki tja odhajajo. Še važnejši je prvi vtis za tiste, ki k nam prihajajo. Niso vse le sv. Anton na griču in zadaj trimarske Kabalove planine. Pomembna je tudi tiha in sprotna spremljava levo in desno ob cesti. Hiše nikoli niso med zadnjimi. Zelo občutljivi bi morali biti, kadar si v taki ulici dovoljujemo kakšno novost.*

*Moj spomin že nese petdeset let nazaj. Zlahka. Zakaj gledam podgorske vedute iz svojega otroštva s tako domačimi očmi? Zaradi hiš, ki jih nikoli več ne bo? Zaradi Idrije, njenih vrb in topolov? Ali zaradi Križičevega Gustlna, ki se ga tako rad spominjam?*  
11.02.2009

### Viri:

Arhiv Zemljiške knjige Idrije.  
Popisi prebivalstva 1870, 1880, 1900, 1910, 1936  
(Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota v Idriji)  
Župnijski arhiv Idrija.  
Mihael Arko: Zgodovina Idrije.  
Ivan Mohorič: Zgodovina idrijskega rudnika.  
Osebni arhiv (R. Terpin).  
Urbar Idrija.  
Pripoved starejših Idrijčanov.

Martina Peljhan, Mojca Kavčič, Bojan Režun

# NARAVOSLOVNA DEDIŠČINA IDRIJE POVEZANA V GEOPARK

## Uvod

Območje idrijske občine ima izjemno bogato geološko dediščino, ki jo želimo s projektom Geoparka na poljuden način predstaviti širši javnosti.

Kljub temu, da se z geološkimi pojavi srečujemo vsak dan, je včasih težko na poljuden način razložiti nastanek zapletene zgradbe ozemlja. Nivo znanja v šolah je vedno višji, poznavanje naravoslovja, predvsem geologije, pa izjemno skromno.

## Kaj je Geopark

Geopark je določeno območje z izjemnimi naravnimi danostmi, v katerem se lokalno prebivalstvo poveže z namenom varovati naravo in skrbeti za razvoj podeželja. Osnovne naloge geoparka so zaščita in ohranitev geološke dediščine, izobraževanje ter sodelovanje z lokalnimi skupnostmi. Pomembna je povezanost, spoštovanje in sožitje prebivalcev z naravo.

Geopark združuje in povezuje naravno in kulturno dediščino z muzeji, informacijskimi centri, gostilnami, kmečkimi turizmi in lokalnimi trgovinami z domačo obrtjo.

Podpira in spodbuja izdelovanje in trženje domače obrti, razvoj turistične ponudbe na podeželju, skrbi za izobraževanje lokalnih vodičev, katerih prvenstvena naloga pa je varovanje in promocija narave.

Ideja o ustanovitvi mreže geoparkov se je porodila na Mednarodnem geološkem kongresu leta 1997 na Kitajskem, kjer je bila posebna pozornost namenjena prav ohranjanju geološke dediščine. Leta 2000 je bila ustanovljena Evropska mreža geoparkov (European Geopark Network – EGN), v katero so se povezali prvi štirje geoparki iz Francije, Grčije, Nemčije in Španije. Danes je vanjo vključenih 34 geoparkov iz 13 evropskih držav. Namen povezovanja je poleg varovanja in promocije geološke dediščine tudi povezovanje evropskih držav pri izmenjavi dobrih praks, informacij in izkušenj z varstvom geološke dediščine. Leta 2001 je mrežo pod svoje okrilje sprejela organizacija UNESCO (Division of Earth Sciences).

Ob nastajanju Geoparka v Idriji smo se v okviru Leader programa povezali s kolegi iz portugalskega mesta Arouche. Istoimenska občina leži 60 km jugovzhodno od Porta, iz

katerega prihaja največje število obiskovalcev na obisk in ogled naravnih znamenitosti. Najpomembnejše geološke zanimivosti so preko 465 milijonov let stari trilobiti in nenavadna metamorfna kamnina z »živimi kamni« ... Nekaj geoloških točk smo si lahko ogledali ob zaključku projekta ter tako vrnili obisk kolegom, ki so si pred tem ogledali idrijske geološke zanimivosti.

Skupaj smo obiskali francoski geopark Haute de Provence s sedežem v Digne les Bains, kjer so za nas organizirali dvodnevno delavnico. Francoski Reserve Geologique de Haute Provence je največji geopark v Evropi in obsega 2100 km<sup>2</sup>, vključuje kar 55 občin s skupno 46.000 prebivalci. Območje je redko poseljeno, nima industrije, poleg kmetijstva je razvoj turizma najpomembnejša dejavnost, s katero se ljudje preživljajo. Ponaša pa se z bogato, več kot 300 milijonov let dolgo geološko zgodovino ter izrednimi fosilnimi nahajališči, predvsem amonitov.

Vzdolž poti, dolge okoli 80 km, ki vodi skozi vasi, so urejene tri glavne tematske poti, v katere je vključenih okoli 70 informacijskih točk. Slikovite pojasnjevalne table na



*Trilobiti, zaščitni znak portugalskega parka Arouche.  
Foto: Bojan Režun.*



*Udeleženci iz Slovenije pri znamenitem nahajališču amonitov v okolici Digne les Bains, Francija. Foto: Bojan Režun.*

poljuden način predstavljajo geološke znamenitosti. V okviru geoparka so povezani naravoslovni muzeji, informacijski centri, gostilne, hoteli in lokalne trgovine z domačo obrtjo. Na celotnem območju so trije glavni muzejski centri: Musee Promenade v Digne les Bains, kjer je center geoparka, Zemlja in čas v Sisteronu in Muzej Siren v Castellanu. V muzejskem centru v Digne les Bains so vključeni razstavni prostori, vrt metuljev, občasne razstave, izobraževalni center, delavnice za šolske skupine in trgovina. Posebno pozornost zbujejo umetniški elementi in skulpture, ki so plod sodelovanja umetnikov, nastanjenih v njihovem ateljeju. Vstop v park je prost, vstopnina je samo za ogled muzejev.

Projekt zasnove idrijskega Geoparka smo predstavili na dveh mednarodnih

konferencah na Škotskem in v Nemčiji, kjer smo si tudi ogledali, kako so tovrstni parki urejeni drugje po Evropi.

Prva predstavitev z naslovom »Idrija Geopark Initiative in Slovenia« (B. Režun in M. Stupar) je bila v mestu Ullapool na severozahodnem delu Škotske. Geopark Knockan Crag je eden najboljših primerov predstavitve geološke dediščine v Evropi. Območje je zelo redko poseljeno in skoraj brez industrije.

### **Zakaj ustanovitev Geoparka v Idriji**

... zaradi edinstvene geološke in druge naravne dediščine. Idrijsko ozemlje leži v geografskem pogledu na stičišču dveh mogočnih gorskih verig Dinaridov in Alp. Tu je na majhnem prostoru nakopičenih veliko

naravnih zanimivosti – številne kamnine so razgaljene v imenitnih presekih, ponekod so polne fosilov, opazujemo najrazličnejše tektonske pojave, izvire, površinske kraške pojave, podzemne jame, soteske itd.

Vse te posebnosti so v Idriji že od nekdaj privabljele naravoslovce, ki so bili z mestom tesno povezani (Scopoli, Hacquet, Ferber idr.). V Idrijo so prihajali zaradi rudnika, imeli so izjemno znanje in tako postavili temelje naravoslovju na Slovenskem. V času njihovega službovanja v Idriji so nastala številna dela s področja geologije, metalurgije, kemije in botanike, ki so aktualna še danes.

Z ustanovitvijo Geoparka bi na izviren način povezali naravno in kulturno dediščino, hkrati pa bi bil to nov zagon za turizem v občini Idrija. V zadnjih letih se namreč

soočamo z vedno manjšim obiskom vseh idrijskih znamenitosti. Danes so obiskovalci Idrije predvsem šolske skupine, posamezniki, družine ter razna društva. S poljudno in atraktivno predstavitvijo tovrstne dediščine želimo spodbuditi naravoslovno izobraževanje vseh generacij in povečati zanimanje za obisk ne samo mesta Idrija, temveč tudi drugih krajev na Idrijskem.

### Tematske poti v Geoparku

Eden izmed pogojev, da je neko območje lahko geopark in ga Idrijsko več kot izpolnjuje, je veliko število naravnih in drugih vrednot. V letošnjem letu smo izvedli podroben popis geološke dediščine v idrijski občini, ki je osnova za oblikovanje učnih in tematskih poti. Pri snovanju poti smo upoštevali že obstoječe kolesarske in pohodne poti. Tematske poti bodo vključevale tako geološke, morfološke in hidrološke kakor tudi botanične, zoološke, drevesne in druge naravne posebnosti, torej naravoslovje nasploh. Primerne so za šolske skupine, družine, pohodnike, kolesarje in za izvedbo terenskih vaj študentov s področja naravoslovja.

Obiskovalcem želimo dvigniti zavest, da bodo naravo opazovali z drugačnimi, »počasnejšimi« oči. Kajti vsi vemo, da moderni človek izgublja stik z naravo, čutimo pa, da to ni prav. Marsikdo bo mogoče pomislil, da je to korak nazaj, istočasno pa razmišlja, kako bi drugače izkoristil prosti čas, se aktivno sprostil, stran od masovnega turizma. To bo omogočil nastajajoči Geopark, istočasno pa učil in izobraževal o naravoslovnih vsebinah.

### Po poti živega srebra v mestu Idrija

Središče idrijske zgodbe je eden največjih rudnikov živega srebra na svetu, ki je oblikoval zgodovino Idrije. Osrednji del je prikazan v Antonijevem rovu, ki so ga izkopal leta 1500 in ga poimenovali po Antonu Padovanskem, zaščitniku pred nesrečami v jami. Po tem 300 m dolgem rovu so rudarji skoraj pol tisočletja odhajali v jamo in se vračali iz nje. Obiskovalci spoznajo načine rudarjenja in pridobivanja rude v različnih obdobjih ter delo v rudniku. Antonijev rov je bil muzejsko obnovljen in odprt leta 1994. Doslej si ga je ogledalo 315.000 obiskovalcev.

Z odkritjem bogate cinabaritne rude 22. junija 1508 v Ahacijevem jašku so bili postavljeni temelji petstoletnega neprekinjenega rudarjenja v idrijski kotlini. V spomin na ta pomembni dogodek idrijski rudarji vsako leto praznujejo svoj rudarski praznik. Posebej slovesno je bilo lani ob 500-letnici odkritja bogate cinabaritne rude. Kljub temu pa ostaja vodnjak na trgu sv. Ahaca, ki simbolično spominja na to odkritje, zapuščen in neprepoznaven. Na steni Magazina so že vzdane spominske plošče najpomembnejšim idrijskim osebnostim, ki jih prav tako zaradi neurejenosti okolice praktično nihče ne opazi. Trg naj bi bil namenjen srečevanju Idrijčanov, z ukinitvijo povsem neurejenega parkiranja in z obnovitvijo celotnega trga s središčno točko okrog vodnjaka pa bi se tukaj ustavili tudi obiskovalci in podoživeli zgodbo o »jašku sreče«.

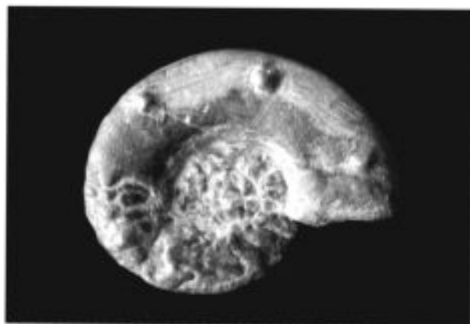
Mimo mestne hiše se obiskovalci lahko sprehodijo do cerkve sv. Trojice, kjer je bilo

odkrito živo srebro. Po legendi naj bi se škafarju prav tu natekla dragocena kovina v škaf. Marsikateri obiskovalec bi se tu za hip usedel na klopco ter občudoval »živosrebrni studenec«.

Skozi mestno središče se pot vzpne do gradu Gewerkenegg, kjer je živo srebro pričlenjalo svojo pot v svet. V prostorih Mestnega Muzeja vabi bogata geološka zbirka kamnin in fosilov Idrijskega in Cerkljanskega. Med fosili so seveda najatraktivnejši tisti, imenovani po Idriji, med njimi amonita *Tirolites idrianus* Hauer in *Trachyceras idrianum* Mojsisovics ter školjki *Posidonija idriana* Mojsisovics in *Triadomegalodon idrianus* Vegh-Neubrandt. Osrednja točka zbirke so bogate cinabaritne rude ter posoda z živim srebrom, v katerem plava železna krogla.

V upravni zgradbi RŽS Idrija je v rudniški geološki zbirki cinabaritnih rud, mineralov in kamnin zbranih več kot 800 vzorcev, med katerimi so številni unikatni ter izjemni v svetovnem merilu. Obiskovalci tu slišijo zgodbo o nastanku idrijskega živosrebrnega rudišča, ki je znano predvsem zaradi posebnih in bogatih rud, mineraloške sestave ter neobičajno zapletene zgradbe. V strukturnem pogledu sodi med najbolj zapletena rudišča na svetu. Skozi zgodovino so ga številni avstrijski geologi uspešno preučevali, dokončno pa so njegovo zgradbo rekonstruirali slovenski geologi v sedemdesetih letih preteklega stoletja. Sredi 20. stoletja se je v Idriji izoblikovala doma in v svetu poznana »Idrijska geološka šola« z začetnikom dr. Ivanom Mlakarjem ter njegovimi učenci in sodelavci dr. Jožetom





*Tirolites idrianus* Hauer.  
Foto: Jani Peternejl.



*Triadomegalodon idrianus*  
Vegh-Neubrand. Foto: Jani  
Peternejl.

Čarjem, dr. Ladislavom Placerjem, Francijem Čadežem in mag. Markom Cigaletom.

Za celotno območje topilnice rudnika živega srebra se dokončujejo načrti obnove in revitalizacije. Tu bo prikazan razvoj žgalništva od najpreprostejših kop v 16. stoletju do izpopolnjenih rotacijskih peči, ki so delovale do leta 1995. Predstavljena bo celotna pot od rude do kapljic živega srebra in obširna razstava o živem srebru ter njegovem vplivu pridobivanja in uporabe na okolje in človeka. V separaciji bo imel svoj sedež Informacijsko-raziskovalni center za živo srebro (IRC-Hg).

#### **Naravoslovna učna pot ob Rakah »po poti idrijskih naravoslovcev**

Pot ob Rakah je lahko samo prijetna sprehajalna pot ob levem bregu Idrijce, od mestnega roba Idrije do Divjega jezera, dolga 2,5 km. Ker pa se tu prepletajo številne naravoslovne in tehnične zanimivosti, je zanimiva tudi kot učna pot. Na začetku Rak je urejen Scopolijev spominski vrt, ustanovljen v čast prvih idrijskih zdravnikov, farmacevtov, botanikov in raziskovalcev, ki so od 18. stol. dalje prihajali v Idrijo. Rake so zgradili zaradi Rudnika in so kar 350 let dovajale vodo na velika lesena nadvilna kolesa ali kamšti. Ob poti se nam razkrije pestra kamninska zgradba ozemlja, spomladanske cvetlice, stoletna drevesa in gozdne združbe. Ves čas nas spremlja reka Idrijca z visečimi mostovi, ki so jih mojstri nad gladino Idrijce zgradili zaradi plavljenja lesa. Po polovici prehojene poti nas odžeja voda znamenitega studenčka; to vodo so rudarji včasih rabili za



*Viseči most čez Idrijco. Foto: Jože Hanc.*

izdelavo geruša.

### Peš po južnem obrobju Idrije

Nenavadna zgradba in številne pisane kamnine, ki jih opazujemo na območju Idrije, so posledica zapletenih tektonskih dogajanj pred približno 230 milijoni let.

Pot po južnem obrobju idrijske kotline je namenjena spoznavanju strukturne zgradbe rudišča, različnih kamnin, tektonike idrijske okolice in krasa ter posledic večstoletnega rudarjenja. Zadnji del poti vodi čez Gladke skale in skozi Rupe, kjer opazujemo močno zakrasele spodnjekredne apnence. Tu najdemo številne vrtače in druge kraške oblike, ki nas spremljajo vse do predmestja Grape.

### Geološka pot na Rejcov grič

Pot na Rejcov grič je geološko najzanimivejša in poteka skozi Jurčkovo grapo, Česnjice in naprej proti Kanomeljskemu Razpotju in Rejcu, od tu pa se spustimo v dolino Nikove pri Bevku. Opisal jo je že dr. Ivan Mlakar v knjižici Geološki izleti po Sloveniji. Na tej poti si obiskovalec lahko ogleda prav vse kamnine, ki gradijo idrijsko ozemlje – od



*Pogled na Idrijski prelom s Kanomeljskega Razpotja. Foto: Jože Čar.*

najstarejših karbonskih skrilavcev, ki so nastajali pred kakimi 300 milijoni let, do najmlajših paleocensko-eocenskega fliša, ki so stare 'le' od 55 do 35 milijonov let. Odnos med kamninami je silno zapleten, kar je posledica močne tektonike.

Na vrhu Kanomeljskega Razpotja se odpre čudovit pogled na znameniti Idrijski prelom, ki je eden najpomembnejših prelomov v južnoalpskem prostoru, viden tudi na satelitskih posnetkih.

### Krajinski park Zgornja Idrija

Leta 1993 je občina Idrija ustanovila Krajinski park Zgornja Idrija. Razgibani svet, ki sta ga skozi tisočletja izdolbli Idrija in Belca, nam razkriva čudovite soteske, geološke preseke, slapove in izvire odlične vode.

Na obrobju globoko zakrasele Črnovrške planote leži pod prepadnimi stenami skrit kraški izvir Divje jezero. Voda priteka iz potopljenega rova, ki se prične pod navpično skalno steno pod jezersko gladino.

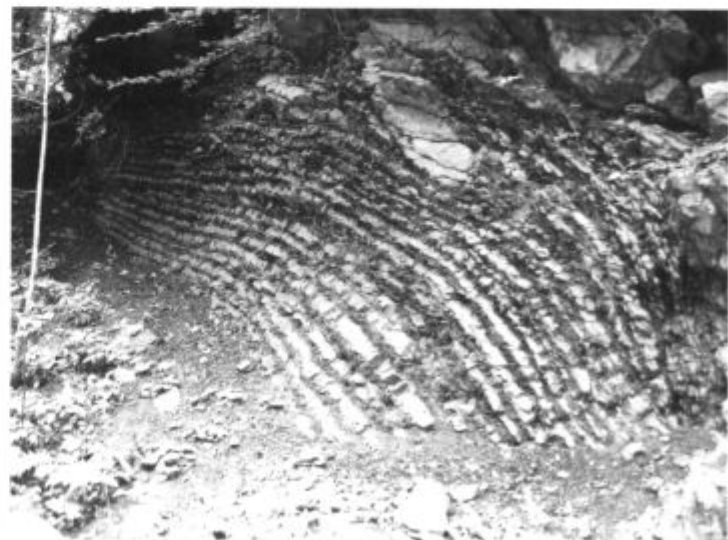
Na območju krajinskega parka se menjavajo prepustne in neprepustne kamnine različne trdnosti oziroma obstojnosti, starosti, barve in oblike. Poleg najstarejših karbonskih skrilavcev spoznamo še vse triasne člene, kredne apnence ter eocenske plasti. Celo magmatske kamnine lahko najdemo. Izredno zanimivi so Tratnikovi usadi, razgaljeni preseki karnijskih plasti glinavcev, peščenjakov in apnencev, v katerih je pogost jaspisni konglomerat. Le nekaj deset metrov naprej se pred nami odpre golica ladinjskih plasti. Pogled nanje je zaradi menjave rdečih in zelenih tufskih glinavcev ter apnencev prav imeniten.

Z nazivom naravni spomenik se ponaša še Kramaršca s svojimi slapiči in Suha Idrija, ki skupaj tvorita enkratni naravni kompleks.

Svojestven pojav so mraziščne vrtače (vrtači pod Petelinovim vrhom), kjer lahko opazujemo izrazito inverzijo, tako temperaturno kot vegetacijsko. V parku najdemo rastišča mnogih posebnih rastlin idrijske flore (npr. idrijskega jegliča, kranjskega jegliča, avriklja, lepega čveljca, kranjske in brstične lilije, bodike, širokolistne bodike in tise).



*Tratnikovi usadi.  
Foto: Martina Stupar.*



*Ladinjske plasti. Foto: Mojca Kavčič.*



## Vojsko

Ni je lepše poti na Vojsko, kot je tista skozi zgornjo Idrijco, mimo klavž in naravnih posebnosti krajinskega parka.

Še nekaj metrov naprej po cesti in pred nami se odprejo odprta prostranstva Vojskega, čudovitega sveta, kjer čas še teče počasneje. Tu se je še mogoče ustaviti, se umiriti in globoko zadihati svež zrak ter se zazreti v naravo, užiti trenutek brez občutka, da se nekam mudi.

Vojskarska planota skriva zanimivosti, ki pričajo o bogati zgodovini, kot so Partizanska tiskarna Slovenija, spomenik na Vojščici, spominska tabla pri Gnezdju ipd. Bogato zgodovinsko izročilo in naravne lepote so na enem mestu dostopne v Gačniku, kjer si je pri domačiji moč ogledati zbirko domačih orodij in staro kovačijo ter imenitne slapove v soteski. Prav tako naravna bogastva pričajo o pestrosti geološke preteklosti; na ogled ponuja pisane kamnine različnih starosti in nastankov. Tudi z izjemno morfološko

pestrostjo, raznimi uvalami, skalnimi samotarji in slapovi poskrbi za zanimiv sprehod po planoti. Kakor da planota še ni dovolj visoko, se nad njo dvigajo še nekateri razgledni vrhovi – Rovtarjev vrh, Jelenk in najvišji Hudournik, ki ponujajo izredne panoramske razglede.

Pozimi Vojsko vabi s številnimi tekaškimi progami in smučiščem, da se naužijemo sonca in razgibamo celo telo. Številne možnosti ponuja ljubiteljem pohodništva, planinarjenja, kolesarjenja, ljubiteljem zgodovine, narave in življenja nasploh.



Vojsko. Foto: Aleksander Šinkovec.

## Pot v osrčje Trnovskega gozda

Z Vojskega lahko stopimo v osrčje Trnovskega gozda. Preden pa zapustimo krajinski park, se nam na ogled ponuja del prvobitne narave, del, ki se je izognil 400-letnemu človekovemu gospodarjenju z idrijskimi gozdovi – pragozd Bukov vrh, ki leži v vrtači na severnem robu Trnovskega gozda na nadmorski višini 1314 m. Smrekova draga je primer globoke vrtače z mraziščem na dnu, kjer med rušjem uspeva še nekaj drugih vrst alpskega rastja, znanega sicer z najvišjih alpskih vrhov. Posebna je tudi Velika ledena jama, odkoder so led v preteklih stoletjih vozili celo v oddaljeni Egipt.

Kakor lahko z Vojskega prehajamo v Trnovski gozd, je pot možna tudi v obratni smeri. Tako lahko marsikaterega obiskovalca Trnovskega gozda prepričamo, da je vredno svoj obisk raztegniti tudi do Vojskega ali še dlje v idrijsko območje.

## Skozi dolino Kanomljice na Oblakov in Lokvarski vrh

V dolini Kanomljice je skritih kar nekaj geoloških posebnosti, ki so redko obiskane. Označena pešpot, se povzpne iz doline Kanomljice proti Idrijskim Krnicam do slapu v Govšku. Spomladi tu v skalah zacveti kranjski jeglič.

Na začetku Gorenje Kanomlje leži okrog 300 m dolga, težko prehodna soteska V Klamah. Oblikovala se je v močno pretrtih spodnjekrednih apnencih. Kanomljica tu ponikne in po nekaj sto metrih ponovno priteče na površje v močnem Izviru pri Šinkovcu, le nekaj deset metrov nad ribogojnico. Nad dolino je skritih več kraških brezen in jam npr. vodna jama pod Studenčkom leži pod Vojskim v strugi Klavžarice. Za obnovljenimi Kanomeljskimi klavžami je težko dostopen slap na Klavžarici, ki je najvišji slap na Idrijskem.

Z Oblakovega Vrha lahko uživamo v imenitnem pogledu na Idrijski prelom. Od tam proti Pisancam izdanjajo vulkanske kamnine (diabazi, keratofirji, bazaltni tufi zelene, vijolične in rdeče barve ...). Pred 230 milijoni let je bilo to območje vulkansko aktivno. Vulkan, ki je bruhal lavo in pepel, leži – kot kažejo geološki podatki – nekje pod Šentviško planoto in je prekrit z več sto metrov debelimi mlajšimi dolomitnimi kamninami.

Če se od Pisanc povzpne še na Lokvarski vrh, bodo pogledi, ki se nam odprejo na Cerkljansko hribovje in Julijske Alpe, poplačali ves trud.



*Pogled z Velike Peči na Črnovrško planoto. Foto: Mojca Kavčič.*

## Godovič – Notranjsko podolje

Pod hribom Jelenšek (817 m) se med polji in gozdovi razprostira vas Godovič, ki leži na planotastem zakraselem svetu, za katerega so značilne vrtače s ponikalnicami in jamami. Ogled združimo s prijetno kolesarko potjo po planotastem svetu. Ob poti na Medvedje Brdo si pri kmetiji Pesek ogledamo sledove stopinj dinosavra, odtisnjene v dolomitu iz zgornjega triasa, starimi več kot 200 milijonov let. V bližini kmetije Cestnik v smeri proti Črnemu Vrhu raste naravna znamenitost

kačja smreka z značilno zavitimimi vejami. Za poletno kopanje je »šebalski bajer«, naravno kopališče s prijetno okolico.

## Črnovrška planota in Zadloško polje

Na eni strani se strmo spusti v dolino Idrijce, na drugi strani se strmo dviguje v hribovito verigo z razglednimi vrhovi Javornikom, Čelkovim vrhom, Veliko pečjo, Špikom in Špičastim vrhom, od koder se ponujajo izredni pogledi od Tržaškega zaliva do Triglava. Pester izbor kamnin in lepo razvit



*Tomaževa miza. Foto: Mojca Kavčič.*

kras z uvalami, vrtačami in škrapljami so lepa vsebinska dopolnitev pohodnim ter kolesarskim potem. S kolesom se je moč odpraviti na kakšnega izmed okoliških razglednih vrhov, lahko pa se iz Zadloga peljemo po obrobju Črnovrške planote do francoske ceste ali do Godoviča in potem nazaj v Črni Vrh, se spustimo do Idrijske Bele in se poleti osvežimo v naravnem kopališču Na Lajštu. Tudi pozimi kraj tradicionalno ponuja številne možnosti za športno udejstvovanje od smučanja, teka na smučeh in sankanja do prijetnega sprehoda po

čudoviti zasneženi pokrajini.

### **Po planotastem svetu Ledin, Gor in Dol**

Iz Spodnje Idrije se povzpne slikovita panoramska cesta na Ledinsko planoto. Nad njo se dvigata razgledna vrhova Sivka (1108) in Gradišče (998 m) z razgledom na primorsko in gorenjsko stran. Iz Pečnika vodi strmo navzdol steza do opuščenih, deloma že podrlih Pečniških malnov v Peklenski grapi, ki so bili prvič omenjeni v loškem urbarju 1318. leta.

Na zakraselem območju Ledinske planote so značilne vrtače, suhe kratke dolinice ter številne ponikve, ki dajejo krajini značilen videz.

Iz Zavratca se v smeri proti Žirem pot spusti v dolino Sovre. Nad strugo reke so za obiskovalce vedno privlačne kraške Matjaževe kamre z več vhodi, skozi katere je v davnini tekla voda in v katerih so živeli naši paleolitski predniki. Nad Ravnami označena pešpot pripelje do nenavadne »Tomaževe mize«. Iz plasti dolomita se je z erozijskimi procesi oblikovala struktura v obliki mize.

Pot skozi Dole poteka po valoviti pokrajini. Na robu planote nad Idrijo leži staro naselje Gore. Tu ob številnih izdankih najdemo pisan srednjetrojski konglomerat, ki sega v globino celo do 400 metrov. Na robu planote je s Kovačevega Rovta res enkratni pogled na Idrijo.

Vrnemo se na izhodiščno točko v Idrijo, bogatejši za marsikatero spoznanje povezanosti žive in nežive narave.

### **Zaključek**

Idrija z izjemno naravoslovno in tehniško dediščino zavzema pomembno mesto v evropskem prostoru. Ima torej vse naravne danosti ter pogoje, da z dobrim medsebojnim sodelovanjem razvije in poveže dejavnosti v nastajajočem Geoparku.

Simona Kermavnar

# V CERKNEM ŠE ENA – TRETJA – SLIKA AVSTRIJSKEGA SLIKARJA JOHANNA CARLA VON RESLFELDA V SLOVENIJI

Cerkno (*Circhiniz*) s cerkvijo se prvič omenja posredno leta 1255<sup>1</sup>. Župnija sv. Ane (prvotno sv. Jerneja) je v srednjem veku pripadala tolminskemu arhidiakonatu v okviru oglejskega patriarhata. Sedanja župnijska cerkev je bila na mestu neke starejše s tem patrocinijem zgrajena leta 1714 (letnica na fasadi)<sup>2</sup>, fasada s plitvim pilastrskim sistemom je malo mlajša. Nace Šumi<sup>3</sup> jo je pripisal ljubljanskemu baročnemu arhitektu Gregorju Mačku, po raziskavah Blaža Resmana<sup>4</sup> naj bi cerkev zgradili pod vodstvom »Poljanskega Mačka«. Vizitator kanonik Franc de Brandis je leta 1717 iz tedaj župnijske cerkve sv. Jerneja prenesel Najsvetejše v novo župnijsko cerkev sv. Ane, ki so jo leta 1752 posvetili in dokončali 1774.

Članek je posvečen tabelni sliki<sup>5</sup> v tretji severni stranski kapeli z upodobitvijo sv. Florijana, evangelista Luke in Rafaela z malim Tobijem (sl. 1), ki je do sedaj ostala v stroki neopažena; zgolj omenjata jo cerkljanski dekan Stanko Medvešček<sup>6</sup> in Anita Vidic-Grah<sup>7</sup> (kot delo neznanega slikarja).

Sv. Florijan iz Lorcha<sup>8</sup> je bil rimski vojak, ki je umrl mučeniške smrti za časa rimskega cesarja Dioklecijana leta 304 (okoli vratu so mu privezali mlinski kamen in ga vrgli v reko Enns/Anižo). Kult njegovega čaščenja je bil razširjen zlasti na Gornjeavstrijskem, kjer je bil rojen, na Tirolskem, Bavarskem, Poljskem in tudi pri nas. Po legendi naj bi čudežno pogasil požar, ki je vzplamtel v neki hiši (in se razširil po celem mestu) z enim samim vedrom vode. Zaradi tega je po letu 1400 postal priprošnjik in zavetnik vseh, ki jim grozijo požar (*Feuerpatron*) in tudi poplave. Pred nami stoji v baročni »S« liniji, tipični za 18. stoletje, in sicer kot rimski vojak z naprsnim oklepom svinčenomodre barve, s čelado s perjanico na glavi, z cinober rdečim praporom v levi roki in z vedrom v desnici. Vodo zliva na cerkev, za katero ni dvoma, da je župnijska cerkev v Cerknem, čeprav so določena odstopanja, o čemer bo govor v nadaljevanju. Vrh slike lebdijo ljubki otroški angelci, eden drži nad svetnikom palmovo vejico v znamenje njegove mučeniške smrti. V rdečem ogrinjalu levo kleči evangelist Luka z biko ob nogah, v levici drži palmovo vejico, kajti tudi on je bil mučenec. Desno vidimo malega Tobijo in (nad) angela Rafaela<sup>10</sup> oz. motiv *angel varuh*. Nebeški sel ima na sebi belo oblačilo z naramnico, speto

<sup>1</sup> Prim. Janez HÖFLER, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Primorska: Oglejski patriarhat. Tržaška škofija, Nova Gorica 2001, str. 22, 88-91; Simon RUTAR, Zgodovina Tolminskega, Nova Gorica 1882(1994), str. 77.

<sup>2</sup> HÖFLER 2001, n. d, str. 89. Pri barvanju fasade je cerkljanski dekan Medvešček v prejšnjem stoletju dal vpisati v nišo nad portalom letnici 1710 in 1717, ki sta bili po njegovem pravilnejši, vendar je bila prvotna letnica 1714 (prim. Anita VIDIC-GRAH, Cerkljanska sv. Ana, Idrijski razgledi, XXXV 1990/1-2, Idrija 1991, str. 40).

<sup>3</sup> Nace ŠUMI, Gregor Maček ljubljanski baročni arhitekt, Ljubljana 1958, str. 10-14; isti, Baročna arhitektura, Ljubljana 1969, str. XXII, XXXI, LXI; isti, Slovenija. Umetnostni vodnik, Ljubljana 1990, str. 153.

<sup>4</sup> Blaž RESMAN, Mački, Acta historiae artis Slovenica, 8, 2003, str. 85-108; Igor SAPAČ, Baročni arhitekti na Slovenskem, v: Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem. Obdobje zrelega baroka. 18th Century Architecture in Slovenia. Mature Baroque, katalog razstave, Ljubljana 2007, str. 246-249.

<sup>5</sup> Olje na platnu, 190 x 120 cm; slika je polkrožno zaključena.

<sup>6</sup> V tipkopisu Umetnostna zgodovina cerkve svete Ane v Cerknem iz leta 1978 (Župnijski arhiv Cerkno, str. 1) je zapisal: »Tretja niša ima marmornati oltar. Slika v centralnem delu oltarja predstavlja sv. Florijana. Levo kleči sv. Luka s palmovo vejico v desnici, ob nogi pa je glava vola« (Rafael s Tobijem ni omenjen).

<sup>7</sup> VIDIC GRAH 1991, n. d., str. 37-48:45.

<sup>8</sup> Karl KÜNSTLE, Ikonographie der Heiligen, Freiburg im Breisgau 1926, str. 232-236; Jože DOLENC, v: Leto svetnikov, 2, Celje 2000, str. 304-305.



sl. 1: Johann Carl von Reslfeld (pripisano): Sv. Florijan, Cerkno, ž. c. sv. Ane



nad kolenom. Tobijo (v pariško modri dokolenski oblekici) je prijel za roko in mu z desnim kazalcem kaže pot v nebo. Ikonografski motiv je povzet po Tobijevi knjigi Stare zaveze (Tob 5, 1-28) in govori o tem, kako je dečkov oče (Tobija st.; materi je bilo ime Ana) na stara leta oslepel in obubožal. Ker je mislil, da se mu bliža zadnja ura, je k sebi poklical sina in mu naročil, naj gre po denar, ki mu ga je dolgoval neki mož iz medijske dežele. Pot je dečku kazal angel Rafael, ki se je razkril šele na koncu popotovanja.

Kompozicijo slike tvorita dve križajoči se diagonali, čeprav je osnova pravzaprav še vedno renesančna piramida. Delo je barvno premišljeno: levo diagonalo v večji meri zastopa rdeči cinober, desno pa svinčenomodra, modra, rjavorumeni oker in bela; poleg teh barv je prisotna še zelena in slika učinkuje razmeroma živopisno. Spodnji ozek pas tal je posut s kamni, v središču je nekakšen podstavek, na katerem stojita oz. klečita Florijan in Luka, zadaj se odpira nizek pogled na hribovito pokrajino s cerkvijo, skrajno desno vidimo delček stebrov neke stavbe. Ozadje modrine neba proti vrhu in proti strani slike rumeni. Svetloba pada z leve strani. Draperija se guba v tankih finih gubah. Telesa protagonistov so rahlo razpotegnjena, manieristična, muskulatura je poudarjena, vendar ne pretirano; geste so prefinjene, prsti elegantni. Značilni so obrazi s precej narazen postavljenimi senčenimi očmi in špičasto zašiljenim nosom. Peruti angelov so modro senčene.

Sliko bi na podlagi analogij in nekaterih zunanjih (zgodovinskih) okoliščin pripisala avstrijskemu slikarju Johannu Carlu von Resfeldu (ok. 1658-1735)<sup>11</sup>, ki pripada t. i. prvi generaciji domačih avstrijskih baročnih slikarjev, ki so v zadnji tretjini 17. stoletja nadomestili v Avstriji delujoče, eklektično in manieristično usmerjene tuje mojstre. Kljub velikemu opusu in visoki kvaliteti je padel skorajda v pozabo in mu je šele Erhard Koppensteiner v disertaciji leta 1993 vrnil veljavo<sup>12</sup>. Rodil se je najverjetneje v mestu Schwaz na Tirolskem, ki je slovelo po rudniku srebra in bakra. Med leti 1680-84 je prebil v Benetkah, ki so v drugi polovici 17. stoletja poleg Neaplja na račun Rima prevzele vodilno vlogo v slikarski produkciji<sup>13</sup>. Tam se je šolal v delavnici poitalijančenega Bavarca Johanna Carla Lotha (1632-98) in se seznanil z beneškim slikarstvom; v Lothovem ateljeju so se izučili mnogi iz Avstrije, Bavarske in Češke prihajajoči slikarji. Resfeld velja za najbolj zaposlenega slikarja oltarnih podob v Gornji Avstriji<sup>14</sup>, srečamo ga v Spodnji Avstriji, na Salzburškem, Štajerskem, Bavarskem in tudi v Sloveniji. Obe do sedaj poznani njegovi deli pri nas sta nastali za Idrijo in sta tam tudi hranjeni. Avtorstvo prve *in situ* (p. c. sv. Trojice) hranjene slike *Marijino kronanje*<sup>15</sup> (sl. 2) je nesporno, saj je signirana in datirana (J:Carl V: Resfelt./F. 1703). Druga, ki je nastala par let prej (ok. 1700), prikazuje *Antonovo vizijo Deteta Jezusa* (sl. 3) in se nahaja v podružnični cerkvi sv. Antona Padovanskega<sup>16</sup>. Resfeldu jo je atribuirala Ana Lavrič, ki je naročili pripisala povezavam rudarskih centrov, kajti idrijski rudnik je bil izrednega pomena tudi za cesarski Dunaj<sup>17</sup>. Nastali sta v slikarjevi najbolj ustvarjalni fazi, ki jo Koppensteiner postavlja v čas 1688-1715<sup>18</sup>, in ju smemo uvrstiti med njegove najboljše dosežke<sup>19</sup>. Idrijski sliki si na prvi pogled sicer nista zelo podobni, čeprav je med njima največ pet let razlike. Pri *Antonovi viziji* je še močno prisoten vpliv Carla Lotha (*horror vacui*, temnejši

<sup>9</sup> Daritvena žival v Stari zavezi, kaže pa tudi na Kristusa, ki se je na križu daroval za ljudi. Z Luko se povezuje mdr. zato, ker se njegov evangelij pričena z Zaharijevo daritvijo/žrtvovanjem.

<sup>10</sup> V Tobijevi knjigi (Tob 12, 15) predstavljen kot angel, »eden izmed sedmih, ki stojimo pred gospodom«, apokrif pa ga določajo kot nadangela (prim. Rosa GIORGI, *Dizionari dell' arte. Santi*, Milano 2004<sup>2</sup>, str. 322).

<sup>11</sup> Pred poplemenitjem (1692) s priimkom Resler (Erhard KOPPENSTEINER, *Malerei im Stift Garsten*, in: *Kirche in Oberösterreich. 200 Jahre Bistum Linz*, Linz 1985, str. 208; isti. 1993, n. d., str. 16, 77, 208, 217, op. 6. Prim. tudi Eduard ANDORFER, geslo Resfeld, v: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart* (ur. Hans Vollmer), 28, Leipzig 1934, str. 182-183.

<sup>12</sup> Erhard KOPPENSTEINER, *Der Gastener Stifts-Hof-Maler Johann Carl von Resfeld (ca. 1658-1735). Gemälde und Druckgraphiken*, tipkopijska disertacija, Salzburg 1993.

<sup>13</sup> V prvi polovici 17. stoletja, ko je bila veličina beneške renesanse s Tizianom na čelu še močno prisotna, so Benetke le s težavo sprejemale caravagizem in baročni slog (glej Rodolfo PALLUCCHINI, *La pittura del Seicento*, 1, Milano 1993, str. 91).

<sup>14</sup> Günter BRUCHER, *Staffelmalerei*, v: *Die Kunst des Barock in Österreich*, Salzburg-Wien 1994, str. 321-322; Wolfgang PRÖHASKA, *Gemälde*, v: *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich. Barock*, 4, ur. Helmut Lorenz, München-London-New York 1999, str. 382.

<sup>15</sup> Izidor MOLE, *Obnova slike sv. Trojice, Idrijski razgledi*, XXXIII, 1988/1, str. 48-49; Ana LAVRIČ, Delo avstrijskega slikarja Johanna Carla von Resfelda za Slovenijo, *Acta historiae artis Slovenica*, 3, 1998, str. 39-49; Janez KAVČIČ, *Znamenje vekov. Cerkev Svete Trojice v Idriji 1500-2000*, Idrija 2000, str. 47-49.

<sup>16</sup> Idlična cerkev sv. Antona Padovanskega (zaščitnik rudarjev pred nesrečami v jami) na Rožnem hribu je bila postavljena leta 1678, zaslužen za to pa je bil tedanji predstojnik rudnika Kaspar baron Lichtenheimb (Mihael ARKO, *Zgodovina Idrije*, Gorica 1931, str. 186). Cerkev je zelo vlažna, slika pa je neprimerno nameščena neposredno na steno in v slabem stanju.

<sup>17</sup> LAVRIČ 1998, n. d., str. 46-48.

<sup>18</sup> KOPPENSTEINER 1993, n. d., str. 25.

<sup>19</sup> LAVRIČ 1998, n. d., str. 44.



sl. 2: Johann Carl von Reslfeld: *Marijino kronanje*, 1703, Idrija, p. c. sv. Trojice



sl. 3: Johann Carl von Reslfeld (pripisano): *Antonova vizija Deteta Jezusa*, Idrija, p. c. sv. Antona Padovanskega, ok. 1700

barvni toni, ekspresivna draperija, tipične figure angelov v izumetničenih pozah)<sup>20</sup>, *Marijino kronanje* pa kaže že svetlejšo barvno paletu in umirjanje kompozicije. V primerjavi z idrijskima je cerkljanska slika bližja mlajši iz p. c. sv. Trojice.

V Reslfeldovem opusu lahko spremljamo določeno evolucijo njegove slikarske govorice. Koppensteiner je definiral tri faze ustvarjanja. Ker njegovo delo bazira v beneški tradiciji 17. stoletja, sta tudi prva in zrela faza značilno tenebrazno<sup>21</sup> obarvani, kar se odraža v kontrastu med temnimi in svetlimi površinami, ki zlasti do preloma stoletja žare v močnih beneških tonih. V zadnji fazi postane njegova paleta bolj živopisna in svetlejša<sup>22</sup>. Slikar je obvladal anatomijo, proporci so načeloma pravilni, nekatere figure so manieristično razpotegnjene. Njihovo telesnost je rad poudaril z razkritimi deli telesa. Razvil je tipiko posameznih figur (npr. angeli z naramnico čez ramo ter deklinskim obrazom z velikimi očmi, visokim čelom, širokimi ličnicami in nazaj pomaknjenimi uhlji, debelušni *putti*, vzvišene Marije, starejše žene z oglavnicami). Kompozicije je navadno gradil s križajočimi se diagonalami, v obliki črke »S«, včasih v vertikalah ali v krogu, pogost je tudi *horror vacui* (npr. Admont, Garsten, Salzburg, Linz). Glavno vlogo imajo figure, pri katerih je dosegel zeleni efekt zlasti z bogato nagubano in plapolajočo draperijo, arhitektura in pokrajina sta v podrejeni vlogi. Slikal je po lastni invenciji in po predlogah iz 16. in 17. stoletja, tako italijanskih (Tintoretto, Veronese, Tizian, Zanchi) kot severnih (flamskih, francoskih) slikarjev (Rubens, Van Dyck, Charles Le Brun). Med barvami je zlasti rad uporabljal rdeč cinober, rumen, rjavorumen in rdeč oker, svinčeno belo, ultramarin, brošč, umbro in vijoličaste barve. Večina njegovih tabelnih slik je v tehniki olja na platnu, tempero je uporabljal redkeje.

V njegovem opusu sta znani vsaj dve tabelni sliki z upodobitvijo sv. Florijana kot osrednjega lika oltarne slike in ne le kot asistenčne figure<sup>23</sup>. *Florijan (sl. 4)* z južnega stranskega oltarja cerkve St.-Ägidius-Kirche oz. Dörfkirche v kraju Vöcklabruck na Salzburškem (kjer je s tabelnimi slikami opremil tako glavni kot stranska oltarja) je datiran 1689-90, drugi, iz oltarja grajske kapele v Marbachu, je desetletje mlajši (1698/1700). Pri obeh je dogajanje postavljeno v nebesno sfero, svetnik s praporom v levici in vedrom v desnici lebdi na oblaku, ki ga nosijo angeli in na vrhu slike lebdi *putto* s palmovo vejico in venčkom. Slika iz Marbacha je nekoliko bolj bučno baročna, obe pa sta nastali v slikarjevi zreli fazi. V primerjavi z njima je cerkljanska bolj umirjena, dogajanje je iz nebes prestavljeno na zemeljska tla. Sv. Florijan v rahlo poplesujoči stoji je morda najbližji kralju Vambi na Reslfeldovi sliki *Sv. Egidij v votlini (sl. 5)* iz taiste cerkve v Vöcklabrucku (1689/90) ali nadangelu Mihaelu iz cerkve benediktinskega samostana v Seitenstettenu (1698/99). Gre za tipično reslfeldovski lik rimskega vojaka, pri katerem so poudarjene njegove mišičaste noge z malo čez kolena segajočimi tesno oprijemajočimi se hlačami, ki se pod kolena nagubajo v drobnih gubah. Svetnik ima ozek obraz s široko postavljenimi očmi in ostro zašiljenim nosom (in je zelo podoben npr. glavnima protagonistoma iz idrijske slike *Marijino kronanje* ali pa Benediktu iz slike *Benedikt sprejme Mavra in Placida* iz opatijske cerkve sv. Petra v Salzburgu iz 1706).

<sup>20</sup> Paralele lahko potegnemo npr. z Lothovo sliko *Sv. Jožef z Jezuškom, Bog Oče v slavi in Marija* v beneški cerkvi S. Silvestro iz leta 1681.

<sup>21</sup> Tenebrizem ima svoj izvor v caravaggiovskem naturalizmu.

<sup>22</sup> Za natančnejšo analizo in diferenciacijo opusa glej KOPPENSTEINER 1985, n. d, str. 205-218; isti, 1993, n. d., str. 42-77: 69.

<sup>23</sup> Kot asistenčna figura nastopa sv. Florijan na sliki nekdanjega glavnega oltarja župnijske cerkve v Eisenerzu, kjer poleg sv. Osvalda spremlja Marijo nebeško kraljico (1700/01). Na pol stoječi in na pol klečeči svetnik v opravi rimskega legionarja upira pogled v nebo proti Mariji, ki jo obdajajo angeli, v levici drži prapor in v desnici palmovo vejico, vedro mu pridruže *putto*.





sl. 4: Johann Carl von Resfeld: *Sv. Florijan*, 1689-90, Vöcklabruck, St. Ägidius Kirche



sl. 5: Johann Carl von Resfeld: *Sv. Egidij v votlini*, 1689-90, Vöcklabruck, St. Ägidius Kirche

Rafael in Tobija sta povzeta po Carlu Maratti (1625-1713) oz. po grafični predlogi, ki je nastala po njegovem sicer izgubljenem olju iz okoli 1672 in prikazuje nad tlemi lebdečega angela z bosonogim fantičem<sup>24</sup>, čeprav je namesto frfotavega angela tukaj trdno stopajoči nebeški sel, ki se je spustil na zemljo. Reslfeld je motiv nekajkrat naslikal samostojno (Vöcklabruck, Seitenstetten, St. Pölten). Pri prvih dveh gre očitno za naslon na druge predloge (Tizian ali Sante Zago<sup>25</sup>) in je angel postavljen frontalno, naš par se bolj kot s tema ujema s tistim iz slike *Angelski kori častijo božje ime* v opatijska cerkvi sv. Petra v Salzburgu iz leta 1704 - izpostavila bi zlasti t. i. izgubljeni dečkov profil v obeh primerih – in nekoliko mlajšo sliko iz St. Pöltna (1715-19). Kar zadeva Rafaelovo svetlolaso podobo lahko potegnemo ozke paralele z angelom s krono v roki iz zgoraj omenjene slike sv. *Benedikt sprejme Mavra in Placida* ali pa z angeli iz imenovane slike *Angelski kori* v cerkvi sv. Petra v Salzburgu. Sicer se je (kot je poudaril Koppensteiner) Reslfeld le izjemoma poslužil Marattovih kompozicij (npr. v Admontu, St. Leonhard am Forst). Par močno spominja tudi na rešitev tenebristično usmerjenega beneškega slikarja Andrea Celestija na sliki *Marija se prikaže angelu varuhu in svetniku* iz leta 1703 v župnijski cerkvi v Bogliacu ob Lago di Garda: tako poudarjena razgaljena angelova noga in drža desnice kot debelušni malček v celoti. Evangelist Luka je povzet po beraču iz grafike sv. *Maver zdravi bolne*<sup>26</sup> (sl. 6) lombardskega slikarja, risarja in grafika Pompea Ghittija (1631-1703/04)<sup>27</sup>, ki je nastala po oltarni sliki v cerkvi S. Afra in S. Eufemia v Brescii. Reslfeld se je te grafike kot predloge poslužil že na sliki *Sv. Lenart* v župnijski cerkvi v Aschachu iz let 1688/89 ali 1692, kjer je po njej prevzel osrednji lik svetnika in ženske. Enaki so Lukov način klečanja s poudarjeno desno nogo (njena postavitev je identična tudi nogi klečečega vojaka iz Reslfeldove slike *Obglavljenje sv. Julijane* iz kraja Schlierbach, ki je signirana in datirana 1703), prefinjena gesta leve roke z rahlo razprtimi prsti, ki si jo polaga na prsi<sup>28</sup> in desnica (s katero na grafiki drži palico in na sliki v Cerknem palmovo vejico); bistvena razlika je le obraz, kjer je v nasprotju s starcem na grafiki na sliki upodobljen moški srednjih let. Svetnikov »beli« poglede v nebo uprtih oči prav tako večkrat srečamo pri Resfeldu (omenimo vsaj sv. Tilna iz istoimenske slike v Vöcklabrucku).

Reslfeld je, kot rečeno, kompozicije gradil zelo različno, in sicer od natrpanih do bolj zračnih, včasih povsem reduciranih izvedb. Tukaj obravnavano sliko lahko glede na precejšno preglednost in relativno majhno število protagonistov uvrstimo v vmesno skupino. Na desni strani je slika prostorsko določena s stebroma, kar je pri njem pogosto (na eni ali obeh straneh: npr. Aschach, Gafenz, Schlierbach, Vöcklabruck). Tipično resfeldovski so vsi protagonisti: rimski vojak Florijan v značilni opravi, navdahnjeni sv. Luka v po grafični predlogi povzeti pozi, dekliški Rafael z značilno naramnico, prikupni *putto* z venčkom pri vrhu slike<sup>29</sup>, debelušni Tobija je npr. skorajda ponovitev *putta* iz idrijske slike v cerkvi sv. Trojice. Svetniki nimajo nimbov, kar je pri njem običajno (če je sij že naslikal, je komajda opazen). Skopo določen prostor, obrazni tipi, barve - veliko je zlasti slikarju ljubega cinobra (cinobrovo barvo izdelujejo iz živega srebra)<sup>30</sup> pa tudi rjavorumenega okra -, način gubanja draperije, ki se mestoma izredno intenzivira ter njene drobne »mokre« gube, vse to govori za to, da gre v Cerknem za Resfeldovo sliko.

<sup>24</sup> Podoba je precej natančna kopija po oljni sliki Pietra da Cortona iz leta 1656 (Rim/Galeria Nazionale, Palazzo Corsini. Marattovo sliko dokumentirajo vsaj trije grafični prevodi. Enega je napravil švicarski grafik Jakob Frey v bakrorezni tehniki, drugega Pietro Aquila v jedkanici in tretjega grafik N. Cap(elli) (prim. Blaženka FIRST, *Carlo Maratta in barok na Slovenskem. Pomen z Maratto povezane grafike za baročno religiozno slikarstvo na Slovenskem*, Ljubljana 2000, str. 72).

<sup>25</sup> *Tobija in angel* (ok. 1515) iz beneške cerkve S. Caterina, sedaj Gallerie dell' Accademia.

<sup>26</sup> Dunaj, Albertina/Graphische Sammlung, inv. št. It III/06, fol. 097.

<sup>27</sup> Rojen v Kraju Marone, umrl v Brescii. Sprva je bil v delavnici Ottavia Amigonija v Brescii, potem v milanski delavnici Giovannija Battista Discepoloija. V Brescii je vodil risarsko šolo. Študiral je Tiziana, Veroneseja, Tintoretta in Palmo ml.

<sup>28</sup> Gesta je večkrat ponovljena na različnih Resfeldovih slikah: npr. na tu reproducirani sliki sv. *Egidij v votlini* iz Vöcklabrucka, na omenjeni (op. 23) sliki iz Eisenerza,...

<sup>29</sup> Pojavi se na več Resfeldovih slikah: v Gafenzu, Marbachu, Passauu, Schlierbachu, Seitenstettenu, Vöcklabrucku,...

<sup>30</sup> Ivica KAVČIČ, Pridobivanje in uporaba živega srebra, v: *Idrijska obzorja. Pet stoletij rudnika in mesta*, Idrija 1993, str. 87.



sl. 6: Pompeo von Ghitti: Sv. Maver zdravi bolne, Dunaj, Albertina (It III/06, fol. 097)

Kako je z datiranjem? Začetnega slikarjevega tenebrizma ni več in slika je barvno precej pisana<sup>31</sup>, kar sovпада z Reslfeldovo zadnjo fazo ustvarjanja, od zgodnjih dvajsetih let do smrti. Za ta čas nastanka govorijo tudi zgodovinske okoliščine, povezane z izgradnjo župnijske cerkve v Cerknem v letih 1714-17 in bi bil to lahko tudi njen *terminus post quem*. Pri Florijanovih nogah vidimo maketo cerkvice, za katero skorajda ni dvoma, da predstavlja cerkljansko župnijsko cerkev, saj njena fasada z borrominijevskim plamenastim čelom (vsaj pri nas) ni nekaj običajnega. Fasada je nastala po letu 1718 in se je zgledovala po uršulinski cerkvi v Ljubljani (1718-22), ki je pripisana furlanskemu arhitektu Carlu Martinuzziju (1674-1727)<sup>32</sup>. So pa določena odstopanja med upodobitvijo na sliki in današnjim stanjem, kar je tudi povsem razumljivo, saj je bila cerkev od nastanka večkrat poškodovana in modificirana. Na sliki je čelo preprosto belo z okulusom v sredini, torej še brez hipotetične poslikave lombardskega slikarja Giulia Quaglia<sup>33</sup>, ki bi lahko nastala ob slikarjevem vračanju iz Ljubljane v rodni Laino pri Comu leta 1723. Po tej plati bi platno lahko datirali precej natančno, 1719-23. Če pa odmislimo hipotetično Quaglijevo freskiranje in upoštevamo zgolj leto Reslfeldove smrti, lahko sliko nekoliko ohlapneje datiramo 1719-35, kar prav tako sovпада s tretjo in zadnjo fazo Reslfeldovega ustvarjanja. Slikar je torej morda od naročnika dobil risbo/skico z upodobitvijo cerkljanske cerkve, glede na trdoto risbe pa ne gre izključiti možnosti, da gre za kasnejšo doslikavo.

Ozrmo se še po slikarski opremi cerkljanske župnijske cerkve iz 18. stoletja, ki nam lahko veliko pove o naročnikih. Tu je Quagliju pripisana tabelna slika z upodobitvijo *Mlade Marije med starši*<sup>34</sup> iz ok. 1706, ki naj bi jo izvršil potem, ko se je iz Ljubljane (Ljubljanska stolnica) preko Škofje Loke (grad Puštal) vračal domov in se spotoma ustavil v Cerknem. Tu sta tudi oljni sliki Fortunata Berganta (*Sv. Volbenk, Sv. Anton Padovanski*). Za Bergantove naročnike je Anica Cevc zapisala, da »so morali biti resnično umetnostno zelo izobraženi ljudje, da so sprejemali našega mojstra tudi tedaj, kadar so bila njegova dela naravnost predrzna, vsaj po občutju, če ne tudi vsebinsko<sup>35</sup>«.

Zelo verjetno se mi zdi, da so se Cerkljani na Reslfelda obrnili potem, ko so videli uspešni deli<sup>36</sup>, ki ju je le-ta izvršil za Idrijo; ta je svoje naročilo, kot rečeno, najverjetneje vezala na povezave med rudarskimi centri srednje Evrope. Pri tem ne gre zanemariti (četudi ne sodi v kategorijo znanstvenega argumentiranja) tudi že skorajda pregovornega rivalstva med krajema. Kot naročnik bi prišel v poštev zlasti župnik Anton Bandev, ki je v Cerknem služboval v letih 1719-27<sup>37</sup>. Kaplan v Idriji je bil takrat Tomaž Josip Vihtelič pl. Wichtenstein (1707-41)<sup>38</sup>, sin rudniškega uradnika, ki bi lahko pomagal pri naročilu oz. navezavi stikov. Vendar pa se zdi, da je bil Reslfeld na Kranjskem, kamor sta v 18. stoletju spadala tudi Idrija in Cerkno, tudi sicer razmeroma dobro poznan slikar, in sicer verjetno po zaslugi državnega grofa Janeza Gašperja Cobenzl<sup>39</sup>, ki je bil tedaj eden najvplivnejših ljudi na Kranjskem (od 1714 kranjski deželni glavar). Bil je prijatelj cesarja Karla VI. (v čigar lasti je bil tudi idrijski rudnik), moral je poznati takratne rudniške predstojnike v Idriji<sup>40</sup>, poznal pa je tudi slikarja Reslfelda, saj je ta zanj že leta 1696 izdelal tezne liste<sup>41</sup>.

<sup>31</sup> Sploh če si predstavljamo, kako bi zasijala, če bi bile odstranjene umazanije, ki so se na njej nabirale tekom let.

<sup>32</sup> ŠUMI 1958, n. d., str. 14; isti 1990, n. d., str. 153; Damjan PRELOVŠEK, Martinuzzi, Carlo, v: *Enciklopedija Slovenije*, 7, Ljubljana 1993, str. 11; Blaž RESMAN, *Barok v kamnu. Ljubljansko kamnoseštvo in kiparstvo od Mihaela Kuše do Francesca Robbe*, Ljubljana 1995, str. 20.

<sup>33</sup> ŠUMI 1958, n. d., str. 14; isti 1990, n. d., str. 153; Giuseppe BERGAMINI, *Giulio Quaglio*, Tavagnacco 1994, str. 191. (Potem ko so v letih 1956 in 1976 fasado prebelili, jo je 2003 slikarka Maša Bersan Mašuk po starih fotografijah ponovno poslikala; glej Saša DRAGOŠ, *Sv. Ana sije v izvorni podobi, Primorske novice*, LVII, 92, 18. november 2003, str. 40).

<sup>34</sup> Prim. BERGAMINI 1994, n. d., str. 190-191.

<sup>35</sup> Anica CEVC, *Fortunat Bergant 1921-1769*, Ljubljana 1951, str. 31; za naročnike v 18. stoletju glej tudi Igor WEIGL, *Matijska Persky. Arhitektura in družba sredi 18. stoletja* (magistrska naloga, tipkopis), Ljubljana 2000.

<sup>36</sup> Milček KOMELJ, *Svetniki. Slikarstvo XVIII. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 2008, str. 11 omenja več Reslfeldovih slik, ki naj bi jih pridobil rudniški upravitelj ali lastnik v Idriji.

<sup>37</sup> Pred njim je bil razvpiti vikar Janez Peternel (+1719; tudi začetnik gradnje sedanje cerkve), za njim Valentin Valentinčič (Viktor PREZELJ, *Prispevki k zgodovini Cerkljanske, Cerkno 1992*, str. 63).

<sup>38</sup> ARKO 1931, n. d., str. 145-146.

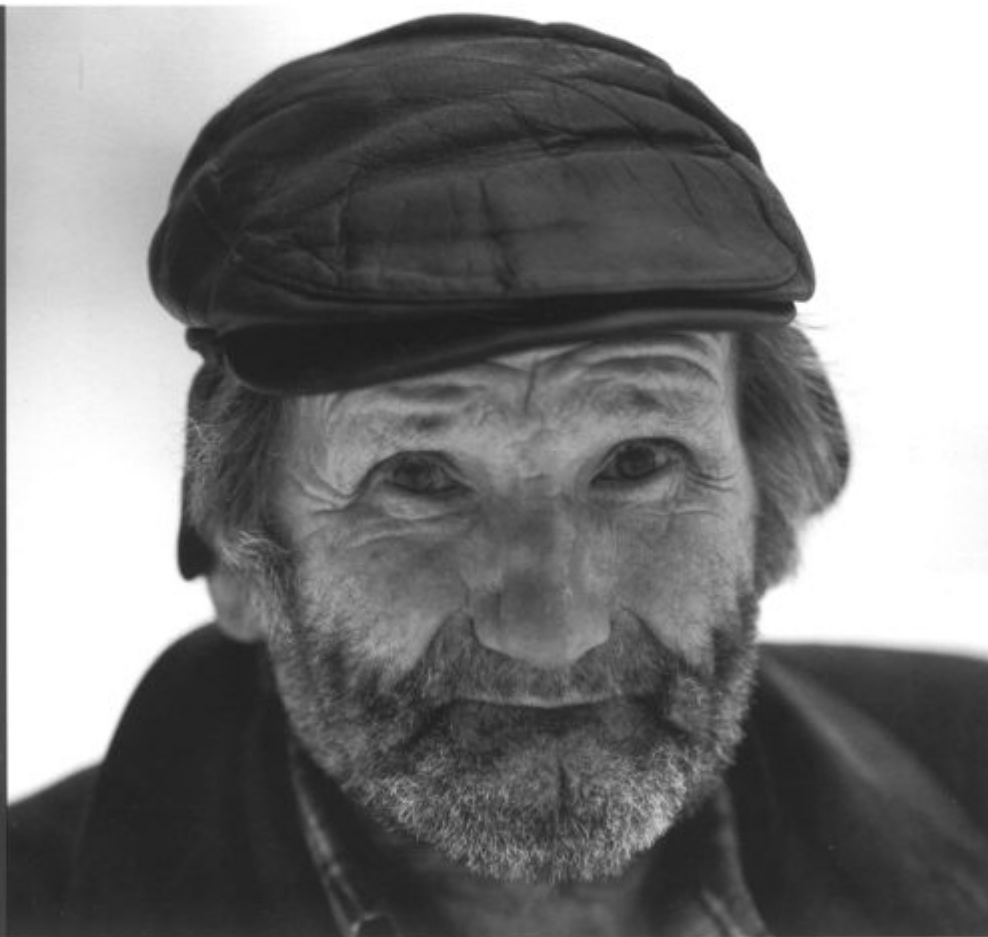
<sup>39</sup> Janez Gašper, državni grof Cobenzl, se je rodil 1664 v Gorici in umrl 1742 v Gradcu. Goriški grofiji je vladal od 1704, 1714 je postal kranjski deželni glavar, 1722 dvorni maršal na Dunaju, 1724 pa je cesar povišan v vrhovnega komornika, 1731 pa imenoval za viteza Zlatega runa. Za Janeza Gašperja Cobenzla glej Anton KACIN, geslo Cobenzl, v: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 3, Gorica 1976, pp. 190-192; WEIGL 2000, n. d., str. 22, 28, 29-30, op. 81 (ARS, Graščinski arhivi; I. Dol. Fsc. 127: Biografija Janeza Gašperja državnega grofa Cobenzl).

<sup>40</sup> To so takrat bili npr. Janez pl. Lichtenheimb (od 1674), Wolfgang Sigmund pl. Künpach (od 1682); leta 1688 dal pobudo za ustanovitev Dizmove bratovščine v Ljubljani), Janez Friderik Stampffer pl. Walchenberg (od 1690), Leopold pl. Lichtenhurn (od 1716), Anton pl. Steinberg (od 1724) (prim. ARKO 1931, n. d., str. 91-92).

<sup>41</sup> KOPPENSTEINER 1993, n. d., str. 503-504, 584-587.

## ROBERT ZABUKOVEC

Robert Zabukovec združuje v fotografijah tako svojo strast, kot tudi razvoj tehnologije digitalnega fotografiranja. Njegove fotografije izražajo življenje v vseh možnih odtenkih - na njih zaznamo veliko subtilnih nians narave, pa tudi vsakdanje pojavnosti življenja, ki jo s seboj prinašajo ljudje od mladih nog do žlahtnih let. Kot fotograf je uspešno sodeloval že na več razstavah, bil pa je tudi nagrajen na mednarodnih spletnih natečajih.























Robert Šabec

## 2 KRATKI ZGODBI



Robert Šabec. Foto Franci Virant

Po izobrazbi sem univerzitetni diplomirani filozof in sociolog kulture. Že nekaj let zaključujem podiplomski – magistrski študij filozofije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki ga najverjetneje ne bom nikoli končal.

- 1985–1989: Gimnazija Jurija Vege Idrija, jezikoslovno-družboslovna smer
- 1986–1988: Galerija Idrija, delo pomožnega kustosa in sodelavca pri organizaciji razstav
- 1986–1989: Mestni muzej Idrija, delo pomožnega kustosa – vodiča in muzejskega sodelavca

- 1995–2000: Klub idrijskih študentov: član predsedstva (1995–1997), predsednik (1999–2000), pridobitev in ureditev klubskih prostorov ter v obdobju 1995–2000 vodja, organizator in moderator kulturnih prireditev (predavanja, razstave, koncerti ...)
- 2001: diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani, smer filozofija in sociologija kulture pri izr. prof. dr. Francu Zoretu in red. prof. dr. Dragu Rotarju
- 2000–2001: vpis podiplomskega študija na Filozofski fakulteti v Ljubljani, smer socialna filozofija
- 2000– : zaposlen v zasebnem podjetju, moderator literarnih večerov, organizator kulturnih prireditev, kulturni urednik, kolumnist in novinar (honorarni) pri časopisu (štirinajst-dnevniku) Idrijske novice, objavljaj pa tudi v reviji Idrijski razgledi in Emzinu, reviji za kulturo
- 2004: sodelovanje pri organizaciji in promociji Politično nekorektnega filmskega festivala (PIFF) v Ljubljani (organizator: Društvo za preoblikovanje družbene komunikacije)
- 2005–2009: pišem za Dnevnik, RTV (S knjižnega trga), Dialogue ... in sodelujem pri projektih Studia Kernel
- Od leta 2008 tudi uradno delujem kot samostojni novinar.



## Zločin

Bila je še noč. Sedel je v svoji celici. Njegove oči so utrujeno zrle v sivino bližnje stene. Misli so zbegano tavale po prostoru in bile, kakor se za človeka v taki situaciji najverjetneje spodobi, bolj ali manj otopelo usmerjene v bližino niča. Spanca ni in ni mogel priklicati. Bil je utrujen.

Počasi, kot da ima na razpolago še ne vem koliko časa, se je spominjal svojih prvih razmišljanj, ki jih je kot mladenič posvečal minljivosti sveta, človeka, sebe. Pogosto se je spraševal, kako bi se počutil, če bi si lahko s tisto časovno zanesljivostjo, s katero zdravniki z vsakim letom natančneje napovedujejo rojstvo novorojenčkov, izračunal tudi čas svoje lastne smrti. O čem bi takrat razmišljal? Kaj bi počel? ... V zadnjem mesecu, tednu, dnevu, uri svojega življenja? Potencialnih načrtov, kako preživeti zadnje trenutke, je bilo ogromno. Bili so seveda večinoma različni, glede na razpoloženje, počutje ali družbo, ki ga je obdajala.

Vedno se je odmikal, zapiral in pogrezal v svoj notranji svet. Večkrat ni sledil debati, ki je potekala v njegovi bližini in zato ponavadi bolj ali manj neposrečeno odgovarjal na

vprašanja, ki so bila namenjena njemu in so ga po lastnem prepričanju le kruto trgala iz objema njegovih misli. Razmišljal je o etiki, morali, nasilju, miru, pravičnosti, družbi ...

Nekaj let je celo obiskoval predavanja s področja filozofije. Potem mu delovne obveznosti tega niso več dopuščale. In tudi kaj bi sploh lahko počel s tovrstnim študijem? Študiral je zaradi želje in predvsem zaradi samega sebe. Drugega razloga sam pri sebi nikoli ni mogel odkriti. Na ta vprašanja drugih ni nikoli niti odgovarjal. Ponavadi jih je preslišal.

Kdo bi si mislil, da bo končal tako? Kako in zakaj je to sploh storil? Pa saj bi nekako že šlo. Tudi ostali so v podobni situaciji. Zakaj? Čemu ravno on?

Doma ga čakata drobna črvička, neblogljena in tako polna življenja. V zadnjih dneh je veliko razmišljal o njiju. Ljubil ju je s tisto posebno skrbjo in oboževanjem, ki je sicer najverjetneje lastna večini očetov. Zakaj ju je zapustil? Sedaj jima bo prav gotovo še težje. Je mogoče res, da je slabši od ostalih očetov, da njegova ljubezen ni namenjena zgolj njima? Drži?

Želel jima je nuditi tisto, kar je bilo v njegovi moči, vse, kar je bilo njemu na nek način, tudi in predvsem zaradi lastnih napak, onemogočeno. Hrepenel je po tem, da ko odrasteta, doštudirata, dobita delo, ki ju veseli, in živita v vsej polnosti.

Vedel je, da znotraj tovrstnega razmišljanja v prvi vrsti obsoja lastno nemoč in idealizira podobo svojega in življenja svojih najbližjih. A ustrezalo mu je tako in pika. Za nekaj časa se je pač prepustil sanjarjenju.

A vprašanja so bolj in bolj trkala na njegovo vest.

Zakaj se je odločil drugače!? Res ni bilo drugega izhoda? Zakaj?

Spomin se je dotaknil njegove žene. Ta mu je vedno vztrajno prigovarjala, da bo že šlo, da bodo že nekako, ga mirila in tolažila. Ampak preprosto ni šlo drugače!

„Je to mogoče v njegovi puntarski naravi,“ je donelo v njegovih mislih. Njegovi predniki so iz daljnega tolminskega hribovja že pred leti prispeli v mesto. Razmišljal je o njih, o njihovem življenju pred stoletji, o pehanju za vsakdanjim kruhom in preživetjem. Je danes drugače? V svojih mislih si je zamišljal najrazličnejše situacije. Njegova misel se je zaustavila pri podobi enega izmed kmečkih puntarjev, ki mu je bil na neki sliki, naslikani dosti let pozneje, ki jo je hranil na posebnem mestu, na moč podoben. Tudi njegovi dedi, ki se jih še medlo spominja, so bili sprva tigrovci, interniranci in kasneje partizani. Upornost je očitno zapisana v njegovih genih in kot Damoklejev meč visi nad njegovim življenjem. Ali je ta demonska želja po pravičnosti res tako globoko zakoreninjena tudi v njem? Vprašanja te vrste si je večkrat postavljala tudi v preteklosti. Vedno je bil prepričan, da je rojen v napačnem času in da je tok zgodovine že poskrbel, da bo njegovo življenje teklo mirno in po ustaljenih tirnicah. Očitno se je motil.

Prekleta borbenost, si je mislil še pred dnevi, ko je z obžalovanjem zrl v svoje dejanje. Občutki so se mešali in ga prevevali zdaj z ene, zdaj z druge strani.

Zavedal se je, da v teh zadnjih urah najverjetneje niti ni več trdno prisoten v tem

svetu. Vsaj ne miselno. O podobnih situacijah je namreč dostikrat bral in ti zapisi so se mu večkrat vračali v njegove misli.

Pa vendar je kljub vsemu v sebi začutil neko čarobno moč, jasnino misli in njemu tuje prepričanje o trdnosti in pravilnosti svojega dejanja. Na vsa dogajanja, spomine je začel gledati z neko distanco, od zunaj. Čustvovanja ni bil več sposoben. S hladno racionalnostjo je začel analizirati svoja dejanja in bil vse bolj prepričan, da je bila njegova odločitev povsem na mestu. Da ga ne sme in ne more biti strah prihodnosti. Ali in v kolikor le-ta sploh obstaja? Je kje pravični stvarnik, vsemogočni sodnik? Strah je bil namreč tisti, ki je še v urah tik pred zdajci vse bolj zapolnjeval njegovo dušo. Strah pred neznanim, bojazen pred grozo nič.

Tisti trenutek so zaropotala težka vrata in v celico je stopil duhovnik. Začudeno in odsotno je zrl vanj. Nekaj trenutkov kasneje je le naveličano odmahnil z levo roko in najverjetneje celo zakričal nanj ..., da ne potrebuje in ne čuti potrebe po spovedi, da potrebuje samoto in da naj ga pustijo samega. Ni zadostovalo. Stal je tam, skorajda v kotu in nemo čakal. Nekaj kasneje ga je, prav gotovo s kričanjem in med kletvicami, zapodil iz celice.

V demokratični republiki Sloveniji je že nekaj let pred uvedbo smrtne kazni tudi duhovnik postal obvezna zaporniška praksa. Toda v tistem trenutku ga niso zanimali ne rimokatoliška cerkev, ne duhovnik in ne arestantski ritual. Če kje, potem na tistem mestu prav gotovo ni mogoče najti boga, je bil odločen v svojem razmišljanju. Hotel je biti sam, sam s svojimi (praznimi) mislimi

in otopelostjo. Hotel se je pomiriti s sabo in svetom. Prepričan je bil, da za to ne potrebuje tujega vsiljivca, spovednika. Vest, njegova lastna vest in njen glas je bil tisti, ki mu je vedno, tudi v najtežjih življenjskih odločitvah, prisluhnil. Svoja dejanja je redko obžaloval in še v tistih trenutkih kesa je bil prepričan, da vsaka odločitev in kasnejše dejanje pritegneta nekaj obžalovanja za neizbrano odločitev, za odločitev za tisto drugo in torej ne za tisto, ki ni bila izbrana. Vedno je bilo in bo tako. Dosti je razmišljal o sebi in drugih ... O tem, kaj lahko stori in česa ne, kaj je dovoljeno in kaj prepovedano.

Po nekakšnem čudnem naključju je njegov spomin odtaval v čas nekajdnevne vojne. Javil se je kot prostovoljec. Sprva ga je bilo nekoliko strah. Mogoče takrat celo bolj kot danes. Vendar je bil klic srca močnejši in to je preprosto moral narediti. Tisto nekaj v njem je namreč klicalo po dejanju in vedel je, da se temu ne more in ne sme upreti. Ja, zdelo se mu je celo pravično. Ne toliko za sebe, temveč obče, za narodov blagor, kot se je dostikrat z malce ironije, prav cankarjansko izrazil. Intelektualec, so ga klicali tudi tam.

Bil je proti nasilju, drugi so ga imeli celo za neke vrste pacifista. Na nek način se je z njimi celo strinjal.

Prepričan je namreč bil, da je duh ljudstva vedno močnejši od nasilja, ki ga s seboj prinašata orožje in vojska. In vendar nas ni nikoli izučilo. Kolektivni spomin bi moral seči tudi še v staro Jugoslavijo. Takratna vojska je pustila na cedilu svoj narod in že od samega začetka kolaborirala z nacifašizmom. Podobno se je zgodilo tudi po drugi svetovni vojni. V nekaj desetletjih se je »ljudska«

armada, tista, ki naj bi branila »tekovine« revolucije, obrnila proti lastnemu ljudstvu, ki jo je hranilo, in zakrivila Srebrenico in ostale pokole.

In zgodovina se bo ponovila še tretjič, je bil prepričan. Zopet hranimo militantno mašinerijo, ki bo prej ali slej krvavo obračunala s tistimi, ki naj bi jih varovala. Kakšna ironija in cinizem. Neumnost prve vrste. Kje je ta kolektivna zavest, kje?

Se je tudi zaradi tega odločil namesto njih in vzel pravico v svoje roke. Ali je mogoče? Sploh lahko, sme to storiti?

In ali je mogoče, da je tokrat ta »intelektualec« ravnal napak?

Debelo desetletje je gledal nesramno bogatenje posameznikov. Tega ni bilo v njegovi naravi. Bil mu je nekako tuje. Še danes je prepričan, da to ni bilo pravično. Molčal je vsa ta leta in mirno porival svojo bedo iz dneva v dan. Molčal je in si mislil svoje. Oklestili so mu plačo. Ne zgolj njemu, stotim v »njegovi« tovarni in tisočerm v državi. Eni mizeriji je sledila druga. Težko je bilo preživeti. Nekaj mesecev kasneje plače sploh ni bilo več in kmalu je sledil še stečaj podjetja. Ni več mogel molčati. Mera je bila polna. Bil je več kot dovolj. Bil je preprosto preveč.

Zadnji meseci so mu bili oviti v tančico skrivnosti. Spominja se jih bežno, kot sen, nočno moro, ki je ob zavetju noči resnična bolj kot vse ostalo, a z jutranjo svetlobo izgine in potoni v pozabo.

Spominja se, da je bilo na televiziji rečeno, da so storili vse, kar je bilo v njihovi moči, a da koncerna, ja, koncerna, v ta izraz je bil prepričan, da so ga tako mediji kot

uprava in nadzorni svet uporabili in kasneje ponavljali skorajda do onemoglosti, to je bil ta novodobni izraz, ki ga je še posebej sovražil, saj mu je že od davnega predstavljal neko nemo grožnjo, nekaj temnega in nerazločljivega, ni bilo mogoče rešiti. Prekleta, kakšna beda in laž, si je mislil.

V njegove misli se je prikradel sodelavec, ki je pred meseci, dan po rojstnem dnevu, prišel na delo še močno pijan in zafural serijo izdelkov. Hladno so mu izročili delavsko knjižico in ga pognali na cesto. Dosti kasneje ga je že močno zapitega srečal v bližnji gostilni in izvedel, da zaradi neodgovornosti pri delu ni upravičen do pomoči zavoda za zaposlovanje. Zadnji meseci pijančevanja so na njem pustili globoke sledi. Zapustila ga je žena. Bojda se je z otroki vrnila k svojim staršem. Spominja se, da je močno načet sedel v kotu in žulil brozgo. Že takrat je bil prepričan, da umira na obroke. Pred tedni je v časopisu opazil njegovo osmrtnico.

In ti prašiči niso zafurali serije, zajebali so tovarno, tisto, ki je delovala v socializmu in še prej. Pokradli so jo. Sami so si krojili zakone. Banda lopovska. Uničili so in uničujejo ljudi, otroke, družine in njihovo prihodnost. Zakaj? Zaradi lastne grabežljivosti in požrešnosti. In nihče jim ne more ničesar. To ni prav!

Spominjal se je manekena v politični opremi, ki je na tv ščebetala nekaj o korektnosti in potrebi po konsenzu. V sosednjem bloku je v tistem trenutku nekdo skozi okno iz petega nadstropja zabrisal televizijo. Pristala je na strehi avtomobila, kateremu se je vklopil alarm. Spominjal ga je na zvok sirene. Nastala je cela štala. Takrat je z nasmeškom na obrazu za trenutek pomislil,

da je napočil čas revolta, ponovnega upora. Nekaj ur kasneje je potonil v blaženo spanje in sanjarjenje, ki se ga je spominjal še dolgo.

Če to ni zločin, kar so storile te svinje, nikoli se ni izražal slabšalno, ni uporabljal žaljivk, a tokrat ni mogel drugače, je še vedno razmišljal sam pri sebi.

Ne spominja se več, kako se je v tovarni znašel pred direktorjem. Direktor je imel na ducate varnostnikov, ki živi duši niso pustili blizu. Na vprašanja novinarjev je vedno odgovarjala tiskovna predstavica, ki je grulila oguljene fraze, naučene iz kakšnega instant učbenika.

Štiriinpetdeset vbodov z nožem, je kasneje prebral v časopisu. Kolumna priznanega sociologa z naslovom „Umor ali pravična kazen“, ki je obravnavala njegovo dejanje, pa je ostala zapisana globoko v njegovem srcu. Znal jo je na pamet in njena vsebina ga je dostikrat reševala pred mislijo na lastno norost.

Tudi dejanja se ne spominja več dobro. Spominja se krvavih rok, krvi na tleh in varnostnikov, ki so nemočno krilili okoli njega. Spominja se policije, ki ga je odpeljala. Še vedno se mu je vse skupaj zdelo čisto preprosto in še vedno, za čuda, ni čutil nobenega kesanja, obžalovanja. Občutil ni sploh ničesar.

Celo večina časopisov je z neko posebno, težko razločljivo tankočutnostjo in prizanesljivostjo pisala o samem dejanju. Mogoče se moti in je že celo njegova misel skrajno sprevržena, njegovo delo pa delo umsko bolnega človeka, blazneža. Mogoče vztraja v svoji norosti in njegova razmišljanja sploh ne držijo? Mogoče mu

njegova duša postavlja neko blokado, opravičilo in predstavlja zgolj uteho v teh zadnjih trenutkih življenja. Gre mogoče res za obrambni mehanizem duše? Gre za okvaro? Umor ali pravična kazen.

S skorajda povsem hladno racionalnostjo je analiziral dejstvo, kako preprosto je priti do teh ljudi. Kako blizu in kako ranljivi so. Na dosegu roke – in – nikoli se ne zgodi nič. So res tako prepričani v svojo vsemogočnost? Zakaj?

Spominjal se je procesa, ki je, presenetljivo, tekel nadvse hitro. O tem je bil prepričan, v glavi, a je isto prebral tudi v časopisu. Mediji so pisali o blagi kazni. Pa vendar se je obsodba glasila: smrtna kazen. Brez začudenja se je nekje v skrajnem kotu njegove duše porodil utrinek, da se ga v teh zadnjih trenutkih celo misel na smrt sploh ni dotaknila. Pustila ga je hladnega.

V preteklosti je bral o zastaranju procesov, o takem in drugačnem izmikanju kaznovanju.

Psihiater je potrdil njegovo dejanje kot povsem zavestno. Doktor je bil prepričan v tisto, o čemer sam ni bil nikoli čisto prepričan.

Kasneje je dosti razmišljal o pomilostitvi, celo podpisal je prošnjo za pomilostitev, ki mu jo je pripravil nadobudni odvetnik, a tudi te ni bilo na vidiku.

Te misli se je kot rešilne bilke oklepal vse do zadnjih dni. Sedaj se ga ni več dotikala. In kako zanimivo se mu je zdelo ravno to preprosto dejstvo. Namesto da bi se želja po življenju krepila v njem, je zamirala. Zakaj? Kako? Čemu?

Toliko vprašanj, a tako malo odgovorov, je še pomislil. V tem trenutku se je na vratih pojavil varnostnik: „Čas je,“ je tiho dejal.

Zvok izrečenih besed (besede lastnega razmišljanja namreč niso v vsem tem času nikoli zazvenele po prostoru celice) ga je kruto iztrgal iz poslednjega razmišljanja. Mirno je vstal s svoje postelje in se napolnil proti izhodu. Ali je na licu varnostnika opazil solzo?

Mogoče pa sploh ni resnično in si vse skupaj samo domišljam, je v mislih dodal sam pri sebi.

## V njenem objemu

SO koraj gotovo sem tega dne zapustil vojno. Njej ne gre izgubljati besed. Prepričan sem le v to, da smo nesrečniki na tej in oni strani skupaj trepetali, se bojevali ter umirali za, recimo temu, višje cilje. Svojo usodo smo iz dneva v dan polagali na kocko za oblastnike ravnokar spočetega novega sveta, ki so le nekaj kasneje, v vsej svoji veličini zavladali nad nami.

Bili smo prepričani, da smo na pravi strani, da se bojujemo za pomembno stvar, za zmago pravice nad krivico, da bodo padle poslednje meje, da bo ...

Potem sem doživel uspeh novih vladarjev. V glavi mi odmeva njihov smeh. Na nas, name so pozabili. Mogoče drži, da nisem imel več moči ... Ne vem več ... Mogoče. Ne, prav gotovo so nas nategnili. Ne prvič in tudi ne zadnjič.

V vsej svoji zmoti, da se za vse svoje neuspehe lahko zahvalim ne vem več, komu, sem praznil kozarec za kozarcem. Že nekaj časa sem sedel pred zadnjo beznico vukojebine, ki je bila po spletu naključij kraj moje mladosti. Pelinkovec in pivo sta mi

nudila trpko družbo, mi hkrati grenila dušo in krepila telo. Bleda jutranja svetloba me je slepila in počasi, trenutek za trenutkom, polnila moja razmišljanja.

Misli so izgubljene tavale po najtemnejših kotičkih duše. Ne vem, kako, in ne vem več, zakaj me je po študiju zaneslo v to umazanijo. Na univerzi sem izpite opravil tako rekoč z odliko. Knjige sem požiral. Pred mano bi lahko bila kariera v svetu. Kdo in zakaj me je prepričal, naj se grem vojno? Na kakšen način so bili v ta trapasti spopad vpleteni ostali?

Tolažil sem se z mislijo, da na sebi ne nosim niti najmanjše krivde, da je vsak sam odgovoren za svoja dejanja. Prepričan sem bil, da je velika večina med nami do svojih odločitev prišla prostovoljno. In tudi če ne, kako bi lahko v dani situaciji en sam človek vplival na vsa ta bizarna dejanja in odgovarjal zanje. Sam prav gotovo ne! A že od pamtiveka je bilo večino tako ali tako mogoče prepričati brez najmanjšega problema. Kakorkoli, odšli smo skupaj. Kje so danes, ne vem.

Misli so se vrstile, ena za drugo.

Že takrat sem znal dobro ubijati z besedo. Najbrž so me tega naučili. Bil sem neke vrste profesionalc. Besede sem vedno uporabljal prefinjeno in z njimi meril še posebej natančno in preračunljivo.

Mimoidoči so me opazovali izpod čela, vse glasneje negodovali in odkimavali z glavo. Na njihovih obrazih se je zrcalilo neodobravanje in zgražanje. Predobro sem se zavedal, da moram čimprej poravnati račun. Vsaj na videz sem jih poznal. Za njihove razmere sem vsekakor pil prezgodaj in dosti prehitro. Prepričan, da ne izgledam dobro,



utrujen od dolge poti ter obeh družabnikov, ki sem jih pridno praznil, sem bil sveto prepričan, da se je potrebno odpraviti naprej. In ni mi bilo treba iti daleč – le nekaj metrov, do sive miniaturne stavbe, zgrajene še v času predprejšnje vojne, povzpeti se v prvo nadstropje in odpreti vrata. A ti nujno potrebni koraki so bili neizmerno težki. Bom tokrat zmogel?

Vedel sem, da me čaka tam.

Molče je stala ob oknu. Izraz na njenem obrazu mi je v hipu dal občutek, da me na tem mestu čaka že vsa ta leta.

Skozi okensko steklo je svetloba majskega sonca z vso bogato paletto pastelnih barv božala njeno vitko postavo. Na sebi je imela preprosto črno obleko, ki je objemala telo in poudarjala obline. Moral bi jo objeti, poljubiti, ljubiti ...

A ni me zamakala niti za trenutek. Med mano in njo je zevala črna praznina, teman prepada, nepremostljiva meja.

Najverjetneje zaradi dejstva, da sem jo izdal, prevaral in zapustil, me je njena stoična usmiljena drža še posebej razjarila. Ne vem natančno, kaj se je zgodilo. Neka umu nerazumljiva črnina se je polastila moje duše in me potiskala proti globinam prepada. Stiskala in zapeljivo vabila me je do brezna neznanega. Ni mi bilo dovolj. Hotel sem preko. Vedel sem, o, predobro sem vedel, da ne ravnam prav in da imajo vse stvari na tem svetu svoje meje. Ni me zanimalo. Moral sem preko in to sam ... Moral sem daleč proč.

Spominjam se, da sem divje kričal. Da sem nekajkrat z vso močjo usekal z rokami. Kosi cenenega pohištva so leteli naokoli po izbi. Skrivnostna belina mi je prekrila oči

in nerazumljiva temna sila me je korak za korakom potiskala v objem nerazsodnosti.

Na mizi je bila položena zajetna knjiga z debelimi in trdimi platnicami. Pograbil sem jo in udaril po njej. Enkrat, dvakrat, trikrat ... Ničesar več se ne spominjam ... Pred očmi se mi je stemnilo.

Nekaj trenutkov za tem so raznobarvne luči napolnile okolico in me zaslepile. Spominjam se krikov, udarcev ... Zbili so me na tla, stlačili v jopič in odpeljali v neznano.

Pred menoj je stala ženska v belem. Presunil me je mili izraz na brezhibnem obrazu in igla v njeni roki.

Agonija se je stopnjevala. Ponovno sem tukaj. Znova sam in v oblazinjeni brezmadežni celici, prepolni minulih, trpečih duš nesrečnikov, ki v teh prostorih preživljajo dneve, tedne, mesece, leta. Neopisljiva sila je hipoma zavladala nad mojim mišljenjem. Strop nad menoj je s svetlobno hitrostjo spreminjal obliko, barvo ... Boleča svetloba mi je zaslepila oči in napolnila dušo. Silhete padlih tovarišev ..., izseki iz časa študija ..., potoki pijače ..., ona ... in ... so bili prizori, ki so se ponavljali in me v vrteči spirali kot trpeč privid potiskali v objem neznanega. Neznosna svetloba je počasi, a vztrajno zapuščala prostor in me potiskala v objem čiste, popolne črnine. Blodil sem po temačnih labirintih onostranstva. Neustavljivo me je vleklo v skrivnostno hipnotične globine vrtinca, ki je v boju z vsem, kar se mu postavi nasproti. Bil sem popotnik na neznanu poti, v paradoksalnemu momentu kolapsa časa, iracionalnem trenutku brezmejnne tišine in neznosnosti teme, ki na umu nerazložljiv način traja večno.

»Plačati! Plačati! Plačati bo treba!« so bile prve besede, ki so me, kot da bi privrele iz onostranstva, iztrgale iz blaznosti. Kje sem? Kaj se dogaja z mano? Ali je mogoče, da gre zgolj za krik obupane natakariče, ali ta dominantni glas pripada apokaliptičnim jezdecem in naznanja našo bližajočo se usodo? Kaj počnem? Sem mogoče zaradi meni neznanega razloga zgrešil zeleno pot in se pridružil fronti utapljajočih se obupancev? Sanjam? Sem to sploh še jaz? Ne vem, ničesar več ne vem.

Moje misli utrjeno lebdijo nad pokrajino. Sonce zahaja na zahodu in rdeča zarja, ki svoje čarobne barve za nekaj trenutkov posoja deželi in dolini, v katero sem se preprosto moral vrniti, bo še nekaj trenutkov trepetala v daljavi.

V tem času so preiskovalci zaključevali preiskavo. V samotni izbi hiše, zgrajene še pred vojno, so na tleh, poleg nje, ki je mirno ležala v krvavi mlaki, našli knjigo brez platnic. Na prvi strani je bilo pod naslovom skozi rdeč madež le s težavo mogoče prebrati: »Knjiga je orožje, vzemi jo v roke.« Imena avtorja zaradi strjene krvi ni bilo videti.

# RAZMERE V IDRIJSKI JAMI V ČASU FRANCOŠKIH ZASEDB IN V PRVIH LETIH PO ODHODU FRANCOZOV IZ IDRIJE

## UVODNA POJASNILA

### Geologija in zgodovina

Tematika, ki jo obravnavam v prispevku, je zapletena in večplastna. Po vsebini je geološko- rudarsko-zgodovinskega značaja. Lahko pa zaporedje tudi obrnemo in rečemo, da je obravnavana problematika zgodovinsko-rudarsko-geološkega značaja, pač odvisno od tega, s katere strani se lotimo raziskav in premislekov. Če poenostavimo sicer zelo zapletene vsebinske povezave in medsebojne vplive omenjenih treh področij, sta se v rudniški zgodovini ponavljala dva zaporedja dogodkov. Večkrat je bil povod za začetek velikih sprememb pri Rudniku konjunktura na svetovnem trgu živega srebra. Večji izkupiček za prodano živo srebro je običajno povzročil pospešeno odkopavanje bogatejših rud, iskanje in odpiranje novih orudnih območij v jami ter povečanje različnih del na površini. Velikokrat pa je bilo zaporedje dogodkov obrnjeno. Nepričakovano odkritje večjih količin ali območij z bogato rudo v jami je pospešilo pripravljalna in odkopna dela. Povečan izkop bogate rude je seveda pomenil tudi povečanje količine pridobljenega živega srebra. Ob sočasnih ugodnih razmerah na svetovnem trgu se je rudniški izkupiček od prodanega živega srebra močno povečal. Poenostavljeno lahko rečemo, da sta oba dogodka, tako konjunktura kot odkritje 'bogatiše' v jami, spremenila dogajanje in razmere pri Rudniku ter daljnosežno vplivala na rudniško, lokalno in do neke mere tudi širšo 'zgodovino'. Naj navedem primer. Iz vseh zgodovinskih virov izhaja, da se je usodno odkritje bogate rudne žile, ki je odprlo perspektivo petstoletnemu rudarjenju v Idriji, dogodilo leta 1508. V arhivih pa ne najdemo podatka, v kakšnih kamninah so bogato

rudo odkrili in v kakšni globini se je ruda nahajala. Šele z globinskim vrtanjem v sedemdesetih letih smo ugotovili, da ležijo pod 'Ta starim placam' (danes Ahacijev trg) – tam se je namreč nahajal Ahacijev jašek – v globini 42 m bogato orudeni skonca skrilavci, ki so jih takrat poimenovali 'rudni skrilavec' (Čar, 1987). Morda se bo to komu zdel nepomemben podatek, češ, pomembno je, da vemo, katerega leta se je to dogodilo in da so našli bogato orudjenje. Vendar nam omenjeni podatki povedo, da so takrat prvič naleteli (odkritje skonca skrilavca) na bogato orudene 'rudne skrilavce', ki so močno vplivali na količino pridobljenega živega srebra skozi celotno rudniško zgodovino prav do zadnjih let delovanja. 'Rudni skrilavci' so drugačni od karbonskih, v katerih so rudarili do takrat, zato so v nadaljnjih letih z rudarskimi sledilnimi deli iskali predvsem 'rudne skrilavce' in so rudarjenje v bistveno manj bogato orudnih karbonskih skrilavcih opuščali. Poleg tega nam globina odkritja bogate rude pove, da so leta 1508 rudarili že v globini 42 m pod površino. To pa vsekakor niso nepomembni podatki!

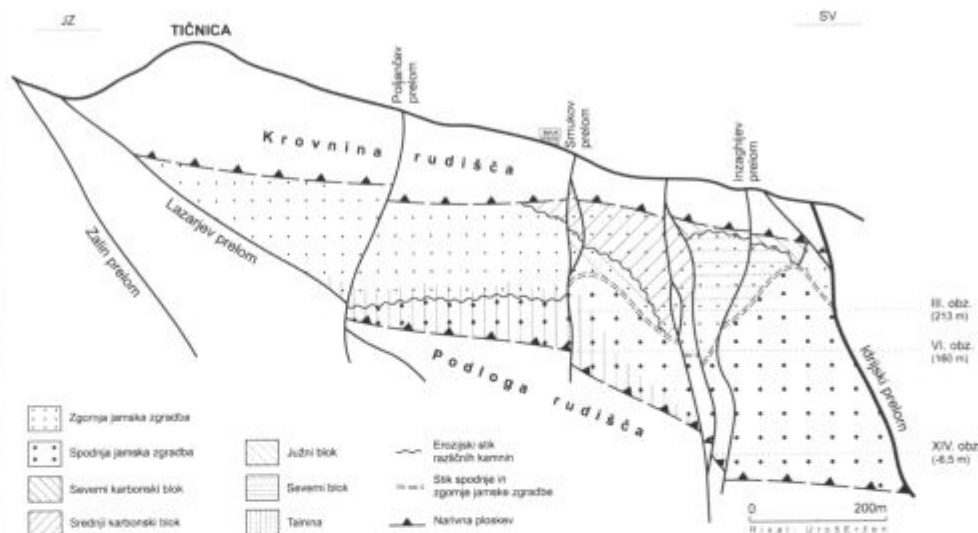
Doslej je bilo napisanih že več integralnih ali delnih pregledov o zgodovini Rudnika in Idrije (Valentinitsch, 1981; Hitzinger, 1860; Arko, 1931; Mohorič, 1960). Vsi slonijo na bogatih arhivskih podatkih, ki so v glavnem splošnega, ekonomskega, ekonomsko-socialnega, personalnega in tehnično-tehnološkega značaja. Geoloških podatkov, ki so bili lahko odločilnega pomena za nadaljnje rudarjenje v Idriji, pa v arhivih ni ali so skromni, dostikrat posredni in zato nejasni. Vzroke za to moramo iskati v dejstvu, da je geologija sorazmerno mlada

veda. Tako imenovana 'veda o Zemlji' se je preoblikovala v geologijo v današnjem pomenu šele v drugi polovici 18. stoletja. Skromno znanje s področja geoloških ved v prvih tristo letih rudniške zgodovine še ni omogočalo razumljivih zapisov o 'geoloških dogodkih' v jami in izdelave geoloških kart. Po letu 1784, ko je jamomerec Anton Mrak (sin znanega Jožefa Mraka) izdelal prve jamske geološke karte (kot poroča Krópač (1912), so Mrakove karte izgubljene), so pri Rudniku stalno, bolj ali manj skrbno, beležili tudi geološke podatke. Vendar je bila tudi v 19. in prvi polovici 20. stoletja geološka interpretacija zapletenega idrijskega rudišča nezanesljiva in vsak raziskovalec je razmere v rudišču razlagal nekoliko drugače ter svojemu znanju primerno. Geologija jame in struktura rudišča je bila pojasnjena šele v sedemdesetih in osemdesetih letih preteklega stoletja (Mlakar, 1967; Placer & Čar, 1977; Placer, 1982; Čar, 1985, 1989). Vsa leta po drugi svetovni vojni so vsa rudarska dela spremljali s podrobnim geološkim kartiranjem. Večina podatkov o pomembnih odkritjih v jami je ostala v rudniškem geološkem arhivu. Le ključne geološko-rudarsko operative podatke najdemo v arhivih jamskih obratov ali splošnem rudniškem arhivu.

Iz zgornjega kratkega pregleda izhaja, da so geološke osnove ključnih dogodkov v idrijski jami velikokrat ostale nezapisane, slabo pojasnjene ali celo napačno interpretirane. Nesporno pa je, kar bo vidno tudi iz naslednjega prispevka, da nam geološko 'razumevanje' zgodovinskih dogodkov odpira nove, nekoliko drugačne

RUDARSKO - GEOLOŠKA RAZČLENITEV JAME - vertikalni presek skozi rudišče

J. Čar, 1985, dopolnjeno po Placerju 1982



sl. 1: Poenostavljen prerez idrijskega rudišča z glavnimi tektonskimi elementi (prelomi in narivnice) in rudarsko-geološka razčlenitev idrijskega rudišča.

pogleda na posamezna poglavja zgodovine idrijskega rudnika.

Razčlenitev rudišča in jame

Za razumevanje nadaljnjih premislekov je potrebno v splošnih potezah poznati zgradbo rudišča in jame ter imena njenih delov. Na prvi sliki (sl. 1) je močno poenostavljen vertikalni presek rudišča z izrisom posameznih delov (strukturne enote) idrijskega rudišča in njihovimi imeni. Poimenovanje se je uveljavilo v šestdesetih letih preteklega stoletja (Mlakar, 1967; Placer & Čar, 1977). Z jugozahodne strani omejuje rudišče Lazarjev prelom in narivna ploskev,

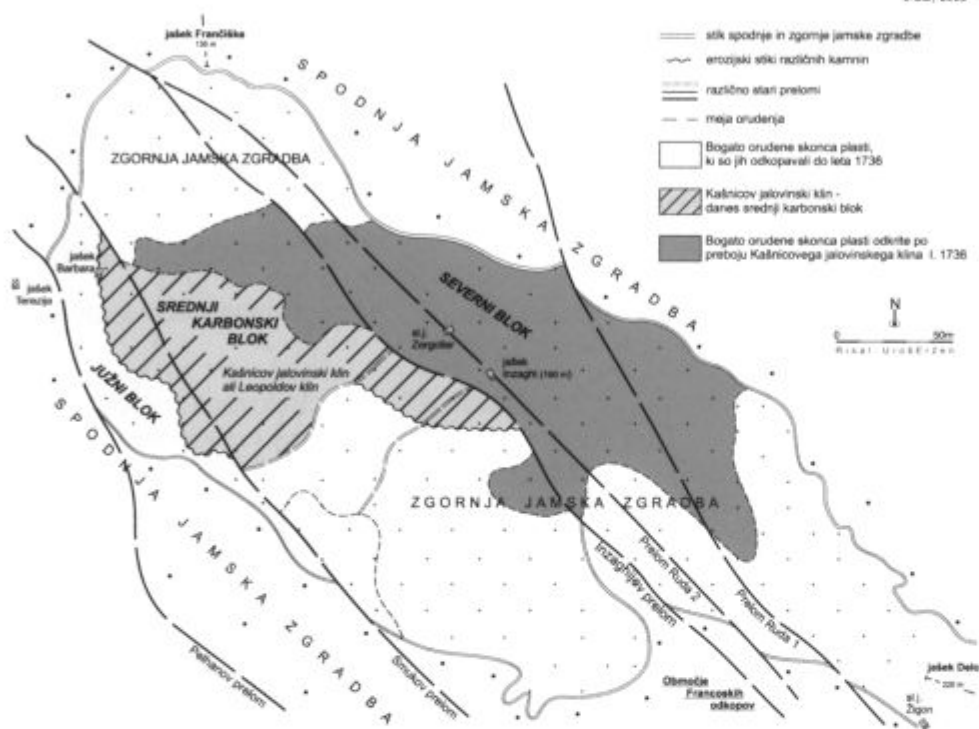
s severovzhodne pa znameniti Idrijski prelom. V rudišču ločimo zgornjo in spodnjo jamsko zgradbo. Ločitev je pogojena z geološko zgradbo, vendar o njej tu ne bomo razpravljali. Kot vidimo, stik med obema strukturnima enotama ni raven. Zgornja jamska zgradba se v osrednjem delu rudišča spusti celo do globine IX. obzorja (nadmorska višina +113 m). Poseben del spodnje jamske zgradbe je območje Talnina, to je tisti del rudišča, ki leži globoko pod Poljančevim gričem. Zgornja jamska zgradba (zgornji del jame) je bolj zapletena. Od jugozahoda proti severovzhodu si sledijo naslednje enote: južni blok, srednji karbonski blok, severni blok



### RUDARSKO - GEOLOŠKA RAZČLENITEV JAME

Tlorisna karta VI. obzorja - Vodno pojeje (+160 m) osrednji del

J. Čar, 2009



sl. 2: Tlorisni prikaz različnih delov jame (rudišča) na višini IV. obzorja. Razlaga v tekstu. Območje Francoskih odkopov leži na jugovzhodnem obrobju karte.

in ob Idrijskem prelomu še severni karbonski blok (sl. 1). Rudišče prekriva tako imenovana krovtnina idrijskega rudišča, ki je v dobršni meri zgrajena iz neorudenih najstarejših kamnin pri nas – karbonskih skrilavcev. Če rudišče prežemo v horizontalni smeri v višini VI. obzorja (glej črto VI. obzorja na sliki 1, + 160 m), vidimo razmere, ki so narisane na drugi sliki (sl. 2). Kot smo že omenili, je zgornja jamska zgradba s srednjim karbonskim blokom ob različnih prelomih zaklinjena do višine IX. obzorja,

zato se nam struktura spodnje jamske zgradbe ponovi (glej sl. 1). Od jugozahoda proti severovzhodu si na VI. obzorju sledijo kamnine spodnje jamske zgradbe, nato južni blok zgornje jamske zgradbe in srednji karbonski blok, ki ga s severovzhodne strani obdajajo plasti severnega bloka zgornje jamske zgradbe. Sledijo ponovno kamnine spodnje jamske zgradbe.

### Razlaga nekaterih geoloških in rudarskih pojmov

Za Neidričane in mlajše Idričane, ki se jim védenje o idrijskem rudniku in rudarjenju že odmika, dodajam razlago nekaterih geoloških in rudarskih pojmov, ki se pojavljajo v tekstu.

**skonca plasti** – Tanko plastnate kamnine (predvsem skrilavci, laporovci in peščenjaki), bogate z organskimi snovmi in zato črno do temno rjavo obarvane. So srednjetrojne ladinjske starosti (okrog 230 milijonov let). Nastajale so v močvirju. Sočasno s kamninami so se v močvirju usedale tudi bogate sedimentne cinabaritne rude (jeklenka, jetrenka, koralna ruda itd.). Skonca plasti so idrijska posebnost in jih drugod ne najdemo. Ime so dobile po potoku Skauna grapa (Skalna grapa), ki se izteka v Zaspano grapo. Poimenoval jih je M. V. Lipold (1874), ki je ime 'Skauna grapa' – očitno narobe – razumel kot 'Skonca grapa'.

**singenetsko orudenje** – Orudenje, ki nastaja istočasno kot kamnine, v katerih se orudenje nahaja. Na tak način nastajajo različne sedimentne rude. V idrijskem rudišču: zelo bogate sedimentne cinabaritne rude v skonca plasteh.

**epigenetsko orudenje** – Orudenje, ki nastane z impregnacijo starejših kamnin. V tem primeru se skozi kamnine pretakajo vroče vode, ki raztapljajo dele trdnih kamnin in v nastale pore odlagajo minerale, ki jih prinašajo s seboj. V idrijskem primeru: mineral cinabarit je prepojil različne starejše kamnine in nasatole so različno bogate cinabaritne rude.

**rudno telo** – Prostorsko omejeni deli orudenih kamnin v rudišču, ki vsebujejo ekonomske količine enega ali več koristnih

mineralov, v našem primeru je to mineral cinabarit (HgS). V idrijskem rudišču je imelo vsako rudno telo (skrajšano RT) svoje ime, na primer: RT Urban, RT Dolomitne plošče itd.

**etaža** – Tudi odkopna etaža. Sistem rovov in odkopov znotraj rudnega telesa v enem nivoju, kjer je potekalo odkopavanje rude. Etaže so bile lahko že zasute ali še aktivne (odprte). Etaže si sledijo od spodaj navzgor in so oštevilčene, na primer: prva etaža (1), osma etaža (8) itd.

**odkopno polje** – Krajše OP. Sistem že odkopanih in zasutih etaž in aktivna etaža v glavnem znotraj enega rudnega telesa (RT). Tudi odkopna polja so imela svoja imena na primer: OP Kropač I/19, kar pomeni odkopno polje Kropač, 19. etaža nad prvim obzorjem (I. obzorje).

**izkpnina** – Odkopana ruda

**obzorje** – Tudi polje ali horizont. Nivo, na katerem se nahaja splet stalnih povezovalnih in komunikacijskih rovov med različnimi vhodnimi in drugimi jaški, npr.: vsi stalni rovi na nivoju +160 m so označeni kot :VI. obzorje (starejše ime: Vodno polje)

### Splošne pripombe

*Opozoriti moram še na velike težave z ugotavljanjem, katera današnja območja jame ali jamski objekti (deli jame, obzorja, rovi, jaški, odkopna polja itd.) se skrivajo pod imeni, ki so jih v svojih delih zapisali starejši opisovalci idrijskega rudnika (Scopoli, Ferber, Hacquet, Karsten in nekateri drugi). Jama je bila vseskozi zapleten in spreminjajoči sistem jamskih prostorov in imen. Izdelava različnih jamskih prostorov se je vedno prilagajala potrebam učinkovitega odkopavanja in racionalnega*

*transporta v soglasju z danostmi, ki so jih do neke mere določale geološke razmere. Zato je za spoznanje, kaj se skriva za posameznimi imeni, in za branje starih kart nujno potrebno natančno poznavanje jame in geologije rudišča.*

*Zgodovinske podatke za članek sem črpal iz del Karstena (1821), Hitzingerja (1860), Arka (1931), Mohoriča (1960) in Pfeiferja (1989). Zahvaljujem se kolegom iz Rudnika, ki so mi omogočili uporabo rudniškega geološkega arhiva, in Mestnemu muzeju Idrija za finančno pomoč.*

### RAZMERE V IDRIJSKI JAMI PRED FRANCOŠKIM OBDOBJEM

Za razumevanje razmer v idrijski jami v obdobju francoskih zasedb in v letih po njihovem odhodu iz Idrije je potrebno vedeti, kaj se je pri Rudniku, predvsem v jami, dogajalo v desetletjih pred francoskimi zasedbami. Leta 1736 se je namreč pri Rudniku začel nov, izjemno pomemben in skoraj pol stoletja trajajoč tehnično-tehnološki cikel, ki je omogočil podpis ekskluzivne pogodbe s Španijo o dobavi velikih količin živega srebra v letih 1785–1797 in vplival tudi na razmere pri Rudniku po odhodu Francozov iz naših krajev. Ker sem o tem obdobju v zgoščeni obliki že pisal (Čar, 1990, 1993), bom bistvene podatke povzel, jih dopolnil z nekaterimi novimi pogledi in popravil nekaj napak (za podrobnosti glej že omenjene vire). Pri posameznih obzorjih (starejši izraz zanje je polja) bom zaradi boljše orientacije v prostoru v oklepajih navajal

današnje oštevilčenje jamskih obzorij, npr.: Glavno polje (IV. obzorje, nadmorska višina: + 187 m).

Zaradi zastoja prodaje in naraščanja zaloga pri trgovcih ter pojavljanja novih proizvajalcev živega srebra so pri idrijskem Rudniku v letih od 1727 do 1733 načrtno zelo omejevali pridobivanje. Jama je obratovala le v tolikšnem obsegu, da so lahko normalno vzdrževali jamske prostore ter črpalne in dvigalne naprave. Odkopano rudo niso v celoti predelali in so jo skladiščili. Odpiralna in sledilna dela so skoraj povsem opustili. V dvajsetih letih 18. stoletja so rudarili v glavnem v mehkem in zelo bogatem 'rudnem skrilavcu' (Lagerschifer, današnje ime *skonca plasti*) v starih delih rudišča, od Florjanovega do Vodnega polja (od I. do VI. obzorja).

Po večletnem zastoju je prišlo leta 1733 in v začetku leta 1734 do nenadne poživitve prodaje in dviga cen živega srebra na evropskem trgu. Rudnik je nemudoma povečal proizvodnjo, vendar le na račun že pripravljenih skladiščenih zaloga rude. Jama takrat ni bila dovolj raziskana in odprta oziroma pripravljena za hiter dvig količinske proizvodnje neposredno z odkopavanjem.

**Komentar:** *Iz Haubtmannove karte iz leta 1737 izhaja, da je bila tedaj jama odprta le do Vodnega polja (VI. obzorje, + 160 m) in še to je bilo z rudarskimi deli slabo izdelano. Glavni rovi in odkopavanje je potekalo v okviru tako imenovanega južnega bloka (slika 1 in 2). Soglasno z današnjim znanjem geologije idrijskega rudišča so 'rudne skrilavce' (skonca plasti) z južne strani omejevali jalovi ladinijski piroklastiti in dolomiti spodnje jamske.*

*zgradbe, s severne strani pa tako imenovani 'Kašnicov jalovinski klin' (Kaschnizische Veste), ki so ga kasneje imenovali 'Leopoldov jalovinski klin' ali Leopoldova stena (Leopoldiwand -Hitzinger, 1860). Gotovo je, da pri taki odprtosti jame zaradi slabše orudenih skonca plasti na tej višini v južnem rudiščnem bloku ni bilo mogoče hitro povečati izkopa bogatejše rude.*

Razmere v idrijski jami si je leta 1736 ogledala posebna dvorna komisija pod vodstvom grofa Ungarta von Kempfa in odločila, da je potrebno rudnik poglobiti in razširiti. Pod nadzorstvom tehnično dobro podkovanega rudniškega upravitelja Antona von Steinberga so leta 1736 pričeli z obsežnimi deli v jami in na površini. Po letu 1747 je dela vodil novi rudniški upravitelj Anton Hauptmann. Opustili in zasuli so stari odsluženi Ahacijev jašek in začeli pod vodstvom rudarskega mojstra Polla z izdelavo novega Terezijinega jaška (1738–1748). Do leta 1748 so ga poglobili do globine 226 m (Karlovo polje, današnje IX. obzorje, + 113 m), zadeli na vodonosne kredne apnenice v podlagi rudišča in dosegli do takrat najglobljo točko v jami. S številnimi in odpiralnimi deli na različnih obzorjih so jamo močno razširili v vse smeri na različnih višinah. Že leta 1736 so z vpadnikom obšli Kašnicov jalovinski klin in naleteli na njegovem severnem obrobju na veliko območje zelo bogato orudenih skonca plasti (sl. 1). V letih od 1736 do 1738 so odprli na novo najdena orudena območja na različnih nivojih s Tomaževim, Eminim, Hauptmannovim (kasnejše VIII. obzorje, + 132 m) in Van Swietnovim odkopnim poljem (odkopno polje krajše: OP). Vhodni Antonijev rov so podaljšali proti jugozahodu in zahodu. Z odkritjem izredno bogatega 'rudnega skrilavca' na severni strani Kašnicovega klina se je močno povečala donosnost rudnika, kar je dalo osnovo tudi za obsežna raziskovalna in druga tehnična dela na površini v Idriji in širši okolici.

Pomemben strokovni in tehnično-rudarski podvig predstavljajo sistematične raziskave v okolici Idrije zunaj znanega dela rudišča s številnimi podkopi (od 1736 do 1772). Začeli so z raziskavami skrilavca na območju 'vzhodnega hribovja' (Podgore), kjer so na površju opazili 'žilo skrilavca'. Po današnjih geoloških podatkih izdanjajo skrilavci tako imenovanega spodnjega skonca horizonta, ki pa, kot vemo danes, niso orudeni (ni iste starosti kot v jami), na površje v Zaspani grapi. Tu so izdelali rov sv. Magdalene (začetek del leta 1764). Pod Prantom

zahodno od Antonijevega rova so izkopali rov Brezmadežnega spočetja Marije (začetek del leta 1765), v Rošpovi grapi v Kanomlji pa so sledili skrilavcu, ki je zaklinjen v prelomni coni Idrijskega preloma (začetek del leta 1767), (sl. 3). Z mojstrsko kamnito oblogo energetskega vodnega kanala od jezua pri Kobili do Idrije (1766–1770) so precej zmanjšali vodne izgube in vzdrževalna dela. Energetske razmere so okrog leta 1765 bistveno izboljšali z izdelavo Ignacijevega vodnega rova pod Antonijevim hribom. Zanesljivost dobave lesa so zagotovili z zamenjavo lesenih in izgradnjo mogočnih zidanih klavž na Idriji, Belci in Zali (1767–1772) po načrtih jamomerca in graditelja Idričana Jožefa Mraka.

Tudi pri pripravi in predelavi rude je prišlo do korenitih sprememb. Obnovili in izboljšali so pralne in prebiralne naprave. Leta 1750 so opustili stare Stampferjeve in uvedli moderne španske aludelne peči z bistveno boljšimi izkoristki (podrobnosti glej: Kavčič, 2008). Idrija, ki je bila zaradi težko prehodnega ozemlja vseskozi precej odmaknjena od sveta, je v tem času dobila novo okno v svet. V petih letih (1760–1765) so obnovili staro tovorno pot proti Vrhniki tako, da je v Idrijo vodila z Veharš mimo Dol in Kovačevega Rovta udobna pot, ki je bistveno prispevala k odprtosti mesta in zanesljivi preskrbi rudnika. S stare dovozne poti na Kovačevem Rovtu je leta 1754 zagledal Idrijo zdravnik in naravoslovec J. A. Scopoli. V šestdesetih letih (1766) se mu je pri zdravljenju idrijskih rudarjev pridružil še kirurg B. Hacquet. Oba učenjaka sta v Idriji postavila temelje slovenskemu naravoslovju.

Slaba prodaja in padec cen živega srebra na svetovnem trgu v osemdesetih letih 18. stoletja sta porinila idrijski rudnik na rob rentabilnosti. Da bi zmanjšali stroške, se je Dunaj odločil za zmanjšanje proizvodnje, odpuščanje delavcev in znižanje pokojnin, kar je povzročilo hudo socialno bedo v Idriji. Vendar je bil to le nekajletni predah v tehnično-tehnološkem ciklusu rudnika. Leta 1785 je bila med Dunajem in špansko vlado podpisana pogodba za dobavo velikih količin živega srebra, ki ga je Španija potrebovala v svojih južnoameriških kolonijah za pridobivanje zlata in srebra. Pogodba je bila leta 1792 obnovljena še za šest let. Poudariti je treba, da je dunajski dvor, rudniška uprava pa je s tem soglašala, lahko brez pomislekov podpisal pogodbo o dobavi živega srebra Španiji predvsem zato, ker je bil rudnik takrat že vsestransko moderniziran, rudišče pa dovolj odprto za hitro povečanje izkopa rude. Izjemen



sl. 3: Vhoda v raziskovalni rov v Rošpovi grapi v Kanomlji iz leta 1767. Foto: Jože Čar.

dvig proizvodnje so dosegli v prvi vrsti s pospešenim odkopavanjem le bogatejših delov 'rudnega skrilavca', ki so ga odkrili z obsežnimi odpiralno-raziskovalnimi deli po letu 1736. Leta 1770 so z vpadnikom še enkrat prebili vzhodno obrobje tako imenovanega Leopoldovega jalovinskega klina (prej Kašnicov jalovinski klin – 1736) med takratnim Vodnim (IV. obzorje, + 187 m) in Klemenovim obzorjem (VII. obzorje, + 142 m) (sl. 1 in 2). Proizvodnja živega srebra, ki je do tedaj nihala med 130 in 140 tonami na letni ravni, se je dvignila na povprečno 620 do 670 ton, v letu 1794 pa so pridobili celo 689 ton, kar predstavlja enega izmed proizvodnih vrhov v vsej rudniški zgodovini. Rude so v povprečju vsebovale od 13 do 18 odstotkov živega srebra. Siromašno rudo, ki je vsebovala od 0,3 do 0,4 % Hg, so puščali ali pa uporabljali za zasipavanje odkopov in starih rudarskih del.

Sočasno s pospešenim odkopavanjem so nadaljevali z odpiranjem rudišča. Jamo so poglobili, razširili in odprli nova orudena območja. V tem času so izdelali dva nova vhodna jaška. Leta 1786 so odprli Jožefov jašek 'Na Zemlji', šest let kasneje pa še Franciškov jašek, ki so ga poglobili do Vodnega polja (IV. obzorje, + 187 m). Težave z vodo so rešili z zgraditvijo vodne črpalke Kamšt ob Jožefovemu jašku leta 1790. Z njo so črpali vodo iz globine 235 m, torej iz Karlovega obzorja (IX. obzorje, + 113 m).

Zaradi obsežnih in pospešenih del se je število delavcev pri Rudniku močno povečalo. To je prineslo obilico zdravstvenih in socialnih težav, o katerih podrobno poroča Pfeifer (1989).

Iz zgornjega kratkega pregleda dogajanj pri Rudniku vidimo, da je podpis dobav živega srebra Španiji že slonel na rezultatih izjemnega tehnično-tehnološkega ciklusa, ki se je začel leta 1736 in je bil prekinjen s prvo francosko zasedbo Idrije.

**Komentar:** *Občuten dvig cen na trgu živega srebra konec leta 1733 in v letu 1734 je pri rudniški upravi gotovo sprožil razmišljanje, kako povečati proizvodnjo tekoče kovine. Dvorna komisija pod vodstvom grofa von Kempfa, ki si je ogledala rudnik leta 1736, je dala 'zeleno luč' za začetek del.*

*Iz primerjave jamskih kart (Hauptmann, 1737; Ferber, 1774; Hacquet, 1781; Karsten, 1821) in objavljenih podatkov izhaja, da so po letu 1736 jamo močno povečali. Že leta 1736 so na Vodnem polju (VI. obzorje, +160 m) z rovom prečkali Kašnicov jalovinski klin. Kaj se skriva pod tem*



imenom v geološkem smislu, ni nikjer zapisano. Danes seveda vemo, da je predstavljal Kašnicov jalovinski klin karbonski skrilavec, ki ga poznamo pod imenom srednji karbonski blok (sl. 1 in 2). Na njegovem severnem obrobju, že na območju severnega rudišnega bloka, so odkrili izjemno obsežno območje bogato orudnenih skonca plasti (v 18. stoletju so ga imenovali rudni skrilavec). To je bil nedvomno usoden dogodek za nadaljnje rudarjenje v Idriji. Odkritje velikih količin bogatih rud je omogočilo hiter dvig proizvodnje Hg brez pretiranega povečanja izkopenine in s tem povezanih širitev transportnih poti in večanja zmogljivosti dvigalnih naprav. S povečano prodaja Hg je bil zagotovljen denar za dobiček in za nadaljnja raziskovalna in odpiralna dela. Skonca plasti so segale navzgor še nad Glavno polje (IV. obzorje, + 187 m). Orudnim skonca plastem so sledili navzdol v vpadniki in jaški ter odprli Klemenovo polje (VII. obzorje, + 142 m) in Karlovo polje (IX. obzorje, + 113 m), vmes pa še Emino, Hauptmannovo (kasnejše VIII. obzorje, 132 m) in Van Swietenovo odkopno polje. Opisane ugodne rudarsko-geološke razmere v jami so torej omogočile podpis pogodbe o dobavi živega srebra Španiji (1786–1797). S pospešenim odkopavanjem bogatih rud pa so zagotovili hiter dvig proizvodnje.

Orudene skonca plasti, ki se nahajajo v okviru tako imenovane zgornje jamske zgradbe rudišča (sl. 1 in 2), se pod VII. obzorjem (Klemenovo polje) izklinjajo. Z rudarskimi deli so zadevali na slabo orudene in 'trde' dolomitne plast, ki jih že prištevamo k strukturi spodnje jamske zgradbe (spodnji del rudišča, sl. 1 in 2). Ob upoštevanju dejstva, da so do takrat rudarili izključno v mehkejših in

bogatih skonca skrilavcih, so bili prepričani, da so dosegli 'podlago rudišča' (Ligendes). Ker so bile v skonca plasteh odkrite zaloge rude izredno velike, seveda ni bilo potrebe po raziskavah ostalih kamnin v jami in njihovem odkopavanju. Lotili so se drugih del v jami in na površini.

### Prva in druga francoska zasedba in jamski požar 1803

Podrobnejši opis dogodkov in posledic prvih dveh (1797 in 1805) francoskih zasedb rudnika najdemo v delih: K. k. Bergdirektion Idria (Tušar J.) 1911, 1913; Arko, 1930; Mohorič, 1960.

Druga šestletna pogodba za dobavo živega srebra Španiji bi potekla konec leta 1797, vendar je bila zaradi vojnih razmer predčasno formalno prekinjena. Pomladi leta 1797 sta iz Trsta proti Španiji odpluli zadnji dve ladji, natovorjeni z idrijskim živim srebrom (Mohorič, 1960). Na zahtevo cesarja Franca I., ki je poslal leta 1800 v Idrijo svojega odposlanca von Sibolda, je začela rudniška uprava v naslednjih letih odkopavanje rude postopno zmanjševati. Leta 1797 so nakopali 7477,6 t rude in pridobili okrog 588 t Hg, leta 1802 pa le še 5250,2 t rude in pridelali 370 t živega srebra (Arko, 1930; Mohorič, 1960). Ob prvi, dober mesec trajajoči zasedbi Idrije (od 22. marca do začetka maja 1797) je bilo pri Rudniku na zalogi kar okrog 1500 t Hg. Zaradi nespretnosti uprave in zmede, ki je nastala ob zasedbi, so večino živega srebra Francozi zaplenili (Mohorič, 1960).

Prava katastrofa za rudnik in Idrijo pa je bil jamski požar, ki je v jami izbruhnil

15. marca 1803. leta. O požaru, ukrepanju jamske uprave in zdravstvenih posledicah je bilo že veliko napisanega, zato tega ne bom ponavljal (Karsten, 1821; Hitzinger, 1860; Mohorič, 1960; Pfeifer, 1989).

Požar je izbruhnil na Klemenovem odkopnem polju, ki je kasneje preraslo v obzorje (Clementini-Felde – Karsten, 1821; Clementifeld – Hitzinger, 1860), (VII. obzorje, + 142 m). Po podatkih Karstena naj bi požar nastal na Vodnem polju (VI. obzorje, + 160 m). Tu so odkopavali bogato orudene skonca plasti (rudni skrilavec) v številnih odkopih in različnih nivojih. Območje je bilo veliko približno 120 x 130 m (okrog 15600 m<sup>2</sup>) in je, kot sem že omenil, segalo še navzdol proti Hauptmannovemu odkopnemu polju (kasneje VIII. obzorje, + 132 m) in navzgor do Vodnega obzorja (VI. obzorje, + 160 m) in Glavnega obzorja (IV. obzorje, + 187 m). Požar je torej zajel osrednji del najbogatejšega in produktivnega dela rudišča. Raziskovalec zdravstvenih razmer pri Rudniku Pfeifer (1989) je zapisal: 'Vse področje požara je postalo velikanska žgalna peč, v kateri so nastajali nevarni živosrebrni hlapi in žvepleni plini.' Po spustu vode v jamo maja 1803 je nastala močna eksplozija, ki je porušila Swietenovo in Emino odkopno polje in Klemenovo obzorje (VII. obzorje, + 142 m), podrle so se celo zgradbe okrog Terezijinega jaška na površini (Karsten, 1821). Po pogasitvi požara se je rudniška uprava nemudoma lotila obnove, vendar je bilo zaradi zastrupitev veliko težav (Pfeifer, 1989). Obnova jame je trajala tri leta.

Drugič je francoska vojska zasedla idrijski rudnik 23. novembra leta 1805. Zasedba je

trajala le dober mesec, saj so Francozi zapustili Idrijo že 1. januarja 1806. Tudi tokrat so zasegli velike količine Hg, in sicer okrog 1700 t (Mohorič, 1960).

Rudniška uprava je po letu 1800 začela zmanjševati proizvodnjo. Najprej po naročilu cesarja, ki je zahteval racionalnejše izkoriščanje rudišča (Mohorič, 1960), po letu 1803 pa se je pridobivanje zmanjšalo zaradi posledic požara. Leta 1803 so pridobili okrog 206 t Hg, v letu po požaru okrog 172 t, količina pridelanega živega srebra v letu 1805 in 1806 pa ni znana, vendar je bila nizka (Mohorič, 1960). Leta 1807 so pridobili okrog 192 t Hg, naslednje leto 211 t, v letu 1809, torej v letu ponovne francoske zasedbe, pa le 161 t. V letih 1803–1809 je bila povprečna letna proizvodnja rude 2710 t z vsebnostjo od 6 do 8 % Hg.

**Komentar:** Prvi dve francoski zasedbi sta bili prekratki, da bi lahko bistveno vplivali na razmere v jami. Začasna organizacijska zmeda in načrtno sabotiranje dela v jami je vsekakor prineslo slabše vzdrževanje in prekinitev sledilnih in odpiralnih del, vendar to ni povzročilo večjih sprememb v jami.

Povsem nekaj drugega in usodnega pa je bil jamski požar leta 1803. Požar je vzplamtel na višini Klemenovega polja (VII. obzorja, + 142 m) oziroma Vodnega polja (VI. obzorja, + 160 m, po Karstenu, 1821), torej nekako v spodnji tretjini orudenih skonca plasti severnega rudiščnega bloka (sl. 1 in 2). Hitro se je širil navzgor proti Vodnemu (VI. obzorje, + 160 m) in Glavnemu polju (IV. obzorje, + 187 m), gotovo pa je požar zaradi vročine zajel tudi območja navzdol proti Hauptmannovemu (VIII. obzorje, + 132 m) in Karlovemu polju (IX. obzorje, + 113 m). Kot poročajo očitvidci (v: Karsten, 1721; Hitzinger, 1860 itd.), se je ogenj nenavadno hitro širil in je bil zelo intenziven. Kako razložiti take razmere, saj so kamnine 'negorljive'? Vedeti je potrebno, da so v območju skonca plasti na severni strani srednjega karbonskega bloka – v kasneje poimenovanih rudnih telesih (skrajšano – RT) Inzaghi, Zergoller, Kapucinar, Gugler in Trije Kralji – rudarili že od njihovega odkritja leta 1736, torej skoraj 70 let. Iz jamskih kart in objavljenih podatkov izhaja, da so rudarili v 'rudnih skrilavcih' na različnih višinah od Klemenovega (VII. obzorje, + 142 m) do Glavnega (IV. obzorje, + 187 m) polja. Rudno območje je bilo po višini 'debelo' več kot 70 m, v širino pa se je razprostiralo od nekaj sto do več tisoč m<sup>2</sup>. Odprto je bilo v številnih odkopih in preprejeno z obsežnimi območji starih



sl. 4: Opušteni rov pri slepem jašku št. 14 na IV. obzorju. Leži v severnem rudiščnem bloku zgornje jamske zgradbe, ki so ga odprli s prebojem Kašnicovega jalovinskega klina leta 1736. Foto: Rafael Podobnik (1991).

zasipov. Tudi novejšje izkušnje potrjujejo, da je rudarjenje v sorazmerno 'mehkih' skonca plasteh zahtevno. Kamnine so tanko plastnate in jih sestavljajo predvsem skrilavci, meljevci, muljevci in kremenovi peščenjaki. Rove in odkope v skonca plasteh je potrebno tako zaradi varnosti kot tudi načina odkopavanja zelo na gosto podpirati z lesenim podporjem (cimpri), približno v razdalji od 0,5 do 1 m, boke in stropove pa varovati (zakladati) z lesom (sl. 4). Po končanem odkopavanju so odkope zasuli in ves uporabljeni les je ostal v zasipih. Iz tega izhaja, da je bilo v območju požara nakopičenega ogromno lesa. Pri dobrem ročnem zasipavanju je mogoče zasuti le okrog 70 % prostora. Poleg tega je z lopato nametan zasip sorazmerno 'rahel' in tudi sicer močno porozen. Svoje so prispevali tudi posedki nad etažami, ki so močno 'rahljali' kamnine in ustvarjali dodatno poroznost. S kisikom, ki je seveda nujno potreben za gorenje, torej v območju požara ni bilo zadreg.

K intenzivnosti požara je gotovo prispevala tudi sestava skonca plasti (rudni skrilavec). Skonca plasti so namreč črno obarvane in vsebujejo veliko bituminoznih snovi in pirita. Pogostno najdemo v njih tudi vložke antracita, saj so močvirskega nastanka.

V območju odkopov v skonca plasteh je izbruhnil požar tudi leta 1846, tokrat nekoliko niže, na Hauptmannovem polju (VIII. obzorje, 132 m). Čeprav je ob tem požaru izgubilo življenje 16 rudarjev, je bil njegov obseg očitno manjši in temu primerne tudi posledice v jami.

V območju, ki so ga odkrili v sredini 18. stoletja in ga je zajel požar leta 1803 ter leta 1846, so po malem rudarili še vse do prekinitve del leta 1977. V okviru rudnih teles

(RT) Sebastijan, Trije Kralji, Vsi Sveti, Hangend, Čemernik in Inzaghi so na odkopnih poljih Čemernik-Hangend-Danielka odkopavali orudene zasipe (material, ki so ga v 18. stoletju uporabljali za zasip) in posamezna vmesna neodkopana območja v skonca plasteh (rudni skrilavec). Kamnine so bile močno spremenjene, rdečkastorjave barve, dostikrat prevlečene z 'rjo' in belim apnom ter močno 'preperele', skratka 'prekuhane', kot se je reklo v knapovskem žargonu. Močna spremenjenost in preperelost kamnin je bila posledica odkopavanja in predvsem požara. V arhivu rudniške geološke službe so iz zadnjega obdobja odkopavanja ohranjene geološke karte iz OP Čemernik in Hangend.

### Leta po požaru, obdobje Ilirskih provinc in čas po odhodu Francozov

Obdobje tretje francoske zasedbe Idrije (od 19. 10. 1809 do 1. 10. 1813) sta na kratko in le v splošnem opisala Arko (1930) in Mohorič (1960). Skoraj nič pa ne vemo o takratnem dogajanju pri Rudniku, saj je francoski upravitelj, rudarski inženir Louis Gallois, ob odhodu iz Idrije 's seboj vzel ves arhiv', kot je zapisal Arko (1930). Sicer pa lahko zanesljivo domnevamo, da so bili pri Rudniku zelo aktivni in prav gotovo so marsikaj postorili tudi v jami. Da je temu tako, kaže tudi izgradnja klavž na Ovcjakarici v Kanomlji leta 1812, kar je bil vsekakor zahteven tehnični podvig in velik finančni zalogaj. Pri vedenju o razmerah v jami bi prav gotovo veliko pomagalo poročilo Herona de Villefossa, ki je prišel na inšpekcijo Rudnika (1812?) in o tem objavil knjigo. Leta 1822 je bil natisnjen nemški prevod Villefos-

sove knjige. Prevedel jo je Karel Hartmann, natisnjena pa je bila v Sonderhausnu (Thüringen). Izvod nemške izdaje je bil tudi na Rudniku, vendar si je knjigo nekdo 'izposodil'. Kot poroča Lipold (1874), najdemo v njej: 'Opis jame, topilnice, itd'.

Leta 1821 je bila v Hallu natisnjena knjiga popotnih zapiskov takrat zelo cenjenega avstrijskega metalurga E. J. B. Karstena. V njej najdemo tudi skoraj 40 strani obsegajoči zapis o idrijskem rudniku, ki ima za tiste čase značilno zgradbo. Začne se z opisom zemljepisne lege Idrije in geografskim opisom neposredne okolice, nadaljuje z opisom kamnin, nato pa orudeni kamnin in rud. Sledi poročilo o obratovanju in zgradbi jame s pripombami o izgledih za bodočnost in končno še poročilo o izkopu, pripravi rude in obratovanju žgalnice. Katerega leta je Karsten obiskal Idrijo, v poročilu ne omenja. Iz teksta pa izhaja, da je bilo to zelo verjetno leto ali dve pred objavo, torej leta 1819 ali 1820.

Jama je bila v času Karstenovega obiska še vedno odprta z devetimi obzorji. Najgloblje je bilo Karlovo polje (IX. obzorje, + 113 m) na 'grezilni' globini 117 sežnjev (dunajski seženj meri 1896 mm). Ahacijev polje (I. obzorje, + 274 m) je bilo majhno. Tudi ostala obzorja vse do Klemenovega polja so bila sorazmerno slabo odprta in so se razprostirala le okrog 200 sežnjev (torej slabih 400 m) proti jugojugovzhodu. Opozarja, da se obzorja navzdol manjšajo soglasno s 'pojemanjem produktivnih' skrilavcev. Nato zapiše: 'Jama je torej glede na povedano v celoti odprta in glede na to ni mogoče izdelati novega obzorja. Vsa dela so omejena sedaj samo še na odkopavanjem zalog v pripravljenem



materialu v različnih globinah, predvsem pa z odkopavanjem v starih rudarskih delih (im alten Mann) kot tudi ob številnih prelomih. Vendar kar se v resnici spet in spet potrjuje je, da se rudonosne kamnine pod Karlovim poljem (IX. obzorjem, + 113 m) izklinjajo tako, da v večji globini ni mogoče odpreti produktivnih odkopov. To bi se dalo storiti le v primeru, če bi našli povsem nov skrilav material vreden odkopavanja, verjetno pa bi ga zagotovo našli že pred sto leti.

**Komentar:** Tudi iz nekaterih drugih Karstenovih pripomb, predvsem iz komentarjev raziskovalnih del, lahko sklepamo, da so pri Rudniku razmišljali le o odkopavanju 'skrilavih plasti' (torej skonca plasti), ki pa so bile v glavnem takrat že odkopane, pod IX. obzorjem pa jih ni več (zgornja jamska zgradba se tu konča – izklini). O morebitnih raziskavah in odkopavanju drugih, slabše oruđenih kamnin v rudišču takrat očitno niso razmišljali. Od tod slabe napovedi o bodočnosti Rudnika.

V obdobju zadnje francoske zasedbe je bila proizvodnja živega srebra precej uravnotežena. Leta 1810 so pridobili 209,7 t, naslednje leto okrog 271 t, leta 1812 je proizvodnja znašala 264,8 t in v zadnjem letu zasedbe okrog 222 t. Podatki kažejo stabilno proizvodnjo na precej višjem nivoju kot v letih pred zasedbo, ko so letno pridobili v povprečju okrog 160 do 170 t živega srebra.

Po odhodu Francozov je količinska proizvodnja Hg ponovno začela nihati. Pri tem ne upoštevam količin pridobljenega cinobra. Tako so leta 1814 pridelali le 177,4 t, naslednje leto se je količina pridobljenega živega srebra dvignila na 198,7 t in leta 1816 dosegla 288,1 t. Leta 1817 se je znižala na 189,2 t Hg in leta 1818 celo na 104,3 t. Naslednje leto (1819) so pridobili 142,4 t, leta 1820 pa 122,7 t Hg. Tudi v sledečih treh letih je bila količina pridobljenega živega srebra precej nizka: 1821. leta 125,7 t, 1822. leta 122,2 t in 1823. leta 119,8 t Hg. Izdelava cinobra je bila vsa leta dokaj enakomerna, in sicer so pridelali okrog 540 do 550 t cinobra, le leta 1818 je bila izredno visoka in je dosegla kar 1134 t. Iz količin pridobljenega živega srebra na letni ravni lahko sklepamo na resne težave z zalogami rude v jami, kar v celoti potrjuje mnenja Karstena o slabih razmerah v jami.

Leta 1819 so začeli na nivoju Srednjega polja (III. obzorje, + 225 m) Jožefovega jaška z izdelavo Ferdinandovega rova proti jugovzhodu (v smeri proti Cegovnici). Sočasno so tudi obnavljali Klemenovo polje



sl. 5: 'Klasičen' idrijski rov. Proga proti slepemu jašku Urban na IV. obzorju. Izdelava, oblika in velikost jamskih rogov so ostale praktično nespremenjene do konca obratovanja jame. Foto: Jože Čar.

(VII. obzorje, + 142 m) in proge, ki so bile porušene ob požaru leta 1803 na različnih nivojih. Naslednje leto (1920) pa so v globini 120 sežnjev odprli Barbarino polje (X. obzorje, + 96 m) in 'zadeli na mejo rudišča'. Začeli so tudi z raziskovalnimi rovi proti severu na višini Srednjega polja (III. obzorje, + 213 m) Frančiškovega jaška ter iz Jožefovega jaška proti jugovzhodu. Raziskovalna dela niso bila uspešna, kar ni izboljšalo pesimističnih napovedi o bodočnosti Rudnika.

Glede na slabe napovedi o perspektivnosti Rudnika je poslal dunajski dvor leta 1823 v Idrijo grofa von Breunerja in profesor Rippla z nalogo, naj pregledata rudnik in ocenita dejansko stanje in možnosti za bodoče delo. Njuno mnenje je bilo pozitivno, 'razpršila sta moreče skrbi', je zapisal Mohorič (1960).

## Sledovi francoskega obdobja v idrijski jami

Poleg nekaterih pomembnih objektov na površini (Kanomeljske klavže, Francoska cesta itd.) se je tudi v rudniški jami ohranilo nekaj sledov iz obdobja vseh treh francoskih zasedb. Tako so se ohranila imena rogov, jaškov in vpadnikov, ki so jih v tem času izdelali in

poimenovali po avstrijskih uradnikih (po odhodu Francozov!), in sicer po rudarskemu svetniku in rudniškemu predstojniku Gottliebu von Gerstorfu, rudniškemu predstojniku Josipu pl. Leithnerju, rudniškemu blagajniku pl. Zergollernu in deželnemu predsedniku Trautmansdorfu.

Vsekakor pa je najpomembnejša sled francoskega obdobja tako imenovano 'območje Francoskih odkopov' ter slabo definirano rudno telo (RT) in odkopno polje (OP) Francoski odkopi (sl. 2). To je območje v višini IV. obzorja (Glavno polje, + 140 m), v širšem smislu pa območje med VI. in IV. obzorjem (Glavno polje, + 140 m) Frančiškove jame. Na IV. obzorju najdemo na severni in severozahodni strani zasipe obsežnih OP Auersperg in Logar, na vzhodni, južni in jugozahodni strani območja pa ležijo slabo orudeni spodnjetriasni skrilavci in dolomiti. Ožji predel Francoskih odkopov predstavljajo dobro orudena, vendar ožja in manjša območja, ki so jih kasneje odkopavali v okviru OP št. 10, Bajt in Žigon. V arhivu rudniške geološke službe najdemo geološke karte tega območja (IV., VI. in VII. obzorje) ter v posebni mapi OP Francoski odkopi in OP št. 10, kjer so ohranjeni podatki za tri etaže nad IV. obzorjem med slepim jaškom Bajt in slepim jaškom Žigon (sl. 2). Stare odkope predstavlja le prva etaža, medtem ko sta bili druga in tretja izdelani v 20. stoletju. Poleg tega najdemo v arhivu tudi elaborat o vrtnanju (1971 in 1972) obravnavanega območja med IV. in VII. obzorjem z izračunom rudnih zalog.

O geoloških razmerah, ki so bile nedvomno razlog za skromne rezultate raziskav v času francoske zasedbe in v letih po tem, tu ne bomo razpravljali. Vendarle pa moramo omeniti, da leži območje Francoskih odkopov na stiku tako imenovane *spodnje in zgornje jamske zgradbe* in ima zelo zapleteno geološko zgradbo ter kompliciran in razpršen razpored orudjenja.

**Analiza razmer in komentar:** Vzrok za alarmantne in pesimistične napovedi o perspektivnosti idrijskega rudišča in s tem bodočnosti rudnika, ki so se izoblikovale po odhodu Francozov iz Idrije, so bile seveda razmere v jami. Vedeti moramo, da so do leta 1814 rudarili skoraj izključno v odlično orudenihih skonca plasteh (rudni skrilavec). Sosednje, v povprečju bistveno slabše orudene kamnine, kot so tufi, konglomerati in karbonski skrilavci, so odkopavali le tam, kjer so bili v neposrednem stiku s skonca plastmi in zelo bogato orudeni. To potrjujejo kasnejša odkopavanja in obsegi odkopnih polj.

V času francoskih zasedb so skonca plasti osrednjega dela rudišča odkopavali že sedemdeset let. Območje na severni strani srednjega karbonskega bloka (Kašnicov oziroma Leopoldov jalovinski klin, sl. 2) so odkrili in začeli odkopavati, kot smo že omenili, po odkritju leta 1736. Izjemno velike zaloge bogatih rud in primerne cene živega srebra na svetovnem trgu so bile temelj za raziskovalno-odpiralna dela in nov tehnično-tehnološki cikel pri idrijskem rudniku. To je bila tudi odlična osnova za podpis pogodbe s Španijo. Vendar so v letih dobav Španiji odkopavali zelo pospešeno in vpeljali znani 'raub' sistem. Odkopavali so le bogatejše dele, slabše rude – za takratne razmere – so pustili ali uporabljali za zasip, za raziskave do tedaj neraziskanih delov rudišča in odpiralna dela pa ni bilo prave vzpodbude.

Ob koncu obdobja dobav Španiji je bilo območje bogatih rud v skonca plasteh (rudni skrilavec) že močno izčrpano. Območje skrilavcev med IV. (+ 187 m) in VII. obzorjem (+ 142 m) je bilo torej v dobršni meri nadomeščeno z obsežnimi že zasutimi odkopanimi etažami in prepletano s številnimi še odprtimi dostopnimi in odpiralnimi rovi. Prav zato so začeli leta 1800, po obisku cesarjevega odposlanca von Sibolda, z nižanjem proizvodnje in racionalnejšim odkopovanjem preostalih zalog v skonca skrilavcih. Velik jamski požar marca 1803, ki je zajel celotno območje skonca skrilavca severnega jamskega bloka, je uspelo pogasiti šele z zalitjem jame. Pri tem je nastala močna eksplozija, ki je uničila celotno jamsko strukturo osrednjega, še vedno najbogatejšega in najproduktivnejšega dela jama. Črpanje vode iz jame je trajalo približno tri leta. V tem času so obnovljali obzorne proge in rove v obrobju osrednjega dela rudišča. Kolikor lahko sklepamo iz objavljenih poročil in obstoječih jamskih kart, so v naslednjih letih rudarili le na obrobju območja nekdanjega požara tako na višini VII. (+ 142 m) kot tudi VI. obzorja (+ 160 m), saj so se v letih po požaru izogibali osrednjemu dela rudišča. To je razumljivo, saj je bilo območje požara še več let močno pregreto, nasičeno s živosrebrnimi hlapi in žveplovim dioksidom, kamnine in stari zasipi pa so bili v 'razsutem stanju' in rudarjenje v takih razmerah je izredno zahtevno ('getrib'), nevarno, drago in počasno delo. Da bi proizvodnja nemoteno tekla in da bi nadomestili izgubljene rudne zaloge so ponovno začeli odkopavati nekoliko slabše orudene 'rudne skrilavce' v starih, delno že opuščenihi odkopnih območjih na višjih obzorjih.

Francoske zasedbene oblasti so ponovno uvedle 'raub' sistem, kot da

bi vedele, da je njihov čas kratek. Pospešeno so odkopavali še preostale bogatejše zaloge rud v skonca plasteh, ki so jih 'prišparali' Avstrijci po letu 1800, ko so zmanjšali odkopavanje. Proizvodnjo so takoj povečali in je v povprečju znašala od 220 do 270 ton, kar je bil za takratne razmere vsekakor izjemen dosežek. Po odhodu Francozov so bile zaloge v skonca plasteh izčrpane.

Sočasno s povedanim pa se je v jami odvijala še druga 'zgodba'. Z raziskovalnimi deli proti jugovzhodu v višini Vodnega (IV. obzorje, + 160 m), Klemenovega (VII. obzorje + 142 m) in Karlovega (IX. obzorje, + 113 m) polja niso odkrili iskanega 'rudnega skrilavca', pač pa le bistveno trše (dolomiti, apnenci, laporovci, konglomerati) in slabše orudene kamnine. Tudi pri izdelavi Jožefovega jaška po letu 1786 – jašek je bil v začetku namenjen zračenju in odvodnjavanju – in izdelavi povezovalnih rovov z zahodnim delom jame (rovi proti Frančiškovega in Terezinega jašku) so našli v splošnem le slabše, predvsem pa povsem nepravilno razporejeno orudjenje v trših kamninah. Enake razmere so ugotovili tudi pri odpiranju novega Barbarinega polja (X. obzorje, + 96 m) leta 1820. Ker razpršenega orudjenja slabše kakovosti v trših kamninah do takrat praviloma niso kopali, rudnega skrilavca pa niso našli, so bili prepričani, da je to obrobje rudišča in da so zadeli 'na njegovo mejo'. Torej dovolj vzrokov za preplah in pesimistične napovedi za prihodnost.

Konec 18. in na začetku 19. stoletja je bilo splošno znanje geologije še v povojih in struktura rudišča seveda ni bila znana. Danes vemo, da so skonca plasti značilne kamnine za zgornjo jamsko zgradbo idrijskega rudišča (sl.

1 in 2) in jih v spodnji jamski zgradbi ni. Skonca plasti se začenjajo v višini Antonijevega rova in segajo do IX. obzorja (+ 113 m), kjer se zaključi tudi zgornja jamska zgradba. Zgornjo jamsko zgradbo obdajajo starejše kamnine (permske, skitske in anizijske kamnine) tako imenovane spodnje jamske zgradbe (sl. 1 in 2), ki so precej trše od skonca plasti. Toda te kamnine niso drugačne samo po mehanski plati, ampak se v njih pojavlja tudi drug tip orudjenja, kar je bistvenega pomena za razlago pesimističnih napovedi v dvajsetih letih 19. stoletja. V skonca plasteh zgornje jamske zgradbe so se pojavljale zelo bogate cinabaritne rude v plasteh (singenetske sedimentne rude), v starejših kamninah (permskih, skitskih in anizijskih kamninah) spodnje jamske zgradbe pa je v splošnem precej slabše cinabaritno orudjenje prostorsko povsem nepravilno razporejeno (epigenetsko – hidrotermalno nadomeščanje). Skonca plasti z bogatimi rudami se v glavnem neprekinjeno nadaljujejo v prostoru, zato je bilo rudarjenje s sledenjem dokaj enostavno in predvidljivo. Bistveno zahtevnejše pa je rudarjenje v starejših kamninah spodnje jamske zgradbe (epigenetsko odrudjenje). Bogatejše in obsežnejše koncentracije cinabaritnega orudjenja so vezane le na različne manj prepustne plasti (ekranske strukture v permskem in spodnje skitskem dolomitu), prepustnejše kamnine sredi slabše prepustnih kamnin (oolitni apnenci sredi skrilavcev) in ozke triasne prelome (dovodni prelomi), po katerih so pritekale vroče vode z živim srebrom iz zemeljske notranjosti (hidrotermalne raztopine). Šibkejšje cinabaritne impregnacije pa so povsem nepravilno razpršene v nizkih koncentracijah (od približno 0,4 do 0,18 %

Hg) po kamninah. Razporeditev orudjenja (impregnacijsko orudjenje) je prostorsko torej precej nepredvidljiva in rudarjenje v takih pogojih brez poznavanja zakonitosti orudjenja in zgradbe rudišča je pravo 'tavanje v temi'.

Dokler so bile zaloge v 'rudnem skrilavcu' še primerno velike, jih to, da so zadeli na 'mejo rudišča', očitno ni pretirano begalo. Ko pa so Francozi neusmiljeno odkopali še preostale zaloge in so postale razmere v rudišču kritične, je bila skrb za bodočnost Rudnika upravičena.

Vendar iz obstoječih podatkov, predvsem pa na podlagi lege in 'nastanka' Francoskih odkopov ter ob upoštevanju opisane geološke razlage sklepamo, da so se Francozi zavedali bližajočih se težav. Očitno so začeli raziskovati 'razpršeno' orudjenje proti jugovzhodu na višini Glavnega (IV. obzorja, + 187 m), Vodnega (VI. obzorja, + 160 m) in Klemenovega (VII. obzorja, + 142 m) polja. Sledili so bogatejšim orudnim lečam oolitnega apnenca in bogatejšim obtektonskim cinabaritnim 'razmazom'. Orudjenje je bilo preozko, v povprečju premalo kakovostno, prostorsko nepravilno razporejeno in zato za takratni čas neprimerno za odkopavanje. Kaj so si ob tem mislili in kaj bi storili v naslednjih letih, ne vemo. Morda so podatki o tem ohranjeni v pariških arhivih, ki jih je začel raziskovati zgodovinar dr. Janez Šumrada.

Kot vidimo, so razmere pri rudniku na začetku 19. stoletja zahtevale močan miselni, tehnično-tehnološki preskok. Opustiti je bilo potrebno večinsko pridobivanje v predvidljivih singenetsko orudnih skonca plasteh in pričeti z zahtevnejšim rudarjenjem v bistveno manj predvidljivih in slabše orudnih starejših triasnih kamninah (permskih, skitskih,

anizijskih plasteh in ladinzijskih konglomeratih). Očitno je, da rudniško vodstvo ni zmoglo uveljaviti nove 'paradigme' odkopavanja, ampak sta to storila dunajska strokovnjaka von Brauner in Rippl, ki sta rudnik obiskala leta 1823 (Mohorič, 1960). Zanimivo bi bilo prebrati njuno poročilo. Domnevamo pa lahko, da sta bila rudarska strokovnjaka ali 'rudiščna' teoretika, ki sta poznala tudi druge hidrotermalne metalne rudnike v Avstriji in jima ni bilo težko dati napotkov za nadaljnje delo.

## Zaključek

Obdobje francoskih zasedb in leta po tem so bila za rudnik 'prehodna leta', leta dvomov, slabih napovedi in premislekov. Razmere v rudišču so se v letih po jamskem požaru leta 1803 postopno močno zaostrele in končno prisilile rudniško vodstvo v velik miselno-tehnološki preskok. To pa ni bilo enostavno, saj je jamo in upravo rudnika bremenila večstoletna rudarska tradicija. Francoske zasedbe so se dogodile prav v obdobju nastopanja krize starega 'načina odkopavanja'. Francozi so s pospešenim odkopavanjem skromnih preostalih zalog v skonca plasteh samo pospešili krizo 'stare miselnosti', ki bi se v vsakem primeru morala zgoditi, vendar zelo verjetno nekaj let kasneje, kot se je. Sočasno so Francozi začeli nakazovati nove možnosti izkoriščanja epigenetskega orudenja, ki se ga je rudniško vodstvo, zasidrano v tradiciji, le počasi oprijelo. To je rudniku omogočilo še nadaljnjih 150 let delovanja. Rečemo torej lahko, da je bil rudnik nekako po letu 1823 precej 'drugačen' kot v letih pred tem.

## Pregled virov in literature

- Arko, M., 1931: Zgodovina Idrije. Katoliška knjigarna v Gorici, 1-250, Gorica.
- Bergdirection (Tušar, J.), 1911: Die erste Okkupation Idrias durch die Franzosen im Jahre 1797. Carniola, Ljubljana
- Bergdirektion (Tušar, J.) 1913: Die zweite Okkupation Idrias durch die Franzosen im Jahre 1805. Carniola, Ljubljana.
- Boué A., 1830: Sur le mercure dans le calcaires des Alps. Journal de Geologie, Tom II., p. 84 in naprej, Paris.
- Boué A., 1835: Aperçu sur la constitution géologique des provinces Illyriennes. Memoires de la société geologique de France, II. Tom.
- Čar, J., 1985: Razvoj srednjetriasnih sedimentov v idrijskem tektonskem jarku. Doktorska disertacija, FNT VTOZD Montanistika, Odsek za geologijo, 1-236, Idrija. (delno neobjavljeno)
- Čar, J., 1988: Ali je cerkev sv. Trojice zgrajena na »živosrebrnem studencu«? Idrijski razgledi 1988/1, 33, 41-42, Idrija.
- Čar, J., 1990: Kotna tektonsko-erozijska diskordanca v rudiščnem delu idrijske srednjetriasne tektonske zgradbe – Angular tectonic-erosional unconformity in the deposit's part of the Idrija Middle Triassic tectonic structure. Geologija 31-32, 267-284, (1988/89), Ljubljana.
- Čar, J., 1990: O tehnično-tehnološkem razvoju idrijskega jamskega obrata do prve svetovne vojne. Idrijski rudnik skozi stoletja, Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana in Mestnega muzeja v Idriji, Idrija – Ljubljana.
- Čar, J., 1993: Tehniška zgodovina rudnika. Idrijska obzorja, Pet stoletij rudnika in mesta. Mestni muzej Idrija.
- Čar, J., Dizdarevič, T., 2002: Written reports on the effects of mining activities on the natural environment in Idrija up to the end of the 18th century. 6th International Symposium, Cultural Heritage in Geosciences, Mining and Metallurgy, Libraries-Archives-Museums. 43-51, Idrija.
- Ferber, J. J., 1774: Beschreibung des Quecksilber-Bergwerks zu Idria in Mittel-Kräyn. Berlin, (Prevod: Jože Pfeifer – Johann Jacob Ferber: Opis živosrebrovega rudnika v Idriji na srednjem Kranjskem. Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Slovenska matica Ljubljana, 1991).
- Hacquet, B., 1781 – 1789: Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogtums Krein, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder. I, II, III in IV. del, Leipzig.
- Hauptmann, A., 1737: Haupt Mappa von dem k. Bergwerk Idrija.
- Hitzinger, P., 1860: Das Quecksilber-Bergwerk Idria, von seinem Beginne bis zur Gegenwart. 1-86, Laibach.
- Karsten, E. J. B., 1821: Metallurgische Reise durch einen Theile von Baiern und durch die süddeutschen Provinzen Oesterreich. Halle.

- Kavčič, I., 2008: Živo srebro. Zgodovina idrijskega žgalništva. Založba Bogataj, 1-352, Idrija.
- Mlakar, I., 1967: Primerjava spodnje in zgornje zgradbe idrijskega rudišča – Relations Between the Lower and the Upper Structure of the Idrija Ore Deposit. Geologija 10, 87-126, Ljubljana.
- Mlakar, I., 1974: Osnovni parametri proizvodnje rudnika Idrija skozi stoletja do danes. Idrijski razgledi 19/3-4, 1-40, Idrija.
- Lipold, M. V., 1874: Erläuterungen zur geologischen Karte der Umgebung von Idria in Krain. Jahrbuch der k.k. Geol. R.A., 24,4,425-456, Wien.
- Mohorič, J., 1960: Rudnik živega srebra v Idriji. Zgodovinski prikaz nastanka, razvoja in dela. 1490-1960. Mestni muzej v Idriji.
- Mrak, J., 1765: Plan und Profil Mappa von den K. K. Quecksilberbergwerk Idria. Archiv Mestnega muzeja Idrija.
- Odeleben, E.G., 1819: Beiträge zur Kenntnise von Italien. I. Theil, seite 25, Freiberg.
- Pfeifer, J., 1989: Zgodovina idrijskega zdravstva. Mestni muzej Idrija, 1-215, Idrija.
- Placer, L., 1982: Tektonski razvoj idrijskega rudišča – Structural History of the Idrija Mercury Deposit. Geologija 25/1, 7-94, Ljubljana.
- Placer, L., & Čar, J., 1977: Srednjetriasna zgradba idrijskega ozemlja – The Middle Triassic Structure of the Idrija Region. Geologija 20, 141-166, Ljubljana.
- Valentinitich, H., 1981: Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575-1659. 1-440, Graz.
- Villefosse, H., de, 1822: Richesse mineral. Prevod Karel Hartman Sonderhausen (Thüringen).



Alessandra Giumlia - Mair

# NAČINI ŽGANJA RUDE V IDRIJI OD 16. DO 18. STOLETJA

## UVOD

**M**esto Idrija se nahaja v Sloveniji ob reki Idrijci med apnenčastimi gorami nedaleč od italijanske in avstrijske meje. Mesto leži nad drugim najbogatejšim rudiščem živega srebra na zemeljski obli. V črnih skrilavcih še danes najdemo svetleče kapljice samorodnega živega srebra. V obdobju približno petih stoletij se je iz rudnika pridobilo več kot 150.000 ton živega srebra. Danes je ta nekdanji pomemben rudnik v procesu zapiranja. V delu rudnika je urejen muzej, njegovo zgodovino še vedno raziskujejo številni strokovnjaki, s strani arheometalurgov pa je bil skoraj pozabljen.

## ZGODOVINSKI ZAPISI O IDRIJSKEM RUDNIKU

Po legendi so živo srebro prvič našli v Idriji leta 1490. Škafar, ki je svoje lesene posode namakal v studenčku, ki je nekoč izviral pri cerkvi sv. Trojice v Idriji, je v škafu opazil kapljice tekoče kovine. Odpravil se je k zlatarju v Loko, da bi izvedel več o bleščečih kapljicah. Ob odkritju, kako dragocena je ta snov, je sprva skušal prikriti kraj najdbe, vendar je izdelovalec vozov Cazian Anderlein uspel pridobiti njegovo zaupanje in kmalu sta skupaj pričela kopati živosrebrno rudo. Ni znano natančno, kdaj, a kmalu po odkritju sta rudnik prodala<sup>(1)</sup>. V dolino so se počasi naseljevali ljudje in pričeli z odkopavanjem rude. Po neuspešnem obdobju so rudarji 22. junija leta 1508, na dan sv. Ahacija, v bližini glavnega Antonijevega rova naleteli na do tedaj najbogatejše cinabaritno orudenje. Od tega dne dalje je sv. Ahacij postal skupaj s sv. Barbaro zaščitnik idrijskih rudarjev.

Leta 1510 je Idrija prišla pod oblast Beneške republike, vendar jo je istega leta cesar Maksimiljan I. Habsburški ponovno osvojil. Nekaj let kasneje je bil zgrajen idrijski grad s štirimi stolpi, ki je služil kot uprava rudnika in skladišče za živo srebro.

Leta 1575 je avstrijski nadvojvoda Karel, vojvoda Koroške in Kranjske, v Idrijo poslal svojega odposlanca Hansa Khisla. Rudnik je postal del njegovih posesti. Leta 1580 je Karel oblikoval rudniški rudarski red. Leta 1596 so rudarji izkopali globok jašek sv. Barbare.

### Uredniška opomba

Članek obravnava najzgodnejše načine žganja rude in destilacijske postopke pridobivanja živega srebra v idrijskem rudniku s stališča arheometalurgije. Avtorica, doktorica filozofije Alessandra Giumlia - Mair (AGM Archeoanalisi, Merano) iz Italije, je članek predstavila na 2. mednarodni konferenci »Arheometalurgija v Evropi 2007« v Aqualei v Italiji, na kateri so sodelovali vsi najpomembnejši svetovni arheometalurgi. Po predstavitvi članka se je po besedah avtorice izkazalo, da je idrijski rudnik na tem področju skoraj popolnoma nepoznan in članek je med udeleženci konference zbudil veliko pozornost.

Članek je iz angleščine v slovenščino prevedla ga. Suzana Stančič, strokovno pa so ga pregledali in uredili Tatjana Dizdarevič, Martina Peljhan in dr. Jože Čar.

### Izveček

Idrijski rudnik živega srebra je bil za slovitim rudnikom Almaden v Španiji drugi največji tovrstni rudnik na svetu. Pridobivanje cinabaritne rude se je tu pričelo ob koncu 15. stoletja, njegovo izkoriščanje pa nadaljevalo do najnovije dobe leta 1995.

Članek predstavlja izvore in pridobivanje živosrebrne rude v zgodnjem obdobju, opisuje različne metode destilacije živega srebra, ki so jih uporabljali v starodavnih časih v različnih državah, in primerja destilacijske tehnike, ki so jih v 16. stoletju opisovali Georg Agricola v svoji knjigi »De Re Metallica«, Lazarus Ercker v »Proberbüchleinu« in Vannoccio Biringuccio v svoji razpravi »De Pyrotechnia«, s tehnikami, ki so jih uporabljali v idrijskem rudniku.

### Ključne besede

Živo srebro, rudniki, Slovenija, Idrija, cinabarit, pridobivanje, izkoriščanje, destilacija.

Po poročilu iz leta 1736 je bila v tem letu imenovana dvorna komisija za razvoj rudnika, ki ji je predsedoval baron von Kempfen. V tem času so izkopali jašek Kaschinzi, razširili in zavarovali jamske proge ter zgradili naprave za drobljenje, mletje in sortiranje rude. Od tega obdobja dalje so iz avstrijskega dvora vdove rudarjev in rudniških uradnikov pričele prejemati denar. Med letoma 1738 in 1748 so pod vodstvom rudniškega delovodje Polla izkopali pomemben Terezijin jašek.

Idrijski rudnik je omenjen v večjem številu tekstov iz 16. in 17. stoletja, npr. v *Mundus Subterraneus* Athanasiusa Kircherja in v *Actis Anglicanis* iz leta 1665. Caesalpinus piše: *Foditur mercurius in monte Hydria prope Goriziam* (živo srebro se pridobiva iz gore Idrija blizu Gorice). V podobnem zapisu Moscardus omenja: *Minium nativum montis Hydriae non procul Gorizia* (domači minij iz gore Idrija, nedaleč od Gorice). König imenuje kovino *Jungferquecksilber* (deviško živo srebro) in dodaja, da jo je našel Tollius v bližini Idrije, *in Carinthiae at Fori Julii confiniis* (na ozemlju Koroške in Furlanije)<sup>(1)</sup>.

## ŽIVO SREBRO V STAREM VEKU

Cinabarit so že zelo zgodaj uporabljali kot živo rdeč pigment. Najstarejši poznan evropski rudnik cinabarita je v Šuplji steni na gori Avala v Srbiji, ki izvira iz eneolitske kostolaške kulture<sup>(2)</sup>. Miloje Vasić in Alexander Durman sta domnevala, da so peči, ki so jih našli v le 20 km oddaljenem znamenitem kraju Vinča, uporabljali za žganje cinabarita<sup>(3,4)</sup>.

Dokazi o zgodnji uporabi živega srebra so relativno redki. Najzgodnejši do sedaj najdeni primerek bronca, prevlečenega z živim srebrom, je bronasta posoda iz izkopenin v Rathgallu na Irskem, ki izvirajo iz bronaste dobe<sup>(5)</sup>. Obstajajo tudi kasnejše najdbe živega srebra, npr. iz Al Mine v Siriji in v Seleuciji, ki izvirajo iz 5. stoletja p. n. š.<sup>(6)</sup>, vendar je zgodovina živega srebra na splošno precej nepopolna in pomanjkljiva.

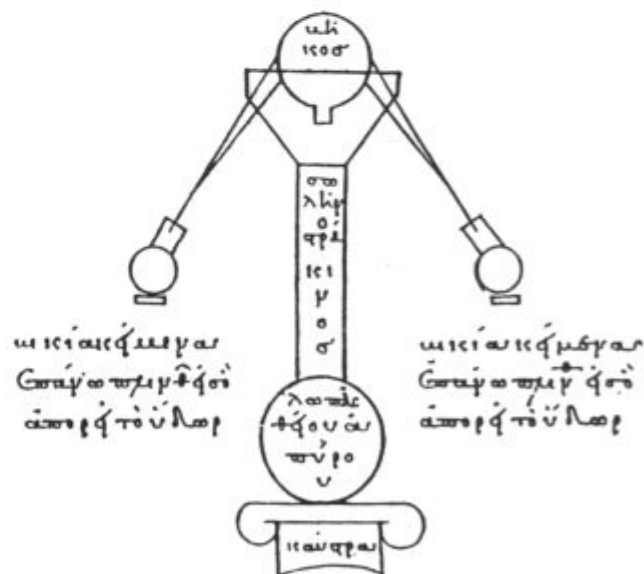
Dioscorides<sup>(7)</sup> omenja Libijo kot kraj izvora drage cinabaritne rude. Najpomembnejši rudniki živega srebra v starem veku so bili Cilbijanska polja Efesa (Cilbian Fields of Ephesus) v zahodni Anatoliji in sloviti Almaden v Španiji, čeprav je obstajal tudi cinabarit nižje kakovosti v Colchisu, Carmaniji in v Etiopiji<sup>(8,9,10)</sup>. Vitruvius poroča tudi, da so rudo, najdeno v Španiji, prinesli v Rim, v delavnicah na območju

med templji Flore in Quirinusa pa so z njo trgovali rimski uradniki, ki so se ukvarjali s taksami in pobiranjem davkov.

## DESTILACIJA ŽIVEGA SREBRA

V skupni peči se kovine z nizko temperaturo taljenja in vretja, kot npr. živo srebro, arzen in cink, razkrojijo in izhlapijo skozi dimnik v obliki pare. Da jih lahko pridobimo in uporabimo, je potrebno te kovine uporabiti bodisi neposredno v obliki rude, ki se s cementiranjem z drugo kovino pretvori v zlitino, kot npr. z arzenom in cinkom v starem veku, ali jih destilirati kot v primeru živega srebra. Vrelišče živega srebra je pri 357° C, medtem ko se cinabarit, ki je žgan v prisotnosti kisika, razkroji, živo srebro pa izhaja pri 600–700° C.

Starodavni postopki destilacije so znani iz zgodnjih obdobij, npr. pri izdelavi parfumov (11, 12). V tekstih aleksandrijskih alkimistov je naštetih veliko primerov uporabe aludelov (retortnih posod) z destilatorji (kondenzatorji)<sup>(13)</sup>.



Ilustracija iz rokopisa S. Marco, ki predstavlja destilacijsko napravo, tj. dibikos (destilator z dvema posodama na ognjišču (iz Berthelota, 1888).

Pliny podobno opisuje metodo pridobivanja smole iz borovega lesa. Les se postavi v posodo in segreje z vseh strani v peči. Tekočina, ki se izloča, odteka po cevi kot voda<sup>(14)</sup>.

Najzgodnejši opis<sup>(15)</sup> destilacije cinabarita najdemo v delu *Materia Medica*, ki jo je v 1. stoletju p. n. š. opisal cilicijansko-grški zdravnik, farmakolog in botanik Pedanius Dioscorides, ki se je rodil v Anazarbosu v Mali Aziji. V svojem delu Dioscorides pravi: *Železno posodo, napolnjeno s cinabaritno rudo, postavijo v glineno posodo in jo pokrijejo s čelado (posodo v obliki čelade), ki jo namažejo z glino, nato jo segrejejo s premogom; saje, ki se prilepijo na posodo, postanejo živo srebro potem, ko jih spraskamo proč in ohladimo* (prevod: Giumlia - Mair). Pliny ponovi opis tega postopka skoraj z istimi besedami<sup>(16)</sup> in dodaja: *očiščena, kondenzirana tekočina, ki postane srebrne barve in ima podobno fluidnost kot voda, ... se tudi razdeli na kapljice in odteka kot gladka tekočina*.

Enostavni postopki, ki so jih opisali Dioscorides, Pliny in Vitruvius, so ostali dolgo v uporabi, celo do srednjega veka in renesanse, ko jih je opisalo več avtorjev.

Najzgodnejše renesančno delo, ki vsebuje veliko tehničnih podrobnosti o kovinah in njihovem pridobivanju, je napisal Vannoccio Biringuccio, ki se je rodil leta 1480 v Sieni<sup>(17, 18)</sup>. Njegova knjiga »De la pirotechnia« je bila objavljena leta 1540, po njegovi smrti. V njej opisuje komoro za kondenzacijo destiliranih hlapov živega srebra. Njegovo dolgo razlago je skoraj dobesedno ponovil Agricola. *Pirotechnia* vsebuje tudi opise in predstavitev drugih metod, od velikih lončenih posod različnih velikosti, katerih zgornje dele so združili zato, da bi destilirali rudo in pobrali živo srebro, do bolj sofisticiranih destilacijskih zvoncev z dolgimi dulci.

V svoji knjigi »De re metallica«<sup>(19, 20, 21)</sup>, objavljeni leta 1556, je Georg Agricola opisal iste postopke, vključno z bolj produktivno uporabo metode *destillatio per descensum*, po kateri se je ruda destilirala v dvojnih posodah na prostoru za žganje, na katerem so lahko postavili tudi do »sedemsto parov posod«.

V knjigi Proberbüchlein omenja Lazarus Ercker tudi uporabo živega srebra za pridobitev<sup>(22)</sup> in čiščenje zlata<sup>(23)</sup>. Omembe vredno je, da obstaja tudi poglavje o pridobivanju zlata, »kadar ni nobenega živega srebra«, ki daje predstavbo o ceni in redkosti te kovine. V knjigi je tudi poglavje o ločevanju zlata in živega srebra ter o nadaljnji obdelavi



Destilacija živega srebra iz Biringucciove knjige *Pirotechnia*. Dvojna posoda.



Odvržene litoželezne posode v Idriji.





Destilacijski zvonci iz Biringucciove knjige *Pirotechnia*.



Ilustracija iz knjige Geogra Agricole »De re metallica«, 1556. *Destillatio per descensum*.

živega srebra, »ki ni tako močno, kot je bilo prej, in je videti dokaj temno«, zato mora biti pred ponovno uporabo očiščeno<sup>[24]</sup>.

Renesančni učenjak Aldrovandi omenja idrijski rudnik v nekaterih odstavkih svoje knjige *Musaeum Metallicum*, v kateri citira predvsem stavek iz Orteliusovega dela *Theatrum Mundi*, v katerem živo srebro navaja med izdelki s področja Furlanije (*Forum Iulii*). Najzanimivejši zapis najdemo v poglavju, posvečenem živemu srebru, ki govori o metodah pridobivanja in priprave živega srebra<sup>[25]</sup>. Aldrovandi opisuje, kako rudosledci iščejo živosrebrno rudo, in našteva različne načine žganja. Podobno kot pri Biringucciju in Agricoli njegova izbira besed močno spominja na stare grške in latinske tekste. Opisuje na podoben način kot Pliny, kako so »potem, ko so pobrali rudo, rudarji pokrili svoja usta s tanko kožo iz živalskih mehurjev ter drobili in mleli minerale. Nato so jih postavili v glinene posode, nad katere so postavili drugo zvončasto posodo, v katero je živo srebro izhlapelo in kapljalo v zbirno posodo« (prevod: Giumlia - Mair).

#### DESTILACIJSKE METODE V IDRJI

Najpomembnejši tekst o idrijskem rudišču do 18. stoletja je knjiga, ki jo je leta 1774 izdal Ferber in v kateri poroča o vseh dejstvih, ki jih je zbral v zvezi z rudnikom v tistem času<sup>[1]</sup>. Po njegovem poročilu je bil prvi destilacijski proces, ki so ga uporabili v Idriji, metoda »per descensum, ki so ga opisali Georg Agricola, Ercker in Fallopius«, pri kateri so združili zgornja dela dveh glinenih posod, kar je bil enak postopek, kot ga je opisal in ilustriral Biringuccion. V gozdovih okoli Idrije je Ferber še vedno opazil sledi tega zgodnjega postopka.

Med 1557 in 1635 so za žganje rude uporabljali glinene retortne posode, ki so jih vstavili v peči, kar pa je bil očitno postopek, ki je bil predstavljen v najbolj sloviti ilustraciji destilacije živega srebra v knjigi Geogra Agricole *De re metallica*. Ilustracija prikazuje večje število zapečatenih dvojnih posod (ali retortnih posod), postavljenih v ognjišče, obdanih z zemljo in premogom tako, da je vidna le zgornja posoda. Leseni trami so postavljeni nad in med retortnimi posodami ter zakurjeni. Keramika, ki se je uporabljala v tem postopku, je morala biti zelo kakovostna, da ne bi posode med žganjem počile in povzročile izgubo dragocenih hlapov živega srebra. Delavci so morali stati s hrbti proti vetru, da bi se izognili strupenemu dimu, medtem ko

je morala imeti zgradba, v kateri so zgradili ognjišča, odprt prednji del in stranici.

Po zapisih Johanna Friedricha Stampferja in Freiherra von Walchenberga iz 1715 so ta postopek leta 1635 izjemno izboljšali s poskusi kemika, ki je uvedel uporabo odpornejših litoželeznih retortnih posod.

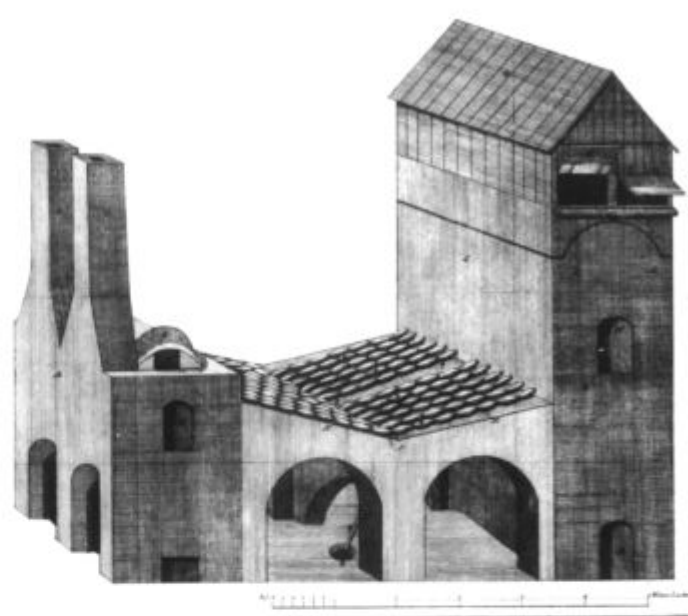
Nadaljnjo izboljšavo postopka je leta 1696 predstavil Lorenz Wörrath, član idrijske dvorne komisije, ki je predlagal »dodatek živega apna«. V tem obdobju so litoželezne retortne posode zamenjali s posodami iz kovanega železa. Kasneje je Stampfer uvedel uporabo tovrstnih retortnih posod tudi v živosrebrnih obratih v Nemčiji leta 1715, tj. na Palatinatu in v Zweibrücknu v Saarlandu.

Pomembna inovacija, ki jo je leta 1750 uvedel prej omenjeni rudniški vodja (*Berghauptmann*) Poll, so bile tako imenovane španske peči za destilacijo živega srebra, ki so jih uporabljali v Almadenu. Sistem je kasneje izpopolnil višji žgalniški mojster (*Oberbrennmeister*) Pasezky, ki je uspel zmanjšati izgubo hlapov iz dimnikov z uvedbo nekaterih tehničnih detajlov.

### FERBERJEV OPIS DESTILACIJSKEGA OBRATA

Destilacijski obrat, ki ga obravnava Ferber, je sestavljen iz sistema z dvojno pečjo, v kateri je ogenj ločen od rude s perforiranim obokom. Kot gorivo so uporabljali les. Dim, ki se je sproščal ob gorenju v obokani peči, se je razpršil skozi stranski dimnik, saj se pa so se odstranjevale skozi nizko odprtino v steni. Rudo se je nalagalo v zgornjo komoro peči v naslednjem vrstnem redu: večji kosi nizkokakovostne rude (imenovane *bašperh*, tj. siromašna ruda) so tvorili najnižjo plast, medtem ko so drugo plast sestavljali manjši kosi bolj kakovostne rude. Opeke, narejene iz rude v prahu, pomešane z glino, so naložili na vrh te plasti. Komora je morala biti napolnjena tako, da je ostalo samo za en čevelj prostega prostora.

Dim, pomešan z žveplom in živim srebrom, se je zbiral v zgornjem delu peči in prehajal v retortne posode, narejene iz posebne refrakcijske gline in povezane v šestih vrstah. Retortne posode so ležale v vrstah na nagnjeni terasasti strehi v nižjem, srednjem delu stavbe. Na sredini strehe sta bili dve odprtini koritaste oblike. V teh odprtinah se je nabiralo živo srebro, ki je izhlapevalo iz retortnih

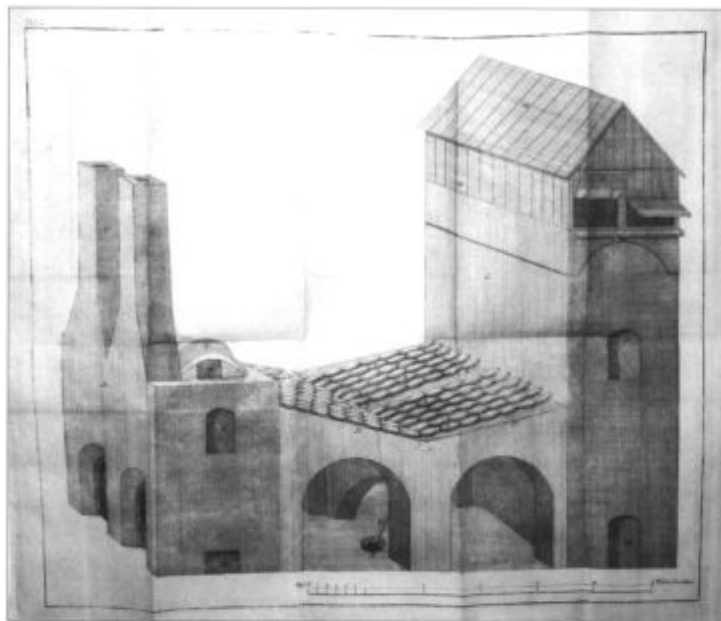


»Španski« obrat v Idriji je leta 1750 uvedel in izpopolnil *Berghauptmann* Poll (vir: *Ferber 1774*).

posod, ki so bile na najglobljem mestu na terasi. Retortne posode v odprtini so bile edine posode z odprtino, skozi katero je kondenzirano živo srebro kapljalo v korito in od tam v luknje v sredini terase. Živo srebro se je iztekalo po cevi v zbiralnik z vodo in se nabiralo na dnu.

Ostali hlapi so se dvigali mimo vrst retortnih posod v »dimno komoro« na drugi strani stavbe. Tu so se težki hlapi odvajali navzdol po stenah s pomočjo pregrade, kondenzirano živo srebro pa se je nabiralo v zbiralniku z vodo. Ostali dimni hlapi so se dvigali navzgor skozi dimno komoro. Živo srebro, ki se je odlagalo na stenah, je kapljalo in se zbiralo v kotanji na tleh. Ozek notranji dimnik v dimni komori je bil pokrit s kovinsko streho, ki je omogočala hitrejše hlajenje in kondenzacijo hlapov.

Hlapi so nato prehajali skozi majhno odprtino v strehi in dosegali najvišji del dveh dimnih komor. V prostoru pod streho in v žlebu se je pod dvojnimi okni, ki so se po potrebi lahko odpirala in zapirala med različnimi fazami postopka in glede na zunanjo temperaturo, vreme in



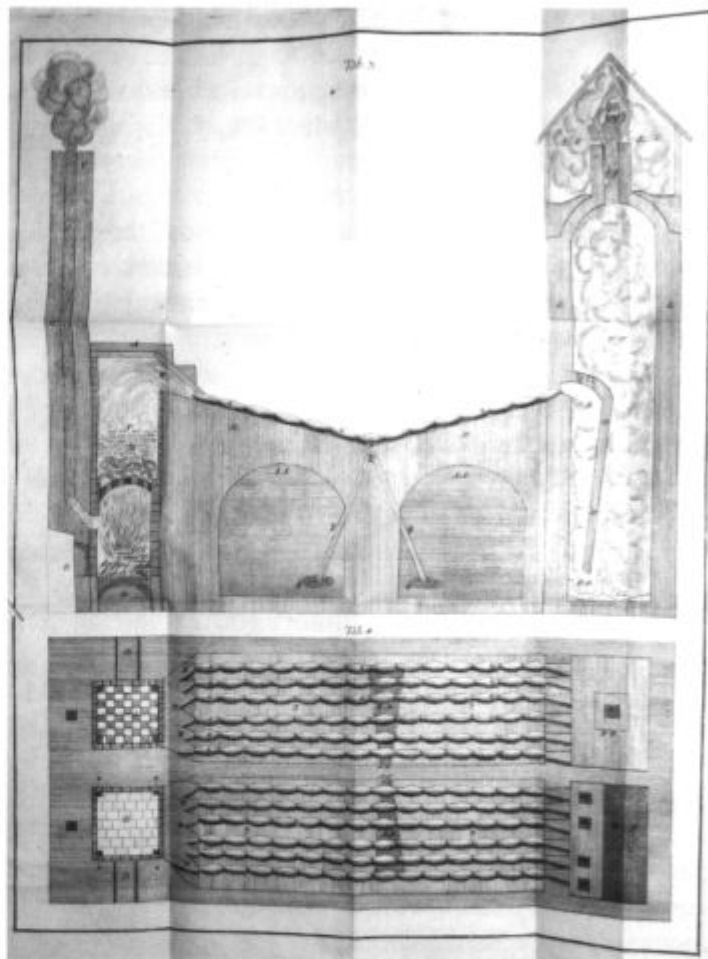
**Navpični prerez španskega obrata v Idriji. Na levi sta vidni peč in komora za zmanjševanje rude ter na desni dimna komora (vir: Ferber 1774).**

veter, nabralo še nekaj živega srebra.

Ferber razlaga, da je pri tej vrsti peči dokaj težko doseči običajno težo rude, vloženo v peč, zaradi nehomogene kakovosti le-te. Količina rude v peči je vedno enaka, vendar se teža lahko spreminja glede na kakovost rude, ki se destilira.

Samo kurjenje z lesom je trajalo 5 ali 6 ur, potem pa je masa gorela sama in je žganje tako trajalo od 3 do 4 dni. Ko je ogenj ugasnil, se je sistem sam ohlajal od 5 do 6 dni, preden so razbili vse odprtine, ki so jih predhodno skrbno zazidali.

Poleg opisa sistema in postopka Ferber predlaga tudi več možnih izboljšav, kot so uporaba cevi namesto retortnih posod, s katerimi bi se izognili izgubi hlapov, ter dodatne naprave za hlajenje dimne komore in pridobivanje večjih količin živega srebra.



**Dolžinski prerez španskega obrata v Idriji. Na levi strani so vidni žgalna površina in tla peči. Retortne posode so postavljene v 12 vrstah na nagnjeni terasi (vir: Ferber 1774).**

## ZAKLJUČKI

Dolga zgodovina destilacije živega srebra še ni popolnoma poznana. Potrebni bo več raziskav, da bi razkrili podrobnosti o različnih obdobjih njenega razvoja skozi stoletja.

Proučevanje destilacijskih tehnik, ki so jih uporabili v idrijskem rudniku živega srebra, je samo eden od mnogih korakov, ki jih bo potrebno izvesti. Dosedanje raziskave so pokazale, da so tudi v velikih rudnikih, ki so uporabljali podobne sisteme kot v Almadenu in v Idriji, stalno razvijali detajle v domačih postopkih in jih spreminjali z uvajanjem vrste izboljšav in inovacij.

Take sisteme bi lahko »izvozili« tudi v druge žgalnice, kot se je zgodilo z retortnimi posodami iz kovanega železa, ki so jih uvedli v rudnikih Palatinat in v Zweibrücknu v Saarlandu.

Ob zgraditvi španskega obrata retortnih posod iz kovanega železa niso opustili, temveč so jih uporabili pri poskusih z rudami.

Članek ne obravnava različnih metod pridobivanja, konstrukcije rogov in jaškov ali različnih načinov bogatenja rude, ki so jih uporabljali v Idriji, čeprav so to pomembne in zanimive teme, ki si zaslužijo več pozornosti. Proučevanje teh vidikov načrtujemo v prihodnosti.

## ZAHVALA

Posebej se zahvaljujemo dr. Danieli Peraldo iz Prirodoslovnega muzeja v Trstu za neprecenljivo pomoč pri proučevanju arhivov in dokumentacije o idrijskem rudniku.

## LITERATURA

- <sup>1</sup> J. J. FERBER, Beschreibung des Quecksilbergwerk zu Idria in Mittel-Krayn, (1774), Ch.F.Himbung, Berlin.
- <sup>2</sup> V. MILOČIĆ, 1943, Das vorgeschichtliche Bergwerk „Suplja Stena“ am Avalaberg bei Belgrad in Serbien, Wiener Prähistorische Zeitschrift, XXX, 41-54.
- <sup>3</sup> M. VASIĆ, 1932, Preistorijska Vinča I, Industrija cinabarita i kosmetika u Vinči, Beograd.
- <sup>4</sup> A. DURMAN, The Neolithic settlement in Vinča, IAMS Newsletter, (2002), Institute for Archaeometallurgical Studies, London.
- <sup>5</sup> R. F. TYLECOTE, The Early History of Metallurgy in Europe, (1987), Longman, London, 43.
- <sup>6</sup> P. T. CRADDOCK, Early Metal Mining and Production, (1995) Edinburgh University Press, Edinburgh, 302.
- <sup>7</sup> DIOSCORIDES PEDANIUS, Materia Medica, 5, 94.
- <sup>8</sup> VITRUVIUS, De Architectura, 7, 8.
- <sup>9</sup> PLINIUS, Naturalis Historia, XXXIII, 111-124.
- <sup>10</sup> A. HAUPTMANN and R. SLOTTA, Der Anschnitt, 31, (1979), Bochum, 81-100.
- <sup>11</sup> E. EBELING, Parfumrezepte und kultische Texte aus Assur, (1950), Opera, Rom.
- <sup>12</sup> R. J. FORBES, A short history of the Art of Distillation, (1940), Brill, Leiden
- <sup>13</sup> M. BERTHELOT, Collections des anciens alchimistes grecs, réimpr. ed. 1888, (1967), O. Zeller, Osnabrück, vol. 1, 127-165.
- <sup>14</sup> PLINIUS, Naturalis Historia, XVI, 52.
- <sup>15</sup> DIOSCORIDES PEDANIUS, Materia Medica, 5, 95, s.v. *hydrargyros*.
- <sup>16</sup> PLINIUS, Naturalis Historia, XXXIII, 123.
- <sup>17</sup> V. BIRINGUCCIO, De La Pirotechnia 1540, Edizioni il Polifilo, (1977), Milano.
- <sup>18</sup> V. BIRINGUCCIO, Pirotechnia, (1540), the MIT Press, (1966), Cambridge, Massachusetts & London, England.
- <sup>19</sup> G. AGRICOLA, De l'Arte de Metalli, (1563), Froben, Basilea.
- <sup>20</sup> G. AGRICOLA, De re metallica, (1556), Hoover & Hoover eds., (1950), Dover publ., New York.
- <sup>21</sup> G. AGRICOLA, Zwölf Bücher vom Berg- und Hüttenwesen, (1978), VDI VerL, Berlin.
- <sup>22</sup> L. ERCKER, Das Grosse Probierbuch 1580, Beschreibung der allervernehmsten mineralischen Erzen und Bergwerksarten vom 1580, (1960), Freiburger Forschungshefte, Kultur und Technik D34 Akademie Verlag, Berlin, 121-123.
- <sup>23</sup> L. ERCKER, Das Grosse Probierbuch 1580, Beschreibung der allervernehmsten mineralischen Erzen und Bergwerksarten vom 1580, (1960), Freiburger Forschungshefte, Kultur und Technik D34 Akademie Verlag, Berlin, Buch II, 124, fig. 17.
- <sup>24</sup> L. ERCKER, Das Grosse Probierbuch 1580, Beschreibung

der allervernehmsten mineralischen Erzen und Bergwerksarten vom 1580, (1960), Freiburger Forschungshefte, Kultur und Technik D34 Akademie Verlag, Berlin, 124-125.

- <sup>25</sup> U. ALDROVANDI, Musaeum Metallicum in libros III distributum, I.B.Ferronii ed., (1648), Bologna (Bononia), I, 199.

Janez Kavčič

## PROTESTANTIZEM IN PROTIREFORMACIJA NA IDRIJSKEM

Leta 2008 smo obeleževali 500. obletnico Lrojstva Primoža Trubarja, vodilne osebnosti slovenske reformacije in očeta slovenske književnosti. To leto je bilo uradno razglašeno za Trubarjevo leto, častitljiv jubilej pa je bil uvrščen celo na seznam Unescovih obletnic. Po Sloveniji, v zamejstvu in v Nemčiji, kjer je veliki reformator deloval, se je zvrstilo lepo število strokovnih srečanj in spominskih prireditev.

Na Trubarja in na dogajanja v naših krajih v 16. in 17. stoletju smo se spomnili tudi v Idriji. V okviru ciklusa predavanj Muzejski večeri je dr. Igor Grdina 21. oktobra 2008 s predavanjem Trubar in slovenski protestantizem v 16. stoletju poglobljeno razčlenil Trubarjevo teološko misel, predstavil njegov lik in poudaril dejstvo, da je Trubar »v svojih vizijah že presegel razdeljenost našega prostora na zgodovinske dežele in od 1555 dalje pisal o SLOVENSKI deželi«. Na pobudo dr. Marka Kerševana, ki je o idrijskih protestantih spregovoril že na Muzejskem večeru 31. marca 1998, sem v zborniku Stati inu obstati (št. 7–8, 2008, izdaja Slovensko protestantsko društvo v Ljubljani) objavil

Podpis rudniškega direktorja Gregorja Komarja

prispevek Čedajske vizitacije na Idrijskem, s katerim sem skušal vsaj delno osvetliti cerkvene razmere v Idriji in Spodnji Idriji od 16. do 18. stoletja. O protestantizmu in tako imenovani »katoliški obnovi« pri nas sem pisal še v Idrijskih novicah (št. 180, 25. julij 2008, Založba Bogataj) in v Komunitatorju (št. 46, oktober 2008, FMR – MEDIA).

V sklopu dejavnosti Muzejskega društva Idrija sem nazadnje 19. decembra 2008 povzel vsebino prej navedenih tekstov s predavanjem Delo in pomen idrijskih protestantov. Osnovne teze svojega nastopa sem izpostavil s sinopsisom:

*»Slovenski reformatorji, ki so polagali temelje naše nacionalne kulture, so odločilno vplivali tudi na dogajanja v Idriji v drugi polovici 16. stoletja. Protestantski veroizpovedi je pripadalo vodstveno in tehnično osebje pri idrijskem rudniku s prvim direktorjem slovenskega rodu Gregorjem Komarjem na čelu, prav tako pa tudi pretežni del rudarskega življa. Idrijskim protestantom gre zasluga, da so v zadnji četrtini 16. stoletja velikopotezno prenovili in razširili rudniške obrate ter jih opremili s tedanjimi vrhunskimi tehničnimi napravami. V skladu s pedagoškim programom Primoža Trubarja so ustanovili prvo idrijsko*



*ljudsko šolo, na kateri je v dvajsetih letih poučevalo skupno pet učiteljev. Predavanje skuša posredovati dosedanje ugotovitve zgodovinarjev o dejavnosti in pomenu idrijskih protestantov v 16. stoletju in o rekatolicizaciji v 17. stoletju, obenem pa izpostavlja tudi odprta vprašanja, ki vabijo k nadaljnjim raziskavam.*

Ker je bilo predavanje 19. decembra 2008 deležno zanimanja in odobravanja številnega občinstva in ker je več poslušalcev predlagalo natis v kaki strokovni ali domoznanski publikaciji, sem se odločil, da nekoliko preurejeno in dopolnjeno verzijo predavanja pripravim za objavo v Idrijskih razgledih. Pri tem se v polni meri zavedam, da gre za obsežno in zahtevno tematiko, ki še zdaleč ni raziskana in ki še čaka na poglobljeno študijo kakega strokovno usposobljenega zgodovinarja. Fenomen idrijskega protestantizma naj bi – vsaj tako je želeli in upati – prej ali slej postal predmet obravnave neke prihodnje diplomske, magistrske ali celo doktorske naloge. Kopico dejstev iz idrijske krajevne zgodovine 16. in 17. stoletja sicer poznamo, toda še vedno je mnogo dragocenih podatkov skritih v še neobdelani arhivski dokumentaciji. Prav tako se ob prislovično znanih dejstvih (dogodkih, dogajanjih, osebnostih) pogosto odpirajo ključna vprašanja, kako ta dejstva objektivno interpretirati in kako vrednotiti ali morda prevrednotiti dejanske vloge protagonistov protestantizma in protireformacije.

Protestantsko obdobje idrijske zgodovine, ki je trajalo približno štiri desetletja, je bilo doslej v historiografiji deležno relativno velike pozornosti, saj se

je Idrija v drugi polovici 16. stoletja uvrščala med najpomembnejša središča reformacije na Slovenskem. Nekaj tovrstnih podatkov je moč najti v delih starejših piscev in kronistov, kot so bili Janez Vajkard Valvasor, Avgust Dimitz in Theodor Elze. O idrijskih protestantih se je prvi obširneje razpisal zaslužni slovenski zgodovinar dr. Josip Gruden, idrijski rojak, ki je leta 1910 izdal zajetno in odmevno Zgodovino slovenskega naroda. Za Grudnom so se z omenjeno zanimivo tematiko ukvarjali zlasti Mihael Arko (1931), Ivan Mohorič (1960), dr. Marija Verbič (1965), Janez Filipič (1979), dr. Helfried Valentinitš (1981), Franc Rupnik (2000), dr. Marko Kerševan (2001), Slavica Pavlič (2006) in še nekateri avtorji. Pomembna dejstva, ki nedvomno še niso dovolj poznana, bo v prihodnje potrebno odkrivati v arhivskih virih, na primer v Čedadu in v župnijskih knjigah ljubljanske evangeličanske občine, kjer so zabeležena številna imena idrijskih uradnikov in delavcev.

Ustavimo se za hip pri nekaterih pravkar naštetih avtorjih in njihovih pristopih k problematiki idrijskega protestantizma.

Doslej nesporno najzaslužnejši utemeljitelj našega krajevnega zgodovinarstva monsijor Mihael Arko se je v svoji Zgodovini Idrije (Gorica, 1931) postavil na izrazito »protireformacijsko« stališče. V poglavju Začetek duhovnije (str. 142–143) pripoveduje, da je idrijskim rudarjem sprva prihajal maševat kaplan iz Spodnje Idrije in da so prvo kapelo postavili na mestu poznejšega gradu. Potem omenja prvega idrijskega duhovnika Jerneja Singerja, ki pa je že leta 1535 odšel na Bled. Nato nadaljuje: »O

Singerjevih neposrednih naslednikov ni nič znanega. Bili so takrat v verskem oziru sploh slabi časi. Širila se je luteranska kriva vera, ki je pognala korenine tudi v Idriji. Idrijsko prebivalstvo ji je bilo zelo vdano. Bilo je tu namreč mnogo nemških naseljencev, ki so novo vero prinesli iz domovine sem in se je tu krčevito držali. [...] Protestantje v Idriji so morali biti zelo zagrizeni [...]«

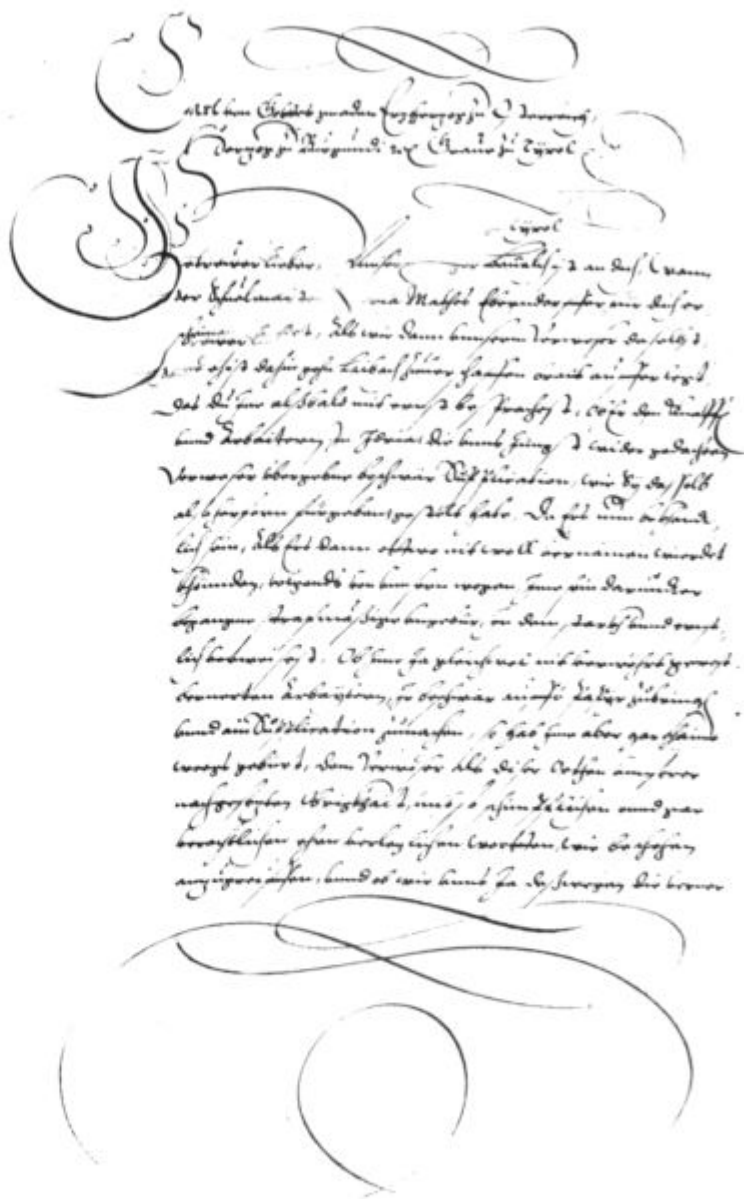
Zgodovinar in ekonomist Ivan Mohorič je v obsežni monografiji Rudnik živega srebra v Idriji (Idrija, 1960) tri strani teksta (str. 38–41) namenil vsebinskemu (pod)poglavju Širjenje protestantizma med idrijskimi rudarji in delno dopolnil nekatere Arkove navedbe. Avstrijski zgodovinar dr. Helfried Valentinitš je v nemško pisanem delu Deželnoknežji živossrebrv rudnik Idrija 1575–1659 (Graz, 1981) med drugim prispeval vrsto zanimivih navedb o idrijskem protestantskem rudniškem direktorju Gregorju Komarju (str. 48–51, 275–277) in njegovih zaslugah za takratno posodobitev tehničnih naprav. Med številnimi tehničnimi prispevki dr. Marije Verbič, ki se nanašajo na idrijsko protestantsko razdobje, pa velja posebej omeniti obsežno razpravo Rudnik živega srebra v Idriji in tehnične naprave v njem do konca 16. stoletja (katalog – zbornik razstave Idrijski rudnik skozi stoletja, Idrija – Ljubljana, 1990).

V novejši dobi sta o širši družbeni vlogi, duhovnem profilu in prosvetnem delovanju idrijskih protestantov predavala in pisala prof. Slavica Pavlič in dr. Marko Kerševan. Prof. Pavličeva je v svojem 480 strani obsegajočem življenjskem delu Zgodovina idrijskega šolstva (Idrija, 2006) s poglavjem Protestantska šola (str. 21–30)



opozorila na pionirske zasluge protestantov pri vzgoji in izobraževanju idrijskih otrok. Zanimivo razmišljanje pod naslovom Idrija in protestantizem pa je dr. Kerševan objavil v zborniku 450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem (Ljubljana, 2001): interpretiral (tudi kritično) je mnenja nekaterih starejših piscev, opozoril na pojave tako imenovanega kriptoprotellantizma in odprl »vprašanje preživetja elementov in resentimentov iz obdobja protestantizma« v Idriji do danes.

Bistveno dopolnilo in občasno celo vsebinsko nadgradnjo doslej naštetih bibliografskih enot (ne)nazadnje pomeni še dragocen tipkopi, ki se je ohranil v zapuščini pokojnega monsinjorja Franca Rupnika (1924–2004). Zaslužni domoznaneec, dolgoletni župnik v Spodnji Idriji (1948–1972) in dekan v Kobaridu (1972–2004) se je kot ljubitelj na docela profesionalen način zavzelo ukvarjal z raziskovanjem lokalne zgodovine Idrijskega, Cerkljanskega in zgornjega Posočja. Ob dosedanjih bolj ali manj splošno poznanih ugotovitvah o dogajanjih na Idrijskem v obdobjih reformacije in protireformacije se je prav Rupnik dokopal do niza avtentično dokumentiranih historičnih drobcev, brez katerih pa mozaik naših predstav o preteklosti ne more biti popoln. Rupnik je glavno pozornost namenjal nekdanjemu čedajskemu kapitlju, ki je v cerkvenem pogledu več stoletij neposredno bedel nad idrijskim ozemljem. Omenjeni kapitelj je okrepil svoje pristojnosti in dejavnosti potem, ko je bilo po ukinitvi oglejskega patriarhata leta 1420 oglejskemu škofu prepovedano



Protestno pismo učitelja Matije Ebendorferja zoper rudniškega upravitelja iz leta 1579 sodi med najstarejše dokumente o zgodovini šolstva v Idriji.

osebno izvrševati duhovno oblast na avstrijskih tleh. Zato se je slednji posluževal pomoči pomožnih škofov, med drugim škofa v Kopru, ki je na primer leta 1493, ko so v Čedadu nastali prvi zapisi o idrijskem rudniku, posvetil cerkev sv. Uršule v Jagrščah na Cerkljanskem. V imenu oglejskega škofa je v tistih časih čedajski kapitelj zelo razširil svoj delokrog: skrbel je za redno opravljanje duhovniške službe po župnijah in njihovih podružnicah, izdajal dovoljenja za gradnje novih cerkva in za popravila starejših, nastavljal duhovnike (vikarje – župnike) ter jih po lastni presoji tudi prestavljal, odstavljajl in kaznoval.

Najpomembnejše oblike nadzora nadrejenih cerkvenih oblasti nad podrejenimi so bile že od nekaj vizitacije. V tem smislu je tudi čedajski kapitelj dokaj budno skrbel za kontrolo nad svojimi cerkvami, duhovniki in verniki. Na vnaprej načrtovano obiskovanje duhovnij je pošiljal svoje zastopnike, ki jih je vodil eden izmed kanonikov, ponavadi poimenovan kot arhidiakon. Take vizitacije so v Čedadu ustanovili že leta 1356 in jih potem izvajali vse do 18. stoletja. Odvijale so se precej redno, čeprav ne ravno vsako leto, največkrat v zgodnjem poletnem času. Zapisniki vizitacij so razmeroma dobro ohranjeni v čedajskem kapiteljskem arhivu in v videmskem (Udine) nadškofijskem arhivu ter predstavljajo dragoceno dokumentacijo za raziskovanje cerkvenih razmer pri nas v preteklosti.

Monsinjor Franc Rupnik je več let pregledoval arhivsko gradivo v Čedadu in Vidmu ter si izpisal kopico zanimivih podatkov, ki se v veliki meri nanašajo na

Idrijo in Spodnjo Idrijo v razdobju od 16. do 18. stoletja. Zapiski nazorno ilustrirajo dramatična dogajanja v letih protestantizma in protireformacije, obenem pa zgovorno izpričujejo slabe in občasno kaotično problematične pojave, ki so spremljali organizacijo in delovanje Cerkve na terenu.

Za primer lahko navedemo vizitacijski zapisnik iz poletja 1557, ki kar trikrat omenja spodnjeidrijskega vikarja Antona Rejca. Le-ta je ob ugotovljenih prekrških prejel kazensko odločbo zaradi žalitve, bil odstranjen iz vikariata, bil sodno kaznovan (50 florintov) z odvzemom beneficija in jurisdikcije ter moral plačati vse sodne stroške. Naštete sankcije zoper prfarskega župnika Rejca so bile posledice dogodkov leta 1556, ko je v novembru tistega leta prišel v Spodnjo Idrijo župnika zasliševati sam tolminski glavar. Obtoženca so bremenile izjave kar trinajstih tožnikov, med katerimi je nastopal tudi cerkovnik Krištof Kremžar. Zapisnikar Andrej Zgaga je župnikove delikte zabeležil takole: »Je stalno pijan, nikdar ne pridiga, samo kriči nad ljudmi in jih zmerja, zato vsi uhajajo iz cerkve; nikdar ga še niso videli moliti; poroča ljudi iz drugih župnij; mežnarja in ključarje primerja s tatovi in prešuštniki; piše slabo in nečitljivo; nemško ne zna nič; račune mu sestavlja neki Naglič iz Idrije; nekoč je maševal na Gorah pri sv. Magdaleni neprespan (celo noč je ležal na klopi) in umazan ter se z zvonarjem prepiral zaradi neke hruške; ob petkih si privoščil meso in se norčuje iz zglednih vernikov, če ga svarijo.«

Na osnovi navedenega citata bi lahko upravičeno sklepali, da je stanje v spodnjeidrijski župniji sredi 16. stoletja

kar klicalo po reformatorski prevetritvi. Župnija je takrat upravljala celotno idrijsko območje in tudi rudarsko Idrijo, ki je s svojim živosrebrovim rudnikom in nemško govorečimi priseljenci (vodstveno in tehnično osebje, rudarji) pogojevala ugodne razmere za utrditev protestantske veroizpovedi. Naj takoj dodamo, da se tri in štiri desetletja pozneje med vodilnimi osebnostmi »krivoverskega« luteranstva v Idriji v čedajskih in videmskih pisnih virih pojavljata predvsem rudniški predstojnik Gregor Komar in pridigar (predikant) Sebastijan Prašnik.

V času največjega razmaha slovenskega protestantizma v drugi polovici 16. stoletja je bila Idrija rudarsko naselje s približno 1.000 prebivalci, med katerimi je bilo od 150 do 200 rudniških delavcev. Od leta 1575 je bil živosrebrov rudnik v celoti v lasti habsburškega deželnega kneza, pred tem pa so poleg njega imele deleže (kukse) zlasti plemiške in meščanske družine iz Kranjske in Koroške, pa tudi iz nemških mest, denimo iz Nürnberga. Med njimi so bili najbrž mnogi protestanti, tako kranjski fevdalni gospodje in premožni meščani kot na primer ugledna rodbina Khisl ali ljubljanski mestni sodnik in župan Lenart Hren (njegov sin Tomaž je bil pozneje kot ljubljanski škof vodilni pobudnik protireformacije!). Znano je, da je prav protestant Hans Khisl, lastnik renesančnega gradu na Fužinah pri Ljubljani in mecen protestantskih knjižnih izdaj, po podržavljenju idrijskega rudnika kot poverjenik deželnega kneza bistveno pripomogel k razširitvi in tehnični modernizaciji rudniških obratov.

Domače idrijsko prebivalstvo, ki se je množilo s prišleki iz okolice, je bilo v Trubarjevem času močno pomešano s tujimi priseljenci, ki so prihajali na delo v rudnik iz nemško govorečih dežel. S tujci se je kmalu, vsekakor pa okrog leta 1560, zanesel vpliv nemške reformacijske veroizpovedi (Martin Luther), ki je nato v Idriji prevladovala skoraj do konca 16. stoletja. Že leta 1563 naj bi v Idrijo prišel prvi protestantski predikant, po rodu Ločan, ki ga je znani protestant Matija Vlašič (Flacius Illyricus) pripeljal s seboj iz Nemškega. Za njim je kot pridigar nastopal istrski luteran Jurij Cvečić iz Pazina, ki je bil prej dejaven v Senožečah. Po njegovem odhodu je prihajal v Idrijo pridigar in delit zakramente Trubarjev učenec Ivan Tulščak iz Ljubljane. Za njim se nekajkrat omenja še neki Winkler. Protestantski predikanti, ki so v Idriji utrjevali novo vero, so se tu zadrževali dalj časa ali pa občasno prihajali iz Ljubljane in od drugod. Najdalj – kar poldrugo desetletje (1581–1595) – je na primer v Idriji uspešno deloval predikant Boštjan (Sebastijan) Prašnik, dokler ni bil nazadnje leta 1595 ob nastopu protireformacije izgnan na povelje samega habsburškega nadvojvode Maksimilijana II.

Protestantski pridigarji so v Idriji nedvomno že po nekaj letih uspeli pridobiti množico somišljenikov. Le kako bi bilo sicer mogoče razumeti dejstvo, da si leta 1571 papeški vizitator Jernej Porcia po obisku Cerknega ni upal nadaljevati načrtovane poti v Idrijo, ker »bi ne bil osebno varen«. Cerkljanski župnik (seveda katoliški) Andrej Puc mu je namreč poročal: »V Nemški Idriji so sami krivoverci. V cerkvi pojo očenaš, vero,

bere se evangelij in pridiga, drugega nimajo nič. V hišah bolnikov posvečujejo kruh in vino brez maše. Pridigar je neki Gregor, sin nekega kovača iz Kobarida. Iz Cerkna ljudje večkrat hodijo v Idrijo. Idrijčani jih hočejo zapeljati, pa se ne dajo. Župnik pri sv. Mariji v (Spodnji) Idriji pa je pošten in katoliški.«

Reformirane veroizpovedi so se oprijeli vodilni uslužbenci rudnika, uradniki in tehnično osebje, med njimi zlasti prvi direktor slovenskega rodu Gregor Komar, ki je stal na čelu podjetja od 1586 do 1595. Arko je zapisal (str. 143), da je Komar »zelo pospeševal novo vero in silil vanjo tudi rudarje«. Iz dokumentov je razvidno, da je bil dejaven protestant tudi dolgoletni rudarski sodnik Mihael Stecher, ki je z rudarji občeval v nemškem in slovenskem jeziku (Valentinitisch, str. 395). Med protestantskimi rudarji so bili tako »Nemci« (po jeziku) kot Slovenci (verjetno nekdanji kmetje iz okolice): kako bi sicer mogli prepričevati slovenske kmete iz Cerknega in okolice za luteransko vero? Najbrž se je nasploh večina rudarjev opredelila za protestantizem.

Dr. Kerševan poudarja, da uveljavljanje nove vere med rudarji – nekdanjimi kmečkimi ljudmi – seveda ni šlo brez težav, saj je bil njihov miselni svet »prežet z magičnimi predstavami in praktikami ljudske religioznosti in čaščenjem svete Barbare kot posebne zaščitnice rudarjev.« Nato nadaljuje: »Da se je v takem okolju sploh uveljavilo moderno protestantsko pojmovanje in prakticiranje krščanstva, ob vseh težavah že samo po sebi govori o moči protestantskega verovanja. Ljudem je odvzelo ali hotelo odvzeti vse religiozne pripomočke in

posrednike in jih namesto tega napolnilo na zaupanje v golo lastne moči na eni strani in na golo zaupanje v Božjo pomoč na drugi strani. Lahko si predstavljamo, kako težka je bila v takih razmerah samostojnost nasproti naravi in pred Bogom – kakšno samozavest nasproti svetu in kakšno ponižnost nasproti Bogu je zahtevala in ponujala ... Razviden pa je vsaj en presežek, ki so ga deležni evangeličanski verniki v primerjavi s katoliškimi: obhajilo pod obema podobama, izenačitev – povzdignitev navadnega vernika z duhovnikom ob temeljnem krščanskem verovanju in obredu.«

Spričo množične opredelitve Idrijčanov za protestantizem v zadnji tretjini 16. stoletja se zdi zelo vprašljiva trditev dr. Josipa Grudna, češ da se »luterani menda niso mogli polastiti katoliške cerkve svetega Duha (sedaj svete Trojice), ampak so imeli svoje shode v neki leseni lopki«. Bolj verjetno je, da so protestanti najstarejšo idrijsko cerkvico iz leta 1500 uporabljali, saj so bili relativno dolgo obdobje rudniška oblast in njeni izvajalci, v Idriji pa takrat ni bilo katoliškega duhovnika. V prid temu bi lahko govorilo tudi dejstvo, da je bila cerkev svete Trojice tri desetletja po izgonu protestantov v času protireformacije po prenovi (1629–1631) ponovno posvečena. Kot je razvidno iz zapisnikov vizitacij tedanjega čedajškega kapitlja, so tisti Idrijčani, ki niso sprejeli luteranskih nalogov in obredov, odhajali k mašam in po zakramente v Spodnjo Idrijo, ki je po zaslugi tamkajšnjih župnikov skupaj s kmečko okolico ostala zvesta katolištvu.

Protestantska doktrina je znano katoliško naročilo Moli in delaj! (Ora et



*Karel Treven: Cerkev svete Trojice v 17. stoletju*

labora!) spremenila v geslo Moli z delom! V skladu s tem etičnim imperativom so si idrijski protestanti pridobili največ trajnih zaslug z velikopotezno rekonstrukcijo in posodobitvijo živosrebrovega rudnika. Že omenjeni Hans Khisl je leta 1580 izboljšal žgalniške postopke (dodajanje živega apna rudi), pa tudi nekateri žgalniški mojstri in inovatorji za njim so bili protestanti,

na primer Augustin Petraeus še sredi 17. stoletja. Vodilno vlogo je seveda igral direktor Gregor Komar, tipičen predstavnik protestantske tehnične inteligence. Po besedah dr. H. Valentinitšča (1981) in dr. Jožeta Čarja (1993) je Komar »z izjemno podjetnostjo in energijo uvajal v idrijski rudnik vrhunske tehnične pridobitve takratnega časa«. V desetletju njegovega

ravnateljstva (1586–1595) so se rudarji in tehniki spopadali z vdori jamske vode in reševali zagate s črpalnimi in izvoznimi napravami (gepelj, vodno kolo) pri starejšem Ahacijevem jašku. Odločilen podvig pa je predstavljalo zlasti mukotrno izkopavanje in poglobljanje novega Barbarinega jaška, konstruiranje prvih velikih »kamšti« (pozneje so jih občudovali prvi angleški potopisci in naš Valvasor) ter zagotovitev zadostnih količin pogonske vode. Upravitelj Komar si je vztrajno in zavzeto prizadeval rešiti problem ustreznega energetskega vodnega kanala, ki je bil nazadnje realiziran s projektom 3,5 km dolgih Rak. Po srednjeevropskih rudnikih (Kuttenberg, Schlackenwald) je v sodelovanju z dvornimi oblastmi iskal in našel vrhunske tehnične strokovnjake (Ruprecht Pebinger, Marx Rudolf, Hans Roth, Gregor Schmelzer), ki so še v času njegovega mandata Barbarin jašek opremili z dvojno »kamštjo« (obakrajno transportno kolo – Kehrrad in enosmerno nadlivo črpalno kolo).

Idrijski protestanti so upoštevali in udeležili Trubarjevo naročilo (Cerkovna ordninga, 1564), po katerem »obena dežela, ne mejsto, ne gmajna ne mogo prez šul, prez šularjev inu prez vučenih ludi biti«. V skladu s tem naročilom so odprli prvo idrijsko ljudsko šolo, ki je bila namenjena osnovnemu izobraževanju in vzgoji tako dečkov kot tudi deklic. Pouk je vključeval verouk (Trubarjev Katekizem), pisanje (Trubarjev Abecednik), branje, računstvo in zlasti glasbeno vzgojo s petjem. Učitelje so sprva plačevali rudarji sami (status zasebne šole), pozneje pa so denarne prispevke za vzdrževanje šole namenjali tudi kranjski protestantski deželni

stanovi (plemstvo, meščanstvo). Šola je bila nastanjena v gradu, saj so učitelji dobili »poluradno veljavo« rudniških uslužbencev (S. Pavlič, 2006). Po doslej znanih podatkih se je na šoli zvrstilo skupno pet učiteljev, in sicer Matija Ebendorfer, Johann Hans Hoffer, Michael Freisleben (protestantski rudniški knjigovodja), Anton Halmberger in Peter Gallus. Največ pozornosti raziskovalcev nedvomno zbuje Ebendorfer in Gallus. Prvi poznani idrijski učitelj Ebendorfer je namreč v letih 1579–1580 na prošnjo rudarjev pisal pritožbe proti izkoriščevalskemu upravitelju Urbanu Ainkhürnu (predhodnik Gregorja Komarja) in je svoje pogumno dejanje, žal, drago plačal. Po ukazu deželnega kneza so ga doleteli zapor v Ljubljani in v Gradcu, izgon iz Idrije in odpust iz službe. Zvenč priimek učitelja Petra Gallusa (Petelina) pa razumljivo vzbuja asociacijo na morebitno sorodstveno zvezo s slavnim skladateljem Jakobom Gallusom (1550–1591); mnenja raziskovalcev in domoznancev (Dragotin Cvetko, Jožef Zazula, Karel Bezeg) dopuščajo to možnost. Z nastopom protireformacije je bila seveda idrijska protestantska šola na hitro ukinjena. Nadomestila jo je katoliška enorazrednica z učitelji, ki so bili istočasno predvsem cerkovniki in organisti. Tako skromno ljudsko šolo je Idrija potem premogla dobrih 170 let (!), vse do naprednih šolskih reform cesarice Marije Terezije v drugi polovici 18. stoletja.

Protireformacija je zadela Idrijo šele leta 1595, saj je bila zaradi svojega pomena deležna posebne pozornosti in obzirnosti. Katoliški nadvojvoda je v Idriji kljub svoji neposredni pristojnosti odlašal s protireformacijskimi posegi, zato pa je

bila kasnejša rekatolizacija intenzivna in dolgotrajna. Protestantski pridigarji in učitelji so bili pregnani, direktor Komar pa je bil odstavljen skupaj z drugimi uradniki. Zapustil je Idrijo, kasneje menda v iskanju zaposlitve

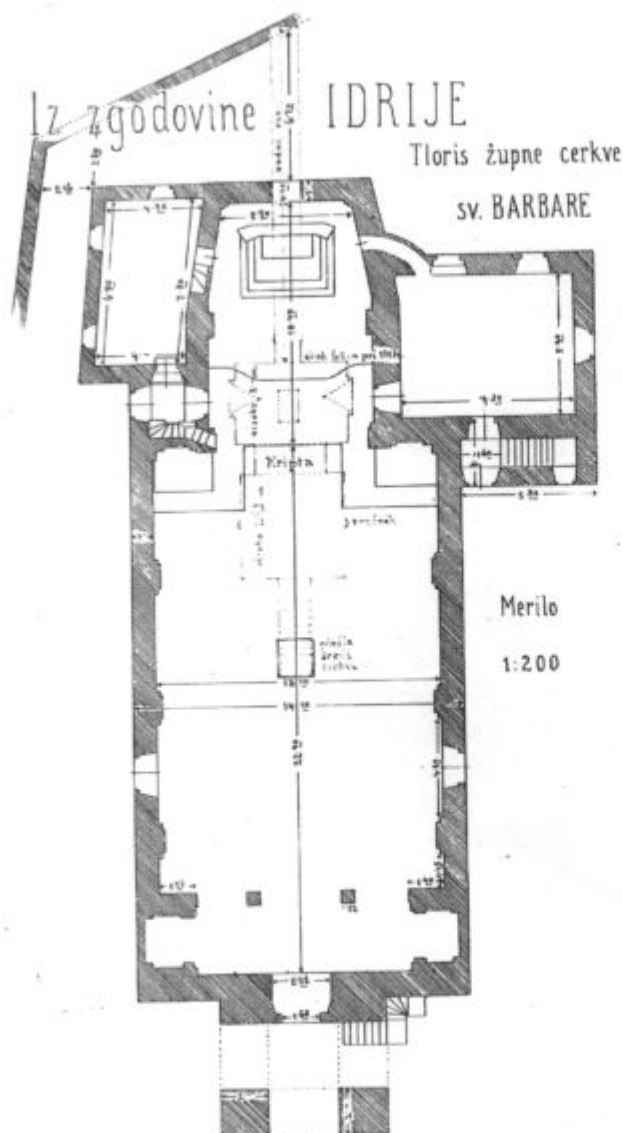
spet formalno prestopil v katoliško vero, toda ostal vse do smrti v Ljubljani leta 1609 sumljiv, saj se v Idrijo ni smel več vrniti.

Odstavitev Komarja pa ni potekala brez zapletov, ker so se z njim odločno



*Karel Treven: Župnijska cerkev svete Barbare sredi 18. stoletja*





Karel Treven: Tloris cerkve svete Barbare

solidarizirali rudarji in dobesedno pregnali čedajskega katoliškega vizitatorja. Dramatično dogajanje je potekalo nekako tako, kot je opisano v naslednjih treh odstavkih.

Iz vizitacijskih zapisnikov je razvidno, da se je dne 22. septembra 1595 v Spodnji Idriji vršilo zasliševanje prič v sodnem procesu zoper Gregorja Komarja. Po nalogu patriarha Danijela z dne 22. avgusta 1595 je prišel zasliševat komisar Jožef Fortunat. Komisar je najprej vzel v precep vikarja Nikolaja Pipana, upravitelja župnije v Spodnji Idriji, ki je v viru označena kot Idria Sclabonica (Slovenska Idrija, ker so rudarsko Idrijo imenovali tudi Nemška Idrija – Idria Theutonica). Strogi vizitator je Pipana najprej zaprisegel k verodostojnosti izjav, potem pa ga podrobno izpraševal o Komarjevi »krivi veri« in o izgonu Komarja iz Idrije. Pipan je izpovedal naslednje: »Upravnik rudnika Gregor Komar je javni luteranec, ki je javno krstil svoje otroke v Nemški Idriji v leseni kapeli in ne pride nikdar v cerkev v Spodnjo Idrijo. Ta predstojnik tudi sili knape, naj živijo po lutrovsko. Ko jih sprejema v službo, jim ukazuje prisego, da bodo sprejeli luteransko vero in po njej živeli. K temu jih obvezuje po vesti, sicer jih bo kaznoval. Okrog 30 knapov je že odpustil od dela, ker niso držali obljube. Prav tako brani ženam, da bi nosile krščeovat otroke v Spodnjo Idrijo. Če bi to storile, bi dal njihove može ob službo, zato pa krščujejo otroke v Idriji po lutrovsko. Tako govorijo ljudje, ni pa gotovo, če je vse resnično. V Idriji živi tudi pridigar Sebastijan (Boštjan) Prašnik, ki uči ljudi, naj se ravnaajo po lutrovsko in ne po katoliško. To so pripovedovali knapi, ki



so prišli skrivaj v spodnejdrijsko cerkev in se bali, da bi za to izvedel direktor Gregor Komar.« Čep rav je torej župnik Pipan s svojimi izjavami (izrečene pod psihološkim pritiskom so bile najbrž pretirane) rudniškega direktorja prikazal v dokaj negativni luči, mu je istočasno vendarle priznal precejšnjo mero tolerantnosti. Zatrdil je, da ga Komar ni nadlegoval, kadar je v Idriji delil zakramente.

Iz zapisnika z dne 22. septembra 1595 je moč razbrati še nekaj zanimivih dejstev. Predikant Prašnik, ki ga je uprava rudnika zelo podpirala, naj bi »iz Kranjskega« prejemal letno plačo 100 goldinarjev. Prašnik in direktor Komar sta »hodila na pokopališče v Spodnjo Idrijo pokopavat svoje umrle heretike in ob takih priložnostih tudi pridigala prisotnim na pogrebih; sam Komar je 9. januarja leta 1594 v Spodnji Idriji po lutrovsko pokopal svojo hčer in ji na cerkveno steno namestil spominsko ploščo.« Po izjavah vikarja Pipana in cerkovnika Pavla Revna naj bi idrijski protestanti odločno branili pravico do pokopov svojih somišljenikov v Spodnji Idriji in naj bi »grozili, da bodo vrgli v Idrijsko tistega, ki bi se jim postavljal po robu.«

Obisk vizitatorja Jožefa Fortunata v Spodnji Idriji 22. septembra 1595 pa je imel še dramatičen epilog, ki dokazuje, da so bile razmere razgrete in čustva do skrajnosti napeta. Komisar je namreč naslednjega dne (23. septembra) odšel v Idrijo poizvedovat za predikantom Prašnikom, a slednjega v kraju ni bilo več. Pač pa se je ob cesti proti Spodnji Idriji v zasedi zbralo kakih 50 s puškami oboroženih rudarjev in čakalo na komisarja, ki se je imel vrniti v Tolmin. Menda so se iz zasede slišali vzkliki: »Kje so zdaj

tisti Italijani?« Tako visokemu čedajskemu cerkvenemu dostojanstveniku ni preostalo drugega, kot da čim prej konča svojo misijo v Idriji. Čez noč se je zatekel k »patronu« Formentiniju, naslednje jutro pa se je na hitro odpravil proti Tolminu, toda ne po dolini Idrijce, temveč po trikrat daljši poti čez Vipavsko!

O cerkvenih razmerah v Idriji ob nastopu protireformacije govori pet zanimivih pisem, ki so ohranjena v arhivu videmske nadškofije. Prvo pismo z dne 28. julija 1597 je poslal idrijski prefekt Jurij Aquila in čedajskemu kapitlju sporočal naslednje: »Na našo prošnjo, da bi vendarle poslali v Idrijo kakega katoliškega duhovnika, da bi tukajšnji Materi Cerkvi vrnil njen nekdanji sijaj – kajti že trideset let je Idrija zasedena od heretikov v velikansko škodo duš, sporočam, da je prav prejšnji večer prišel zelo učeni gospod Marko Khun, ki je povsem neoporečen in ga priporoča sam ljubljanski škof.«

Iz dosedanjih ugotovitev zgodovinarjev je razvidno, da je omenjeni katoliški gorečnež Khun nadvse odločno in vsaj na zunaj uspešno izvajal protireformacijske ukrepe. O svojem spreobračanju Idrijčanov je po štirih letih (1601) ljubljanskemu škofu sestavil kar osem strani dolgo in drobno pisano poročilo. V njem je med drugim zapisal: »Noben kraj na Kranjskem ni utrpel toliko škode zaradi luteranskih pridigarjev kakor Idrija v skoraj 40 letih. Po tistih pridigarjih je sam hudič po teh živih orodjih sejal in vlival v duše rudarjev in okoliških kmetov strup zlih resnic in dogem. Zato je sam kranjski vojvoda, cesar Ferdinand, poskrbel, da je v ta kraj poslal

duhovnika, ki zna nemški in slovenski jezik. In zato sem bil (1597) izbran jaz, ki sem študiral na papeževem zavodu v Gradcu in tam dovršil študije ... Trudim se na vse načine, da bi te ljudi odvrnil od krive vere in jih sprejel nazaj v naročje svete Cerkve po spovedi in prejemu svetega obhajila ... Potem so tu nekateri slučajni zlorabe zakona (grešnega spolnega občevarja), saj so prešuštniki grešili veliko let, ko je bil(a) soprog(a) še živ(a) ... O konkubinatu duhovnikov pa ne bom rekel ničesar drugega (nad čimer moram strmeti), kakor da so si mnogi po navdihu hudobnega duha nadeli na vrat zakonski jarem ... Ponovno prosim za dovoljenje za odvezovanje od 'rezerviranih' grehov in za zaplembo luteranskih knjig.«

Dodati je treba, da se je v jezuitskem duhu vzgojeni Khun že leta 1598 spraval tudi na uradno pravovernega spodnejdrijskega župnika Pipana. Vizitator je namreč ugotovil, da ima Pipan konkubino in z njo dva otroka, dečka in deklico. Pri zasliševanju je obtoženi župnik priznal, da se zaveda povzročanja javnega pohujšanja, da pa mu vest nalaga skrb za vzrejo obeh otrok. Sklep vizitacije je odredil: župnik mora otroka rediti in žensko odsloviti ter redno vsak dan moliti brevir. Prav tako je po ukazu tridentinskega koncila dolžan pisati krstno, poročno in mrliško knjigo, česar do tedaj sploh ni počel. Končni rezultat vizitacije pa je bila radikalna odločba, po kateri je moral oporečni župnik Pipan 16. aprila 1598 Spodnjo Idrijo zapustiti.

Marko Khun, diplomant nadvojvodovega kolegija v Gradcu, je po letu 1598 ob podpori rudniške, cerkvene in državne oblasti z vsemi sredstvi utrjeval in populariziral



religioznosti, čaščenje sv. Barbare in gradnja nove cerkve rudarske zavetnice, za katero je leta 1622 temeljni kamen blagoslovil sam ljubljanski škof Tomaž Hren. Takrat se je na veličastni slovesnosti zbralo kar 2.000 ljudi iz Idrije in vse okolice. V duhu katoliške obnove so se potem vrstile procesije in romanja, obhajali številni cerkveni prazniki, častili svetniki, delovale so bratovščine, cerkve pa so skozi 17. in 18. stoletje opremjali baročni likovni ustvarjalci in domači podobarski mojstri. K sodelovanju je slednjič vabila gradnja cerkve sv. Antona (1678) na Rožnem hribu. Idrijčani so v prvi polovici 17. stoletja – nedvomno tudi zaradi eksistenčne nuje – povečini sprejeli zahtevane izraze katoliške konfesije, vendar marsikdaj le formalno in bolj na zunaj. V tej luči je razumeti nekatera poročila duhovnikov, ki so se pritoževali nad mlačnostjo svojih vernikov.

Dr. Josip Gruden je v spredaj navedenem pregledu slovenske zgodovine (str. 742) zapisal, da »zapisnik reformacijske komisije za leta 1614–1618 nima za Idrijo nobenih luteranov več zabeležnih.« Vendar se zdi, da je treba to ugotovitev jemati z rezervo in da posledice protestantizma le niso bile docela izkoreninjene (glej komentar dr. Kerševana v že omenjenem zborniku iz leta 2000). Ko je v letih 1624–1629 v Idriji služboval kaplan Janez Sovnič in prišel v spor z rudarji oz. rudniškim upraviteljem, je v pritožbah notranjeavstrijski vladi v Gradcu obtoževal rudarje, da so kot Idrijčani sploh še vedno globoko v luteranski veri, da so krivoverci, da ne spoštujejo posta in podobno in da je bil lahko le zaradi svoje s trdim delom pridobljene visoke izobrazbe

kos krivoverskim Idrijčanom. Predstavniki Idrijčanov so seveda ogorčeno zavračali take obtožbe. Najbrž si je tudi v idrijskem primeru (podobno kot marsikje po srednji Evropi) potrebno zastaviti vprašanje kriptoprotentantizma (skritega ohranjanja protestantizma) pri ljudeh, ki so sicer na zunaj sprejeli zahtevane izraze katoliške vere: hodili k nedeljski maši, sprejemali obhajilo pod eno podobo, si pridobili (včasih tudi z goljufijo) potrdilo o obvezni vsakoletni spovedi in počastili Sveto rešnje telo ob procesijah. Hkrati pa so isti ljudje zanemarjali ali vsaj pri sebi omalovaževali najbolj poudarjeno katoliške manifestacije verovanja: Marijino čaščenje, čaščenje svetnikov, posebno posvečenost duhovnikov, blagoslovljeno vodo, poste, odpustke in bratovščine; pri molitvi v cerkvi niso izkazovali posebne pobožnosti, ampak celo ženske le avtomatsko ponavljanje molitvenih obrazcev.

Po izgonu protestantov in ponovni uradni utrditvi katolištva so se čedajske vizitacije na Idrijskem dokaj redno ponavljale, saj so nadrejene cerkvene oblasti želele stabilizirati organizacijsko in kadrovske strukturo na terenu ter dvigniti kakovost verskega življenja. Vendar vizitacijska poročila iz prve polovice 17. stoletja še vedno navajajo vrsto ugotovljenih pomanjkljivosti in tudi deliktov. Sakralni objekti so bili marsikje slabo vzdrževani, niso premgli ustreznega inventarja, duhovniki pa niso redno izpolnjevali matičnih knjig. Občasno je prihajalo do hujših ekscesov, kakršne si je na primer privoščil vikar Martin Simončič. Leta 1609 je bilo ugotovljeno, da je pri njem

živela neka ženska, mlajša od 40 let, s katero je imel otroka in ga pred vizitacijo skrnil. Simončič je hotel pretepesti nekega Anderleta in je njegovo ženo ozmerjal z vlačugo, potem pa je nekega Matevža celo ubil! Kmalu je bil odstranjen in za njegovo mesto so morali iskati naslednika.

Še nekaj nenavadnih in domala srhljivih epizod iz prve polovice 17. stoletja. Vizitator je leta 1618 župniku ukazal, naj posvari tri ženske, ki so uganjale neke coprnije s pomočjo hudiča; ženskam naj zapreti izobčenje iz Cerkve. Pri vizitaciji leta 1619 je moral arhidiakon reševati problem pokopa nekaj nekrščenih otrok, ki so jih pustili kar ob cesti, tako da so jih prišli žret psi! Arhidiakon je dovolil milosten pokop, vendar le poleg blagoslovljenega pokopališča. Vikar Anton Tropina si je leta 1625 menda kar prisvojil cerkveni nabiralnik in zaradi denarja do krvi pretepel mežnarja Andreja Štengarja. Leta 1632 pa so farani namestniku arhidiakona zatožili vikarja Jurija Bizjaka, da živi z neko že poročeno priležnico in da ima v farovžu gostilno, kjer noč in dan godejo, plešejo in razgrajajo. Sicer pa so bile težave s »pijanci in preklinjevalci« očitno precej pogoste.

Sredi 17. stoletja so se po navedbah vizitacijskih zapisnikov zapletale in razpletale mnoge obtožbe v zvezi s spodnjeidrijskim vikarjem Jurijem Novakom, ki je bil nameščen leta 1637 in je imel težave vse do smrti leta 1652. Farani so ga tožili, češ da pridiga o stvareh, ki jih je izvedel pri spovedih. Leta 1643 je arhidiakon klical Novaka na zaslišanje v Tolmin, od koder je prejel oster opomin.

Za razsežno spodnjeidrijsko »faro«, ki je več kot 250 let posegala v cerkveno življenje

v Idriji in večkrat prihajala v konflikte z rudniško upravo, je ves čas kot pokrovitelj stal čedajski kapitelj, ki je na Idrijsko vse do 18. stoletja nameščal svoje (pogosto italijanske) vikarje, da bi tako na tem območju ohranil svoje stare pravice in svoj vpliv.

Šele po letu 1730 sta se Idrija in širši okoliš začela postopoma osvobajati izpod cerkvene nadoblasti čedajškega kapitlja in počasi prehajala pod goriški arhidiakonot. Čedajski kanoniki so izgubljali prastaro pravico, po kateri so smeli vršiti svojo duhovno oblast na avstrijskih tleh. Leta 1751 je bila ustanovljena Goriška nadškofija, ki je vključevala tudi celotno idrijsko ozemlje. Novi goriški nadškof Karel Mihael Attems je ob vizitaciji 17. avgusta 1752 izvil rudarsko Idrijo izpod tradicionalne pristojnosti spodnjeidrijske župnije in razglasil samostojno idrijsko župnijo, ki pa je potem še precej časa zavzemala samo ožje mestno območje in najbližjo okolico. Razumljivo je, da zaradi naštetih zgodovinskih sprememb za čase od sredine 18. stoletja dalje med arhivsko dokumentacijo ni več najti čedajških vizitacijskih zapisnikov, ki so se več stoletij neposredno dotikali naših krajev.

Za zaključek, razmislek in prihodnjo razpravo o vlogi idrijskega protestantizma ne bo odveč dodati še nekaj aktualnih tez dr. Kerševana, podanih v prej citiranem zborniku iz leta 2000 (str. 169–170). Vsekakor gre za odstavek, ki vabi k poglobljenemu, morda polemičnemu, po možnosti seveda konstruktivnemu dialogu.

»Vprašanje preživetja elementov in resentimentov iz obdobja protestantizma pa kljub temu ostaja. Idrijo je od takrat vse do

danes zaznamovala razdvojenost v odnosu do katoliške Cerkve. Tudi zaradi posebne skrbi, ki je bila deležna s cerkvene strani zaradi svoje pomembnosti in zgodovinsko izpričane ogroženosti katoliške vere, je postala kraj nadpovprečno žive katoliške vernosti (mnogo duhovniških poklicev, škofa Kavčič in Wolf, bratovščine, prvo katoliško delavsko društvo, nove cerkve, nenazadnje po stilu in imenu »avantgardna« cerkev sv. Jožefa Delavca, različne nove cerkvene pobude). Hkrati pa je Idrija tudi mesto s prvimi socialdemokratskimi organizacijami in praznovanji 1. maja, s prvim socialističnim županom na Slovenskem v času stare Avstrije, v Idriji je 1908 izšel prvi slovenski prevod Komunističnega manifesta, sočasno s prvo slovensko (škofovsko) gimnazijo v Šentvidu pa je Idrija ustanovila s svojimi sredstvi prvo slovensko realko. Razlike in delitve – ob sicer vseskozi ohranjeni temeljni rudarski in lokalpatriotski solidarnosti – so se izrazile in obnavljale z družinskimi in rodbinskimi razlikami v odnosu do Cerkve (na primer na pokopališču z nagrobniki s križi in brez njih). Kot da bi se v Idriji potrjevalo iz številnih evropskih prostorov poznano spoznanje, da se je v okoljih z zatrtim protestantizmom kasneje vsaj del ljudi hitreje oprijel drugih, do katoliške Cerkve kritičnih nazorov: razsvetljenstva, liberalizma, socializma, tudi komunizma.«

Za post scriptum naj bo še enkrat poudarjena vrednostna ocena. Ko danes z več kot štiristoletno časovno distanco obravnavamo in vrednotimo mesto protestantov v naši preteklosti, moramo z vso objektivnostjo ugotoviti, da so – zlasti s

posodobitvijo rudnika in prvo ljudsko šolo – prispevali dragocen in nepogrešljiv delež pri materialnem in duhovnem napredku v Idriji. Zato velja podpreti pobudo Muzejskega društva, da se jim v znak priznanja postavi ustrezno spominsko obeležje.

#### Literatura in viri:

- Gruden, Josip (1910): Zgodovina slovenskega naroda. Družba sv. Mohorja. Celovec.
- Arko, Mihael (1931): Zgodovina Idrije. Katoliška knjigarna. Gorica.
- Mohorič, Ivan (1960): Rudnik živega srebra v Idriji. Mestni muzej Idrija. Idrija.
- Verbič, Marija (1965): Idrijski rudnik v 16. stoletju, disertacija. Filozofska fakulteta Ljubljana. Ljubljana.
- Filipič, Janez (1979): Idrija in njeni spomeniki sakralne umetnosti. Župnija Idrija. Idrija.
- Valentinitsch, Helfried (1981): Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idrija 1575–1659. Historische Landeskommission für Steiermark. Graz.
- Medvešček, Stanko (1990): Zgodovina idrijske župnije. Mohorjevo koledar. Celje.
- Verbič, Marija (1990): Rudnik živega srebra v Idriji in tehnične naprave v njem do konca 16. stoletja. Idrijski rudnik skozi stoletja – katalog razstave. Zgodovinski arhiv Ljubljana in Mestni muzej Idrija. Idrija – Ljubljana.
- Kavčič, Janez (1996): Spodnja Idrija. Založba Bogataj. Idrija.
- Kavčič, Janez (2000): Znamenje vekov. Založba Bogataj. Idrija.
- Kerševan, Marko (2001): Idrija in protestantizem. Zbornik 450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem. Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. Ljubljana.
- Pavlič, Slavica (2006): Zgodovina idrijskega šolstva. Založba Bogataj. Idrija.
- Kavčič, Janez (2008): Čedajske vizitacije na Idrijskem. Stati inu obstati št. 7–8. Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. Ljubljana.
- Kavčič, Janez (2008): Delo in pomen idrijskih protestantov. Komunitator št. 46. FMR – MEDIA. Idrija.
- Rupnik, Franc (2000): Izpiski iz vizitacijskih zapisnikov čedajškega kapitlja. Tipkopis. Hrani Janez Kavčič. Idrija.



# O MINERALIH, TUDI O ŽIVEM SREBRU PRED DVESTO LETI

## Filip Funke o mineralih

Pred dobrimi dvesto leti (1805) je Filip Funke izdal tretji del knjige »Zgodovina narave in tehnologije za učitelje in šole in za ljubitelje znanosti«. Knjiga je izšla pri Založbi Franz Haas (Dunaj – Praga). Omenjeno je, da je to že četrta, dopolnjena izdaja. Podnaslov je »Bogastvo mineralov« in gre za dva vezana zvezka. Brskanje po starih knjigah je marsikdaj zanimivo, saj kaže na takratno stanje in na poznejši razvoj vede.

Osnovna Funkejeva oznaka mineralov je naslednja: to so naravna telesa, ki nimajo nobenega organskega nastanka. Pri tem ni čisto dosleden, saj govori tudi o šoti, nafti in premogu. Pri organskih telesih loči pet glavnih sprememb: nastanek, prehranjevanje, rast, razmnoževanje in smrt, pri neorganskih samo nastanek, rast in razpad.

Delitev mineralov po skupinah je včasih malo čudna, povsem stroga ni niti ločitev mineralov in kamnin. V prvi skupini so snovi z glino (glina, lončarska glina, porcelanka, lapor, skrilavec in druge), apnenčeve (apnenec, marmor, kreda, sadra, alabaster), kremenove (pesek, kremen, kristal, jaspis), z grenko soljo (lojavec, serpentin, azbest), sestavljene in vulkanske (granit, gnajs, porfir, peščenjak, breča, lava, bazalt in drugi). Med kristali omenja predvsem kremen in njegove različke.

V drugo skupino Funke uvršča drage in dragocene kamne (diamant, rubin, smaragd, akvamarin, topaz, ametist, opal, ahat in druge). Pravi, da so že od nekdaj cenili zlato in srebro. Dragi kamni morajo imeti predvsem lepoto, sijaj in barvo. Če so poleg tega še redki, dobijo višjo ceno kot zlato in srebro. »Popolnoma dragi kamni«

so *gemmae*, poldragi *lapides pretiosi*. Posameznim mineralom in kamninam dodaja latinska imena. Diamant je *gemmae adamas*, smaragd *silex gemmae smaragdus*, ametist *silex quarzum amethystus*, opal *silex opalus*, granat *silex granatus* itd.

V skupini znamenitih in nenavadnih mineralov so barit, turmalin, zveneči minerali, pri katerih se ob udarjanju sliši kovinski zvok, klastični in upogljivi minerali ter orlovski kamni, ki imajo v notranjosti eno ali več votlin. Pri teh delitvah Funke ni povsem dosleden, saj omenja npr. azbest že pri prvi in pri tej skupini.

Posebna skupina so soli, kisline in lugi. Pri tem zopet pomeša definicijo mineralov in kamnin. Funke omenja tudi Scopolija (Johann Anton Scopoli), ki je pisal, da so »snovi brez življenja v naravi organizirane, kristalijo, se povsod tvorijo, živijo in še niso prepričljivo razložene.« Kuhinjska sol je *sal commune*, loči pa kameno, morsko in izvirska sol, za katero pojasni, da voda v notranjosti raztaplja sol, ki pride v izviru na dan. Glauberjevo sol imenuje *sal mirabile*, galun *alumen*. Zanimiv je naslov poglavja Sol iz tujine, v katerem srečamo salmijak *sal ammoniacum* in boraks.

Posebna skupina so gorljivi minerali. Med tako imenovanimi domačimi so nafta, šota (*turfa*, pravilno nemško je Torf), premog, žveplo in grafit. Kot nekaj posebnega navaja ambro, torej še eno mešanje mineralov z drugimi snovmi. Med novoodkritimi minerali so wolfram, uran in titan. Drugi del knjige je »Praktična zgodovina človeštva«, kar pa je že druga stvar.

*Fontes Naturgeschichte 1. Teil*



Naturgeschichte  
und  
Technologie  
für  
Lehrer in Schulen  
und für  
Liebhaber dieser Wissenschaften  
von  
C. W. Funk.

Dritter Band.  
Des Mineralreiches  
erste Hälfte.

Vierte, vermehrte und verbesserte Auflage.

Wien und Prag,  
bey Franz Haas, Buchhändler, 1806.



## Živo srebro

Velik del knjige Funke posveča kovinam. Opisuje tudi tehnološke postopke, s čimer posega na področje metalurgije (taljenje rud) in kemije. Za kovine poudarja, da so za življenje nepopisno pomembne. Od ostalih mineralov jih loči večja teža, sijaj, neprozornost in sposobnost taljenja. Tudi pri njih loči skupino tako imenovanih domačih kovin, kot so zlato, srebro, baker, železo, svinec in druge. Ob železu omenja magnet, verjetno misli tudi magnetit, ker govori o rudi.

Posebna poglavja je deležno živo srebro (*Hydrargyrum, mercurius, argentum vivum*). Dobesedni prevod latinskega *argentum vivum* je živo srebro. V prvem pojasnilu omenja, da se živo srebro loči od ostalih kovin, ker je tekoče. Samorodno imenuje deviško živo srebro. Nastopa v večjih ali manjših kapljicah, ki jih dobimo v kamninskih razpokah poleg drugih živosrebrih rud. Včasih so kapljice majhne, da jih komaj vidimo s prostim očesom. Drugod so lahko tako številne, da jih v enem dnevu naberejo celo za 100 funtov. Zanimiva je še pripomba, da imajo kapljice največkrat kovinski sijaj, včasih pa so prekrite s prahom in onesnažene.

Naslednje poglavje namenja cinabaritu. Če ima ta železovo primes, se zaradi rdečerrjave barve imenuje »*Quecksilber-Lebererz*«. Dobeseden prevod bi bil živosrebri jetrena ruda, po naše je to jetrenka. Funke pravi, da je prav ta v Idriji najpogostejša. Naravni cinabarit označuje kot »*Bergzinnober*«, kar bi bilo gorski cinabarit. Pravi, da je nestalne sestave ali kristaliziran,

včasih nekoliko prosojen. Lahko je žarkovit, luskast ali zrnat.

Rojstni kraji, kot pravi Funke nahajališčem živosrebrih rud, so večinoma trda glina, skrilavec, kremen in še nekateri. Pojavljajo se v lečah ali žilah. Našli so jih v Indiji, na Kitajskem, Japonskem, kjer jih zelo izkoriščajo Holandci, v Ameriki in Evropi. V Ameriki je znan en sam rudnik, in sicer Huancavelica v Peruju, ki pa ne zadošča za potrebe te dežele in jih morajo uvažati iz Španije. Dejansko pa so v Kaliforniji vedeli za živo srebro že 500 let pred našim štetjem.

Med evropskimi nahajališči je najslavnejša Idrija, ki jo Funke postavlja v avstrijsko Furlanijo. Letno pridobijo 3000 stotov, stot pa prodajajo po 90 do 100 guldnov. Nahajališče živega srebra je tudi v okolici kraja Zweibrücken vzhodno od Saarbrückna v Nemčiji. Tam pridobijo letno okrog 50.000 funtov. Takratni denar je precej težko predstaviti z današnjimi vrednostmi. V avstrijskem časopisu »*Die Münze*« (letnik 16, 2005) je podatek, da so leta 1792 za en gulden dobili od 3 do 5 kg govejega mesa, leta 1790 pa je bila tedenska plača tovarniškega delavca 1,5 guldna. Od 15. stoletja je veljal srebrni gulden 60 krajcarjev, od leta 1857 pa 100 krajcarjev. Funt je bil približno 0,56 kg. Te podatke sta mi ljubezno posredovala gospa Ivica Kavčič in gospod Vojko Čeligoj, ki se jima na tem mestu najtopleje zahvaljujem.

Še nekaj podatkov dobimo v Funkejevi knjigi. Španski Almaden so poznali že Rimljani. Da so bili pred njimi že Kartazani, Funke očitno ni vedel. Sredi 19. stoletja so tu pridobili 18.000 stotov živega srebra, v

času pisanja knjige pa je ta številka nekoliko upadla, zato so ga morali uvažati iz Nemčije.

Sledi opis živega srebra, pri čemer poudarja, da je živo srebro poleg zlata in platine najtežja kovina, zato vse druge plavajo na njem. Dalje piše Funke o starem prepričanju, da živo srebro ne more obstajati v trdnem stanju. Sredi 18. stoletja pa so v Sankt Peterburgu ugotovili, da za strditev zadošča ohladitev na 39° po Fahrenheitu, kar je – 40° C. Trdno živo srebro je podobno fino poliranemu srebru, mogoče ga je obdelovati in rezati. Je pa mehkejšo od svinca in ima podoben zven. V nadaljevanju omenja še druge lastnosti živega srebra.

Dokaj podrobno opisuje Funke tehnološke postopke za pridobivanje živega srebra, tudi iz cinabarita, ki pa ni dovolj čist in morajo dodajati razne snovi, ki jih sicer navaja, vendar pravi, da podrobnosti tovarne skrivajo. To delajo predvsem v Benečiji in na Holandskem, kjer naj bi bili za to najboljši. Tovarna pri Dunaju predeluje cinabarit v veliki množini, vendar je produkt veliko slabši od holandskega.

Cinabarit uporabljajo za različne namene. Veliko ga gre za barve. Angleški umetniki zmešajo šest delov cinabarita in en del arzenika. Tako dobijo polirni prah, s katerim dosežejo na kovinskih predmetih odličen lesk. S pomočjo živega srebra tudi ločijo žlahtne kovine, rabijo ga za termometre in barometre. Zanimivo je, da ga v času pisanja knjige niso več uporabljali v zdravilstvu, vendar očitno Scopolijevih ugotovitev o boleznih kot posledicah živega srebra ni poznal, čeprav so bile v času nastajanja Funkejeve knjige že objavljene.

Petra Leben - Seljak

## ANTROPOLOŠKA ANALIZA KOSTNIH OSTANKOV S POKOPALIŠČA PRI CERKVI SV. BARBARE V IDRIJI

Namen antropološke analize je bil priskrbeti podatke o spolu in starosti posameznikov oz. skeletov, pri katerih so bili odvzeti vzorci za analizo vsebnosti živega srebra. Antropološka analiza je izdelana po mednarodno sprejetih standardnih metodah. Obsega določitev spola in oceno starosti ob smrti (Chiarelli 1980, Acsádi, Nemeskéri 1970, Steele 1976, Brothwell 1972, Krogman, Işcan 1986), poleg tega pa tudi izračun telesne višine po Manouvrierjevi metodi (Martin, Saller 1957) ter opis zobovja (Hillson 1996).

Pregledala sem 18 grobov. V nobenem ni bil ohranjen kompleten skelet, ampak le nekaj fragmentiranih in delno preperelih ostankov kosti. Večinoma pripadajo kostni ostanki iz posameznega groba le eni osebi, v treh primerih pa dvema osebama (grob 8, 13 in 15).

Med 21 evidentiranimi okostji sta 2 otroški in 19 odraslih. Oba otroka sta umrla stara od dve do štiri leta. Med odraslimi okostji je 6 moških, 5 ženskih, 6 domnevno ženskih in 2 nedoločljivega spola. Zaradi slabe ohranjenosti kostnega gradiva sem

starost lahko določila samo sedmim odraslim skeletom. Vse štiri ženske so umrle pred 40 letom starosti: ena je bila stara 16–19 let, dve 20–25 let in ena 25–40 let. Moški so bili nekoliko starejši: le eden je bil ob smrti star 20–25 let, preostala dva pa nad 40 let.

Telesna višina je določena le okvirno, ker skoraj nobena kost ni bila cela, ampak sem njeno dolžino lahko ocenila le na podlagi ohranjenega fragmenta. Približno telesno višino sem lahko določila 4 moškim (163, 169, 170 in 175 cm), 5 ženskam (152, 156, 156, 156 in 157 cm) ter eni osebi nedoločljivega spola (med 162 in 165 cm). Najvišji moški sodi s 175 cm v kategorijo visoke telesne višine, preostali pa v kategorijo srednje telesne višine (160–169,9 cm za moške ter 149–158,9 cm za ženske).

Ostanki čeljustnic z zobmi so bili ohranjeni samo pri 6 odraslih skeletih. Vsega skupaj je bilo ohranjenih 25 zob (od tega 3 kariozni), 16 zob je bilo izgubljenih post mortem (intaktne zobne alveole), 26 zob je izpadlo za časa življenja, za 4 pa ni jasno, ali so izpadli pred smrtjo ali po njej

(plitve zobne alveole v procesu atrofije). Pred smrtjo izpadli zobje predstavljajo 36,6 % vseh zob (vsota ohranjenih, post mortem in ante mortem izpadlih zob) oziroma 42,3 % (če smatramo, da so pred smrtjo izpadli tudi 4 vprašljivi zobje). Ta podatek omenjam zato, ker je frekvenca pred smrtjo izpadlih zob dokaj visoka in bi bila lahko posledica zastrupitve z živim srebrom. Po drugi strani pa bi lahko šlo tudi za posledico normalnega procesa staranja oz. izpada ali namerne ekstrakcije kariozних zob. Število pregledanih zob in skeletov je mnogo premajhno za poglobljeno analizo, pa tudi primerjalnih podatkov za to obdobje ni na voljo. Praviloma pa je frekvenca ante mortem izpadlih zob pri skeletih iz starejših kronoloških obdobjih precej nižja. Skeleti iz poznoantičnega grobišča na Ptujju imajo npr. le 5 % ante mortem izpadlih zob, okostja iz zgodnjerednjeveške nekropole v Središču ob Dravi 9 %, visoka frekvenca 33,4 % pa je značilna le za poznoantične skelete iz Brezij pri Zrečah, kjer je bilo precej več starejših ljudi kot v preostalih grobiščih (Leben -

Seljak, Štefančič 2001).

Pri nobenem izmed pregledanih okostij ni bilo opaziti patoloških sprememb. So pa arheologi med izkopom našli močno dorzo-ventralno ukrivljeno levo stegnenico. Pripada ženski, ki je imela v otroštvu rahitis (Aufderheide, Rodríguez - Martín 1998, s. 305–310).

### Opis skeletov po grobovih

*Grob 1: fragmenti ene stegenice in obeh golenic. Kostni so gracilne (srednji obod korpusa stegenice 82 mm), epifize so prirasle. Odrasla oseba, verjetno ženska.*

*Grob 2: fragmenti skoraj vseh delov okostja: lobanja, rebra, ključnica, desna nadlahtnica, podlahtnica, kolčnica, stegnenica. Spolni znaki na kolčnici in lobanji so moški. Kostni so robustne (srednji obod stegenice 97 mm, vertikalni premer kaputa 49 mm), mišična narastišča so dobro izražena. Odrasel moški, visok okrog 175 cm.*

*Zobje: ohranjen je del leve maksile z drugim in tretjim kočnikom, dva izolirana zoba ter dva fragmenta mandibule brez zob (popolna atrofija na mestu levih in desnih kočnikov kaže, da so le ti izpadli že za časa življenja).*

*Grob 2b: fragmenti lobanje, kolčnic in vseh dolgih postkranialnih kosti (obeh nadlahtnic, podlahtnic, koželjnic, stegenic, golenic in mečnic). Spolni znaki na kolčnici in lobanji so ženski. Kostni so gracilne (srednji obod stegenice 79 mm, vertikalni premer kaputa 41 mm). Odrasla ženska, visoka okrog 152 cm.*

*Zobje: ohranjena je mandibula brez zob. Kočniki, ličniki in podočniki so izpadli že za časa življenja, popolna atrofija alveolarnega dela*



**Ukrivljena leva stegnenica ženske, ki je imela v otroštvu rahitis.**

*mandibule. Na mestu sekalcev so še vidne plitve zobne alveole, proces atrofije je v teku.*

*Grob 3: fragmenti lobanje, reber in dolgih postkranialnih kosti, 4 mlečni kočniki in zobna zasnova stalnega prvega kočnika. Otrok, 4 leta ± 12 mesecev.*

*Grob 5: fragmenti lobanje, 1 zob, korpusa obeh stegenic. Spolni znaki na lobanji so moški, stegenici sta robustni (srednji obod 100 mm). Odrasel moški.*

*Grob 6: fragmenti reber in vretenc, kolčnice, nadlahtnice, podlahtnice, koželjnice in stegenice. Stegnenica je gracilna (srednji obod 80 mm, premer kaputa 43 mm). Na korpusih vretenc so še vidne radialne brazde, tuber ischiadicum na kolčnici in trochanter minor na stegenici še nista prirasla, na kaputu stegenice je še vidna linija ravnega hrustanca. Mlada ženska, 16–19 let.*

*Grob 7: močno fragmentirani skeletni ostanki, korpusi dolgih kosti so ohranjeni v*

*trskah, kompaktna kostnina je zelo tanka. Oseba, starejša od 15 let, verjetno ženska.*

*Grob 8: močno fragmentirani ostanki pripadajo dvema okostjema. Od odrasle osebe domnevno ženskega spola sta ohranjena korpusa stegenice (srednji obod 85 mm) in golenice, od 2- do 4-letnega otroka pa fragmenti lobanjskega krova in distalni del nadlahtnice.*

*Grob 9: močno fragmentirani ostanki vretenc, reber, obeh nadlahtnic, podlahtnic, koželjnic in stegenic. Kostni so gracilne (srednji obod stegenice 81 mm, premer kaputa 41 mm). Sternalni del rebra je v fazi 2 ali 3, crista iliaca na kolčnici je prirasla. Ženska, 20–30 let, visoka okrog 157 cm.*

*Grob 10: fragmenti lobanjskega krova, obeh čeljustnic, reber, vretenc ter obeh nadlahtnic, podlahtnic in koželjnic. Spolni znaki na lobanji so ženski, kostni so gracilne, abrazija zob je rahla. Ženska, 25–40 let, visoka okrog 156 cm.*

Zobje: obe maksili s 7 zobmi, 4 zobje manjkajo post mortem, skrajna dela maksil s kočniki manjkata. Ohranjena je tudi mandibula brez zob, kočniki so izpadli za časa življenja, ostali zobje pa post mortem.

Grob 11: močno fragmentirani ostanki lobanje, reber, vretenc, kolčnic, nadlahtnic, podlahtnic, koželjnic in stegenice. Spolni znaki na kolčnici so moški, kosti so srednje robustne (srednji obod stegenice 87 mm, premer kaputa 46 mm), mišična narastišča srednje močno izražena. Odrasel moški, verjetno star več kot 40 let.

Zobje: ohranjen je del desne maksile s prvim ličnikom (karies, uničena je že cela krona), leva polovica mandibule brez zob (popolna atrofija na mestu kočnikov in ličnikov, ki so izpadli že za časa življenja) in 3 izolirani zobje (dva podočnika ter zgornji kočnik, ki je kariozen).

Grob 12: fragmenti mandibule, reber, vretenc, obeh kolčnic, ene nadlahtnice, obeh podlahtnic, koželjnic, stegenic, golenic in mečnic, kosti stopal. Spolni znaki na kolčnici so ženski, kosti so zelo gracilne (srednji obod stegenice 74 mm, premer kaputa 37 mm). Epifize dolgih kosti so prirasle, na kaputu stegenice in grebenu kolčnice je še vidna linija ravnega hrustanca, abrazija zob je rahla. Ženska, 20–24 let, visoka okrog 156 cm.

Zobje: leva stran mandibule s 5 zobmi (podočnik, oba ličnika in prva dva kočnika), tretji kočnik ni izrasel.

Grob 13: fragmenti obeh nadlahtnic, podlahtnic, koželjnic, kolčnic, stegenic in ene golenice. Spolni znaki na kolčnici so moški, kosti so robustne (srednji obod stegenice 93 mm, premer kaputa 48 mm), mišična narastišča so slabo izražena. *Facies symphyseos os pubis*

je v fazi III ali IV. Moški, 46–60 let, visok okrog 170 cm.

Poleg zgoraj omenjenih kosti so ohranjeni še fragmenti nadlahtnice, koželjnice in leve stegenice, ki so bolj gracilni in pripadajo drugi odrasli osebi, verjetno ženskega spola.

Grob 14: fragmenti lopatice, ključnice, obeh nadlahtnic, podlahtnic, koželjnic, stegenic in golenic. Spolni znaki na kolčnici so pretežno moški, kosti so robustne (srednji obod stegenice 97 mm, premer kaputa 48 mm), mišična narastišča so slabo izražena. Odrasel moški, visok okrog 169 cm.

Grob 15: fragmenti treh golenic in ene stegenice (srednji obod 87 mm, *linea aspera* -2), dve petnici in skočnica (max. dolžina 52 mm). Kosti pripadajo dvema odraslima osebama nedoločljivega spola.

Grob 16: fragmenti obeh kolčnic, obeh stegenic, ene golenice in kosti stopal. Spolni znaki na kolčnici so pretežno ženski, stegenica je gracilna (srednji obod 85 mm, premer kaputa 41 mm, *linea aspera* +1), skočnica je majhna (max. dolžina 48 mm). Odrasla ženska, visoka okrog 156 cm.

Grob 17: močno fragmentirani ostanki lobanje, reber, vretenc, obeh nadlahtnic, ene koželjnice, obeh stegenic in golenic. Spolni znaki na lobanji so mešani, kosti so srednje robustne (srednji obod stegenice 90 mm, izredno velik kaput premera 57 mm). Lobanjski šivi so povsem odprti (koeficient endokranialne obliteracije 0,0), kaput stegenice je prirasel, abrazija zob je rahla. Moški, 20–25 let, visok okrog 163 cm.

Zobje: ohranjena je leva maksila s 5 zobmi, prvi molar je kariozen (okluzalno, velikost kariozne razjede 4 mm).

Grob 18: fragmenti leve stegenice, obeh golenic in mečnic. Stegenica je srednje robustna (srednji obod 95 mm), mišična narastišča so slabo izražena. Odrasla oseba nedoločljivega spola, visoka okrog 162–165 cm.

#### Reference

- ACSÁDI, G. in J. NEMESKÉRI 1970, *History of Human Life Span and Mortality*. – Budapest.
- AUFDERHEIDE, A. C. in C. RODRÍGUEZ-MARTÍN 1998, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. – Cambridge.
- BROTHWELL, D. R. 1972, *Digging up Bones*. – London.
- CHIARELLI, A. B. (ed.) 1980, *Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons*. – *Jour. Hum. Evol.* 9, 517–549.
- HILLSON, S. 1996, *Dental Anthropology*. – Cambridge.
- KROGMAN, W. M. in M. Y. IŞCAN 1986, *The human skeleton in forensic medicine*. – Springfield.
- LEBEN-SELJAK, P. in M. ŠTEFANČIČ 2001, *Dental caries in skeletal samples from northeastern Slovenia*. – *Anthropological notebooks* 7, 84–99.
- MARTIN, R. in K. SALLER 1957, *Lehrbuch der Anthropologie I*. – Stuttgart.
- STEELE, D. G. 1976, *The Estimation of Sex on the Basis of the Talus and Calcaneus*. – *Am. J. Phys. Anthropol.* 45, 581–588.



# RAZISKAVE KOSTNEGA KOLAGENA IDRIJČANOV 17. IN 18. STOLETJA Z UPORABO STABILNIH IZOTOPOV

Meritve stabilnih izotopov lahkih elementov, kot sta ogljik (C) in dušik (N), se dandanes s pridom uporabljajo tudi v arheologiji za ugotavljanje prehranjevalnih navad prednikov in smo jih uporabili pri določanju prehranjevalnih navad neolitske populacije iz najdišča Ajdovska jama pri Krškem v Sloveniji (Ogrinc 1999, Ogrinc, Budja 2005; Čirič, Trkov 1999). Z analizo izotopske sestave kolagena v kosteh se izognemo številnim težavam, ki so povezane z bolj tradicionalnimi arheološkimi metodami. Te raziskave bazirajo na naravnih vsebnostih težjih, toda stabilnih izotopov C in N, ki sta nakopičena v kostnem kolagenu. Kolagen je enostavna beljakovina (protein) v kosteh, hrustancu in vezivnem tkivu in ga za arheološke raziskave uporabljamo zato, ker je to ponavadi edino arheološko ohranjeno tkivo in se mu izotopska sestava C in N ne spreminja skozi daljše časovno obdobje. Ohranjen ima zapis o proteinih, ki so bili sestavni del prehrane v zadnjih petih do desetih letih človeškega življenja. Ogljikovi hidrati in maščobe, ki zadovoljujejo večino

potreb po energiji, pa v kostni kolagen prispevajo le majhen delež ogljika.

Na kratko povzemimo nekaj osnov o stabilnih izotopih. Izotopi so atomi istega elementa, ki imajo enako število protonov v jedru, razlikujejo pa se v številu nevtronov in s tem tudi v masnem številu. Izotopsko sestavo oziroma razmerje med deležem težjega in lažjega izotopa istega elementa izražamo z vrednostjo  $d$ , v našem primeru  $d^{13}\text{C}$  in  $d^{15}\text{N}$ , v promilih (‰). Pri spremljanju prehranjevalnih navad so meritve stabilnih izotopov ogljika oziroma vrednosti  $d^{13}\text{C}$  namenjene ugotavljanju predvsem dveh pojavov. Prvič, razlikujemo prehranjevalne verige (to so zaporedne prehranjevalne povezave organizmov, skozi katere se od člena do člena prenašajo hranilne snovi in energija), ki temeljijo na prehrani z rastlinami s fotosintetskim ciklom  $\text{C}_3$ , in tiste s  $\text{C}_4$ . Značilne vrednosti  $d^{13}\text{C}$  za rastline s  $\text{C}_3$  ciklom se gibljejo med - 32 in - 24 ‰, medtem ko so za tiste s  $\text{C}_4$  med - 10 in - 16 ‰. Večina rastlin v našem okolju uporablja  $\text{C}_3$  fotosintetski cikel, eden izmed redkih primerov  $\text{C}_4$

rastline je koruza. Drugič, z analizami stabilnih izotopov ogljika ločimo rastline s  $\text{C}_3$  fotosintetskim ciklom, ki rastejo na kopnem, od rastlin, ki rastejo v morju. Ljudje, ki so se prehranjevali pretežno z morskno hrano, imajo  $d^{13}\text{C}$  vrednost kolagena med - 12 in - 13 ‰. Kopenska prehrana pa ima nižje vrednosti  $d^{13}\text{C}$ , zato imajo nižjo  $d^{13}\text{C}$  vrednost tudi uživalci. Za uživalce kopenske hrane, ki so se prehranjevali pretežno s  $\text{C}_3$  rastlinami, se vrednost  $d^{13}\text{C}$  giblje med - 20 do - 22 ‰. Če gre za kombinirano morskno in kopensko prehrano, vrednosti  $d^{13}\text{C}$  nihajo med - 13 in - 20 ‰. Razlika v  $d^{13}\text{C}$  vrednostih med trofičnimi nivoji, tj. mesto v prehranjevalni verigi, je pri ogljiku majhna (približno 1 ‰), zato na podlagi teh meritev ne moremo sklepati na člen organizma v prehranjevalni verigi. Do bolj natančnih ugotovitev v prehranjevalni verigi nas privedejo analize izotopske sestave dušika. Pomembna lastnost dušika v organizmih je, da  $d^{15}\text{N}$  naraste za » 3 ‰ na vsak trofični nivo z vsakim členom prehranjevalne verige. Tako imajo rastline vrednost  $d^{15}\text{N}$  3 ‰, rastlinojedci

6 ‰, mesojedci, ki uživajo rastlinojede živali, 9 ‰, tisti, ki uživajo mesojedce, 12 ‰ in tako naprej po prehranjevalni verigi. Ker so morske prehranjevalne verige praviloma daljše kot kopenske, imajo ljudje, ki so se prehranjevali z morskno hrano, višjo izotopsko sestavo dušika v primerjavi z ljudmi, ki so se prehranjevali s kopensko prehrano. Podobno velja tudi v primeru prehranjevanja s sladkovodnimi ribami: izotopska sestava dušika v kolagenu je višja kot pri prehranjevanju le s kopenskimi rastlinami in živalmi. Torej lahko ločimo vodne prehranjevalne sisteme od tipičnih kopenskih.

S pomočjo meritev  $d^{13}C$  in  $d^{15}N$  v kolagenu, izoliranem iz vzorcev kosti, odvzetih iz pokopov s pokopališča pri sv. Barbari v Idriji, smo poskušali ugotoviti tudi prehranjevalne navade ljudi, ki so živeli v okolici Idrije pred dvema ali tremi stoletji. Na 12 raziskanih vzorcih človeških kosti so najprej izvedli antropološko raziskavo (glej prispevek dr. Petre Leben - Seljak). Tako so ugotovili spol in starost analiziranih oseb: 10 kosti je pripadalo odraslim osebam (5 moških, 4 ženske, 1 nedoločen spol), dalje najstniku, staremu med 16 in 19 let, ter otroku, staremu okrog 4 leta. V kolagenu, ki smo ga izolirali iz kosti, smo določili izotopsko sestavo ogljika in dušika. Meritve smo izvedli na Odseku za znanosti o okolju Instituta »Jožef Stefan«. Vrednosti  $d^{13}C$  se gibljejo med  $-21,1$  in  $-19,0$  ‰,  $d^{15}N$  pa v območju med  $9,7$  in  $11,9$  ‰. Iz primerjave rezultatov je razvidno, da ni večjih razlik v izotopski sestavi. Prav tako ni opaziti razlik v izotopski sestavi kolagena med osebki moškega in ženskega spola.

Rezultat raziskave je zelo zanimiv. Tedanji prebivalci Idrije in okoličani so bili verjetno lovci. Njihova prehrana je bazirala predvsem na sladkovodnih ribah in divjačini. Sladkovodne ribe so Idrijčanom v 17. in 18. stoletju predstavljale celo več kot 50 % prehrane.

#### Literatura

Čirič E., Trkov, S. 1999, Sledenje neolitskih prehranjevalnih verig z uporabo stabilnih izotopov. Raziskovalna naloga - Gimnazija Bežigrad.

Ogrinc, N. 1999, Stable isotope evidence of the diet of the Neolithic population in Slovenia - a case study: Ajdovska jama, Documenta Praehistorica 26, 193-200.

Ogrinc N., Budja, M. 2005, Paleodietary reconstruction of a Neolithic population in Slovenia: A stable isotope approach, Chem. geol. 218, 103-116.



Rajko Pavlovec

## POSOČJE SE TRESE

V zadnjih letih se je v Zgornjem Posočju večkrat treslo, kar je pustilo številne posledice na stavbah in v naravi. Direktor Urada za seizmologijo in geologijo pri Agenciji RS za okolje dr. Renato Vidrih je zbral podatke v debeli, 509 strani obsegajoči knjigi »Potresna dejavnost Zgornjega Posočja« (2008). Vsebinsko bogato in estetsko opremljeno delo je izdalo Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija RS za okolje. Brez dvoma je malo potresov in potresno nestabilnih področij na svetu, ki bi dočakali tako obsežno knjigo, pravo monografijo. Še posebej redki med njimi so takšni potresi, ki niso ekstremno močni in tudi nimajo strahotnih posledic. Vendar je v knjigi dragocena zbirka najrazličnejših strokovnih podatkov. Mimogrede so dodana številna pojasnila o potresni dejavnosti, tako da je delo koristno tudi za »nepotresoslovce« in je do neke mere splošnoizobraževalno. Boljše poznavanje potresnih pojavov je koristno tudi za idrijsko področje, ki nikakor ni varno pred večjimi pretresi. Spomnimo se leta 1511, ko je potres močno prizadel tudi ta del Slovenije. Bilo je veliko uničenih



*Med največjimi skalnatimi podori, ki so bili ocenjeni z VIII. do IX. stopnjo po EMS (12-stopenjska Evropska potresna lestvica) so podori z Osojnice. Vrh gore je dobesedno razklalo, saj so podori v dolino zgmeli na treh pobočjih (foto R. Vidrih).*

zgradb in poškodovanih ljudi. Približuje se petstoletnica tega potresa.

### Potresi pri nas

Potres ali bolje potresi v Zgornjem Posočju niso nekaj izjemnega na slovenskih tleh. V preteklosti je bilo takšnih in tudi močnejših premikanj tal veliko. Najstarejši močnejši potres v naših krajih je znan iz leta 567 v Beli krajini. Zelo močan potres je bil leta 1348 na Koroškem. Takrat je bilo žrtev najmanj 20.000, po nekaterih podatkih skoraj še enkrat več. Zelo je bil prizadet Beljak, odkrušil se je del pobočja Dobrača, zasutih je bilo več vasi.

Najhujši doslej znani potres v Sloveniji je bil leta 1511. Bilo je veliko materialne škode in morda kakih 15.000 mrtvih. Ni do kraja pojasnjeno, kje je bilo žarišče, bolje povedano, kje sta bili žarišči potresov, kajti eden je bil popoldne na Idrijskem, drugi zvečer v Furlaniji. Resno je bil prizadet zahodni del Slovenije, poškodovan je bil ljubljanski grad, veliko uničenje je bilo v idrijskem rudniku in zgodilo se je še marsikaj.

Za davne potrese je težko dobiti podrobnejše in objektivne podatke. Zapiski najpogosteje omenjajo gradove, samostane in cerkve, manj ostale stavbe. Intenzivnosti teh potresov ni lahko presoditi tudi zaradi manj kakovostne ali celo slabe gradnje v preteklosti. Kljub temu pri potresih leta 1511 učinke ocenjujejo med IX. in X. stopnjo EMS (evropska potresna lestvica). Te intenzivnosti pomenijo rušilen potres z obsežnimi spremembami v naravi oziroma obsežno rušilen za zgradbe in naravo.

Skozi zgodovino je bilo na slovenskih tleh

še veliko močnejših in šibkejših potresov. Veliko pozornost je pritegnilo tresenje tal leta 1895, ko je bilo dokaj prizadeto glavno mesto Kranjske Ljubljana. Mesto si je ogledal sam presvitli avstrijski cesar. Vidrih navaja podrobnejše podatke za 77 slovenskih potresov, ki so dosegli ali presegle moč med VI. in VII. stopnjo EMS, kar je dragoceno gradivo.

Tudi v Zgornjem Posočju se je skozi zgodovino zvrstilo precej potresov. Od sredine 14. stoletja do zadnjih obeh močnejših leta 1998 oziroma 2004 je bilo kar 15 omembe vrednih potresov. Zakaj je prav novejša potresna dejavnost v Zgornjem Posočju zaslužila debelo knjigo? Generalni sekretar Mednarodnega združenja za seizmologijo in fiziko notranjosti Zemlje prof. dr. Peter Suhadolc pravi, da »ni ravno samoumevno, da se s knjigo spominjamo obletnice nekega potresa, saj vsaka naravna ujma prinaša s seboj trpljenje, smrt, gmotno škodo in duševne stiske. Vsaka nesreča pa prinaša tudi pozitivne plati: solidarnost, medsebojno pomoč, obnovo in napredek ...« Posoški potres pa je mejnik v slovenski seizmologiji. Predvsem se je bistveno povečalo število potresnih opazovalnic pri nas. Zelo se je izboljšalo sodelovanje med slovenskimi, italijanskimi in avstrijskimi seizmologi. Kot primer tega sodelovanja navajajo bovški potres leta 2004, ko so slabo minuto po potresu že imeli podatek o njegovem žarišču.

Dva najbolj znana posoška potresa sta iz leta 1976 z žariščem v Furlaniji in iz leta 1998 z žariščem med Lepeno in Krnskimi pogorjem. Prvi je v Breginju, torej najbliže

izvoru potresa, dosegel VIII. stopnjo po EMS, v Kobaridu med VII. in VIII., v Tolminu med VII. in VIII., v Ljubljani, Goriškem, Idrijskem in Postojnskem VI. Drugi je bil nekoliko šibkejši z učinki med VII. in VIII. stopnjo po EMS na Bovškem in Kobariskem. Potres leta 2004 je dosegel učinek med VI. in VII. stopnjo po EMS.

Potresi največkrat nastajajo ob prelomih, ki jih je v Sloveniji veliko. Vendar so mnogi kar miroljubni in bolj ali manj mirujejo, drugi so živahnejši. Leta 1511 je potres nastal ob Idrijskem prelomu, ki ga sledimo vsaj od Kobarida skozi Idrijo in naprej proti Cerknici. Ljubljanski potres leta 1895 je povzročil premik ob Želimejskem prelomu, ki poteka po Želimejski dolini, čez Barje in skozi Ljubljano. Za potres leta 1998 v Zgornjem Posočju ugotavljajo, da ga je povzročil Ravenski prelom, ki je dobil ime po Knežjih Ravnah. Prelom poteka v smeri severozahod-jugovzhod od Rombona, severovzhodno od Bovca, med Krnom in Bogatinom, čez Tolminske Ravne proti Cerkljanskemu področju.

### Plazovi, zdrsi, padanje kamenja ...

Ob potresih v prvi vrsti pomislimo na žrtve in na nastalo škodo. To je seveda za človeka najbolj razumljiva reakcija. Vendar se marsikaj dogaja tudi izven naseljenih krajev. Prav to je bilo v veliki meri opazno v gorskih predelih Zgornjega Posočja. V Vidrihovi knjigi o posoških potresih so razlage in fizikalne osnove teh pojavov. Navedeni in fotografirani so številni primeri. Na dobrih in nazornih fotografijah je med drugim padanje skal v dolini Lepene in nad Drežnico, rušenje

podpornih zidov v Drežnici, večji skalni podor nad izvirom Tolminke in nad Javorščkom. Med največjimi podori so tisti blizu sirarne na planini Polog nad Tolminom in v jugozahodnem grebenu Krna. Med največje skalne podore uvrščajo one z Osojnice. Nad dolino Lepene so se v tleh odprle dolge razpoke, krajše nad planino Polog. Celo v Bohinjsko jezero je zdrsnil del obrežja. Še in še je bilo takšnih posledic potresa.

Na fotografijah so v Vidrihovi knjigi značilni primeri ob potresih nastalih razpok, porušitev in drugih posledic na stavbah. Pogosto so prizadeti dimniki kot najbolj občutljivejši deli hiš. Ti se podirajo ali včasih samo zasukajo. Marsikdaj se odkruši vogal in del zidu hiše ali gospodarskega poslopja. Celo pokopališčem potres ne prizanese. Na nekaj slikah so podrti spomeniki, zlomljene nagrobne plošče. Marsikatero poškodbo so utrpeli stavbe v Bovcu, veliko močnih rušenj in razpokanj je bilo v Drežniških Ravnah in v drugih krajih. Pretresljiva je slika porušenega gospodarskega poslopja na planini Polog nad Tolminom.

Pisca knjige so očitno precej zanimali objekti iz prve svetovne vojne. Mnogi so zdržali vojne grozote, prizadel pa jih je potres. Za primer navedimo podrt bunker v Gabrijah pri Tolminu. Znamenita cerkev na Javorci, spomin na žrtve iz prve svetovne vojne, je potres dobro prestala, podporni zidovi blizu cerkve pa so se precej podrli. Spomenik iz prve svetovne vojne ob cesti Bovec–Predil pri odcepu ceste proti Trenti se sicer ni podrl, pač pa so se njegovi deli zasukali.



*Popolnoma porušeno gospodarsko poslopje na planini Polog nad Tolminom. Poškodba na slabo zgrajenem objektu je bila ocenjena med VIII. in IX. stopnjo po EMS (foto R. Vidrih).*

### Borba proti potresom

Poudariti je treba, da so država in državljani solidarno pristopili k odpravljanju posledic potresov v Posočju. Pustimo ob strani, ali je bil denar vselej najracionalnejše in najpravičnejše uporabljen. Bistvena za odpravljanje posledic in čim boljše preprečevanje poškodb pri bodočih potresih je potresno odporna gradnja. Slovenija ima za to kar dobre predpise. Ali se graditelji teh vedno natančno držijo, je drugo vprašanje, ki ga tudi stroge nadzorne službe ne uspejo vselej do kraja rešiti. Seizmologi so dokaj natančno analizirali saniranje poškodovanih

stavb in ugotovili, da so »izkušnje sanacij po potresu leta 1976 v Zgornjem Posočju pokazale, da je treba k njej pristopiti na mnogo bolj domišljen način, saj vidimo, da takratna sanacija ni bila izvedena kvalitetno«. Poznejši potresi so ponovno prizadeli nekatere sanirane stavbe.

Potresi so bili in potresi bodo, tudi na naših tleh. Žal ne vemo, kdaj in kje niti kakšna bo njihova intenzivnost. Zato moramo biti nanje pripravljeni. Ena najpomembnejših stvari je po različnih kriterijih določitev potresno varnih, manj varnih in zelo nevarnih področij. V knjigi o potresih v Zgornjem Posočju je nekaj tovrstnih zemljevidov za



*Porušena kapelica v Mali vasi v Bovcu. Poškodba je bila ocenjena z VIII. stopnjo po EMS (foto R. Vidrih).*

celotno Slovenijo. Na dveh zemljevidih so prikazi potresne nevarnosti, ki se med seboj nekoliko razlikujejo. Med najnevarnejšimi področji so širša okolica Ljubljane, prostor zahodno od Tolmina in morda še idrijsko področje, severovzhodna Slovenija s Pohorjem in Prekmurjem vred je med najbolj varnimi. V knjigi sta še karti tveganja nastanka podorov in plazov. Na prvi so razumljivo najslabša področja v Julijskih Alpah, Karavankah in Kamniških planinah. Na drugi so nevarnejša področja raztresena po Sloveniji.

Po obsežnih preučevanjih posledic potresov, povezanih s preučevanjem

inženirsko geoloških razmer v Zgornjem Posočju, so kamnine združili v štiri skupine: trdne hribine, srednje trdne hribine, dolinski nanosi in pobočni nanosi, pri katerih ločijo pobočni grušč in morenske nanose. Vsaka od teh skupin ima svoje lastnosti in posebno obnašanje ob potresih.

To je le nekaj zanimivih podatkov iz knjige dr. Vidriha. Poleg teh je dolga vrsta navedb opazovanj in merenj, pomembnih predvsem za strokovnjake. Silno veliko je drobnih in natančnih podatkov o glavnih potresnih in popotresnih sunkih v Zgornjem Posočju do leta 2004. Nanizani so kar na 76 straneh. Na vrsti diagramov so podatki o glavnih potresih 12. 4. 1998 in 12. 7. 2004 ter njihovih popotresih. Zanimive so globine nastanka potresov v Zgornjem Posočju. Največ jih je med 5 in 10 km, nekaj med 10 in 15 km. Na splošno so žarišča potresov v Sloveniji plitva. Vidrih navaja večino med 5 in 15 km, močnejši večinoma med 10 in 15 km. V knjigi je tudi slika debeline Zemljine skorje, to je globine Mohorovičičeve diskontinuitete. Ta je najtanjša na vzhodu in se pogloblja proti zahodu Slovenije.

Mreža opazovalnih postaj se je v Sloveniji zelo povečala glede na prejšnje čase. Več podatkov omogoča boljše sklepanje o potresno varnejših in nevarnejših področjih, o potekih potresov in še marsikaj. Zanimivo je, da so devet ur po glavnem potresu v Zgornjem Posočju 12. 4. 1998 v Trenti postavili začasno opazovalnico. Ker ima vsak močnejši potres mlade, to je popotresne sunke, ni čudno, da je trentarska postaja v prvih petih urah zapisala 107 potresov, v naslednjih 24 urah še 234 potresov. Tri

opazovalnice, v Trenti, Lepeni in Drežnici, so do konca leta 1998 zapisale kar 7000 potresov!

Knjiga o potresih v Zgornjem Posočju je vzbudila zanimanje med strokovnjaki in med prebivalci, ki so potrese doživeli. Po njej bodo posegali doma in v tujini, saj je celotno besedilo prevedeno tudi v angleščino. Iz knjige se naučimo, da ne smemo le preplašeno čakati, kaj bo, ampak se moramo čim bolj zavarovati pred posledicami. Predvsem je pomembna potresno odporna gradnja in po možnosti gradnja v krajih, ki so potresno manj nevarni, pri čemer niso zanemarljivi načini gradenj, to so lesene, jeklene z okvirji, armirano betonske, opečne ali kamnite konstrukcije, če jih približno razporedimo po varnosti in odpornosti proti potresnim sunkom.

Nejc Gregorač

## 50 LET SANKAŠKEGA KLUBA IDRIJA

### Kratka zgodovina sankanja v svetu in Sloveniji

Že v davni preteklosti so si ljudje pomagali s sanmi pri prevažanju težkih bremen. Tako so že iz sedmega tisočletja pred našim štetjem znane prve lesene sani, ki so jih uporabljali lovci in ribiči na skrajnem arktičnem severu Evrope. Ledena podlaga je nudila odlične pogoje za njihovo uporabo. Sprva jih je vlekel človek, kasneje pa so vanje vpregli udomačene živali, in jih uporabljati tudi kot prevozno sredstvo.

Kasneje so se sani, tako kot v severnih predelih Evrope, Azije in Severne Amerike, uporabljale tudi drugod po svetu predvsem v hribovitih predelih, kjer so z njimi v zimskih mesecih spravljali krmo za živino z visoko ležečih planin v doline. Poleti tega transporta ni bilo mogoče izvesti, ker ni bilo ustreznih poti.

Prvi znani zapisi o sankanju kot načinu zabave in rekreacije segajo v davno leto 1520. Zapisi o tovrstni dejavnosti s širšega slovenskega področja, predvsem Gorenjske, datirajo v prva leta dvajsetega stoletja. Vendar tudi okolica Idrije ni zaostajala za ostalimi predeli Slovenije. Verjetno je k temu pripomogla razgibana konfiguracija terena, ki



*Sankanje s Kovačevega Rovta pred prvo svetovno vojno (Fototeka Mestnega muzeja Idrija).*



je omogočala tovrstno dejavnost, še najbolj pa potrebe idrijskih rudarjev po svežem zraku, ki so se ga še kako hoteli naučiti po napornem delu v zaprašeni jami.

O sankanju kot športni panogi lahko začnemo govoriti proti koncu devetnajstega stoletja. Prvo mednarodno sankiško tekmovanje je bilo izvedeno v Švici, na umetni progi v Davosu leta 1883. Po tem tekmovanju štejejo za mejnike sankiškega športa še prvo Evropsko prvenstvo v češkem Liberecu (1914), ter prvo Svetovno prvenstvo v Oslu (1955). Leta 1957 je bila ustanovljena Mednarodna sankiška zveza FIL, katere ustanovna članica je bila tudi Sankiška zveza Jugoslavije, ustanovljena istega leta. Omenimo naj tudi, da je bil eden izmed pobudnikov za ustanovitev FIL tudi član mednarodnega olimpijskega komiteja ter idrijski rojak Stanko Bloudek. Leta 1964 je bilo sankanje na umetnih progah prvič uvrščeno med elitne zimske olimpijske športe, med katerimi je še danes.

Sankanje se je kot eden izmed zimskih športov v Sloveniji razvijalo vzporedno s tujino. Tako je bila že med leti 1907 in 1908 v Bohinju zgrajena umetna sankiška proga Belvedere, ki je leta 1909 gostila prvo Slovensko sankiško prvenstvo. Ob številnih tekmah na tej progi naj omenimo še prvo prvenstvo Jugoslavije iz leta 1921.

Po drugi svetovni vojni so se v Sloveniji začele ustanavljati sankiške sekcije pri športnih društvih ter sankiški klubi. Večina jih je prihajala z Gorenjske, gojili pa so predvsem sankanje na naravnih progah. Tako so bili ustanovljeni sankiški klubi na Jesenicah (1953), v Trziču (1954), v Kropi in

Idriji (1958), v naslednjih letih pa so jim sledili še drugi, predvsem na Gorenjskem.

### **Sankanje v Idriji po drugi svetovni vojni ter začetki Sankiškega kluba Idrija**

Sankanje ima torej v Idriji stoletno tradicijo. V letih po drugi svetovni vojni se je šport v Sloveniji nasploh začel zelo hitro razvijati, k čemur je pripomoglo tudi splošno dogajanje v družbi. Na področju zimskih športov je bilo najbolj razvito smučanje, ki pa ni bilo dostopno širšim množicam. Sankanje pa je nudilo zaradi dostopnosti, cenovne ugodnosti sank ter drugih

pogojev odlične možnosti za množično rekreativno udejstvovanje. V tem obdobju je veljalo za najpopularnejši način zimske rekreacije in druženja. Marsikateri starejši, pa tudi malo mlajši Idrijčan se spominja nedeljskih sankiških izletov na Kovačev Rovt. Po prijetnem sprehodu, klepetu ter okrepčilu v gostilni na Kovačevem Rovtu so se na sankah spustili po vijugasti cesti do Likarice. O rekreacijskem sankanju iz tistega obdobja krožijo še danes številne anekdote. Mnogokrat se je namreč pripetilo, da si je kdo sanke samo "izposodil" za prevoz v dolino. Lastnik jih je ponavadi našel zapičene v kup snega na cilju proge pri Likarici.



*Skupinska slika sankičev pri Likarici, december 1958 (Arhiv Sankiškega kluba Idrija)*



*Izlet na Kovačev Rovt z Unimogom, december 1958 (Arhiv Sankaškega kluba Idrija)*



*Startni prostor IV. Republiškega sankaškega prvenstva Slovenije; Sankaška proga Kovačev Rovt - Likarica, 11. februar 1961 (Arhiv Sankaškega kluba Idrija)*

Sankanje kot rekreacija pa peščici mladih Idrijčanov ni več zadoščalo, ampak je preraslo v željo po dokazovanju njihovih sankaških veščin. Leta 1958 so strnili svoje vrste in ustanovili sankaško sekcijo pri takratnem TVD Partizan Idrija. To leto torej štejemo za začetek razvoja Idrijskega športnega sankanja. Poleg tega naj še enkrat omenimo, da so bili člani sankaškega kluba udeleženi tudi pri formiranju Sankaške zveze Slovenije leta 1957, čeprav uradno še niso bili organizirani v klubu.

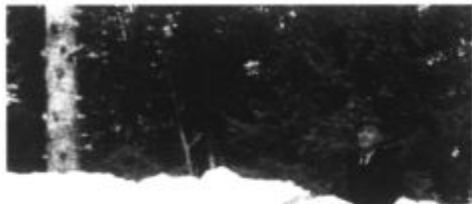
#### **Dejavnost Sankaškega kluba Idrija v začetnem obdobju obstoja**

Takoj po ustanovitvi leta 1958 so sankaški delavci začeli z živahno dejavnostjo. V zimskem času so organizirali prvo sankaško tekmovanje v Idriji, na katerem se je na tri kilometre dolgi progi Kovačev Rovt – Likarica

predstavilo 80 tekmovalcev. Prav tako so tekmovalci začeli z uvajanjem tekmovalnih sani. Le-te so se bistveno razlikovale od takrat bolj razširjenih ljudskih sani in so za člane kluba predstavljale velik finančni zalogaj, saj jih je bilo na tržišču težko dobiti, za izdelavo takih sani pa sami niso imeli dovolj izkušenj.

Živahno in dobro delo v klubu pa ni ostalo neopaženo v širši regiji, zato je bila Sankaškemu klubu Idrija že leta 1961 dodeljena organizacija 4. Republiškega sankaškega prvenstva Slovenije. Navkljub odjugi in skrajšani progi Kovačev Rovt – Likarica, so na zadovoljstvo vseh tekmovalcev domači sankaški delavci odlično opravili svojo nalogo. Sankaška zveza Slovenije je na podlagi odličnega dela Sankaški klub ter mesto Idrija določila za promocijski sankaški center za Goriško, Notranjsko in Ljubljansko regijo.

Vzporedno z vsemi dejavnostmi se je sankaški klub odločil zgraditi novo sankaško progo Taler – Pringl. V to jih je prisililo predvsem dejstvo, da je cesta proti Kovačevem Rovtu postajala vedno bolj prometna in posledično tudi nevarna za sankače. Z veliko truda so uredili za takratne čase moderno, pol umetno progo, ki je izpolnjevala mednarodne standarde, zato bi na njej takrat lahko organizirali tudi mladinsko evropsko prvenstvo. Njena slavnostna otvoritev je sovpadala z izvedbo Republiškega prvenstva v sankanju na naravnih progah v februarju leta 1963. Vse do leta 1972 je Sankaški klub Idrija na tej progi organiziral številna tekmovanja. Kot najpomembnejša lahko izpostavimo poleg že omenjene otvoritvene tekme še medklubske tekme za "Pokal idrijskega rudarja", ki so jih organizirali skoraj vsako leto. Žal pa je sankanje šport, ki je zelo



*Ivan Miklavčič na VI. Republiškem sankoškem prvenstvu Slovenije - sankoška proga Taler - Pringl, 24. februar 1961 (Arhiv Sankoškega kluba Idrija)*



*Idrijski sankoški na VI. Republiškem sankoškem prvenstvu Slovenije - sankoška proga Taler - Pringl, 24. februar 1961. Stojijo z leve proti desni: Milan Miklavčič, Edi Dolinar, Marko Šubic, Peter Čar, Danilo Bončina, Viktor Strnen; klečita z leve proti desni: Ivan Miklavčič, Silvij Gosler. (Arhiv Sankoškega kluba Idrija)*



*Neznani tekmovalce na medklubski tekmi za "Svetilko Idrijskega rudarja" - sankoška proga Taler - Pringl, leta 1965 (Arhiv Sankoškega kluba Idrija)*

odvisen od vremenskih razmer, zato so imeli organizatorji nemalo težav pri izvedbi teh tekmovanj. Pri pripravi tekmovanj je treba poudariti, da so bile vse dejavnosti, od priprave proge, merjenja časov, priprave hrane in pijače ter drugih spremljevalnih aktivnosti opravljene prostovoljno. Pri tem so poleg samih tekmovalcev sodelovali tudi njihovi družinski člani in ostali ljubitelji sankanja.

Vse od ustanovitve kluba so bili na vseh področjih delovanja najbolj dejavni prav tekmovalci, ki so imeli v klubu več vlog. Kot prvo so bili tekmovalci, poleg tega pa

še funkcionarji, organizatorji tekmovanj in pripravljalci prog. Sani so si kupovali iz svojih proračunov, jih po lastni iznajdljivosti izboljševali ter se redno udeleževali številnih medklubskih, republiških in mednarodnih tekmovanj po Sloveniji, ki so jih organizirali sankoški klubi na Jesenicah, v Bohinju, Begunjah, Selcah, Kranju, Sori, na Jelovici in v Trziču. Od uvedbe rangiranja tekmovalcev v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja smo imeli Idrižani vedno tekmovalce v prvih kakovostnih razredih. Najuspešnejši tekmovalci v republiškem merilu v prvih letih obstoja kluba so bili Silvo Gosler, brata Milan

in Ivan Miklavčič ter Viktor Strnen.

Vseskozi so člani Sankaškega kluba Idrija poleg tekmovalnega sankanja posvečali posebno pozornost tudi rekreativnemu sankanju in množičnosti. V šestdesetih letih tako niso skrbeli le za urejanje tekmovalne proge na Talerju, temveč so organizirali tudi številna sankška šolska in sindikalna tekmovanja, ki so privabila na Kovačev Rovt lepo število otrok in članov delovnih kolektivov iz Idrije in njene okolice.

### **Idrijsko sankanje v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja**

Predvsem zaradi težav s pripravo tekmovalne proge na Talerju, kjer je bilo potrebnega veliko fizičnega dela za teptanje proge in ker ni bilo v bližini vode za njeno utrditev, je sankška klub v začetku sedemdesetih let začel uporabljati novo sankško progo v Grapi, ki je potekala po novo zgrajeni cesti proti Čekovniku. Njena priprava je zahtevala precej manj truda, saj so cesto redno plužili. Prvo tekmovanje, ki je potekalo na njej, je bilo združeno občinsko sindikalno tekmovanje in občinsko pionirsko prvenstvo v začetku leta 1972. Ta proga se je uporabljala vse do začetka osemdesetih let. Na njej so potekale tako medklubske tekme za "Pokal idrijskega rudarja", kot tudi razna občinska in šolska tekmovanja.

Idrijski sankšči so se v tem obdobju poleg domačih tekem redno udeleževali mednarodne Karavanške turneje ter republiških prvenstev in medklubskih tekem na Jesenicah, v Trziču, Kranju, Begunjah, Železnikih in drugod.



*Stanko Koler na Svetovnem prvenstvu v sankanju na naravnih progah – Moos, 1980 (Arhiv Sankaškega kluba Idrija)*

Člani kluba so si vedno bolj prizadevali navdušiti za sankanje mlajše generacije, ki so za obstoj in razvoj kluba nujno potrebne. Uspelo jim je pridobiti nekaj novih mladih moči. Nanje so starejši člani prenašali dolgoletne izkušnje ter jih tako razvijali v novi rod idrijskih sankšcev. V naslednjih letih je prav ta nova generacija požela veliko uspehov na tekmovanjih doma in v tujini. Postali so člani državne reprezentance in zastopali barve takratne Jugoslavije tudi na evropskih prvenstvih. Leta 1978 sta si Stanko Koler in Jana Miklavčič na podlagi odličnih rezultatov izborila mesto v državni reprezentanci v sankanju na naravnih progah in se udeležila evropskega prvenstva v

avstrijskem Aurachu. Stanko Koler je bil stalni član reprezentance vse do leta 1985. Do takrat se je udeleževal svetovnih in evropskih prvenstev po vsej Evropi. Leta 1979 mu je družbo v reprezentanci delal tudi Silvij Basile.

V drugi polovici sedemdesetih let prejšnjega stoletja je bila Jugoslaviji dodeljena čast, da organizira zimske olimpijske igre leta 1984 v Sarajevu. Sankanje na umetnih progah namreč predstavlja eno izmed panog zimskih olimpijskih iger. V našem prostoru do tega trenutka ta športna zvrst ni bila razvita, zato je Sankška zveza Slovenije prav zaradi olimpijskih iger v Sarajevu že leta 1978 začela z izborom kandidatov in pripravami na to tekmovanje.



*Bojan Miklavčič na Republiškem prvenstvu Slovenije v sankanju na naravnih progah – Savske jame nad Jesenicami leta 1984 (Arhiv Sankaškega kluba Idrija)*

Bojanu Miklavčiču, članu Sankaškega kluba Idrija, se je še kot takratnemu mladincu uspelo uvrstiti v člansko reprezentanco, s katero se je potem šest let pripravljaj na ta življenjski dogodek. Z reprezentančnimi kolegi so v tem obdobju trenirali in se udeleževali tekmovanj, ki so potekala na številnih umetnih progah od Olanga v Italiji, Innsbrucka v Avstriji do Oberhofa v takratni Nemški demokratični republiki. Kljub njegovemu hitremu napredovanju v tehniki sankanja na umetnih progah in vedno boljših rezultatih se mu skupaj s kolegom Klinarjem z Jesenic, ki sta vozila v paru, zaradi političnih spletk ni uspelo uvrstiti na olimpijado v Sarajevu.

Razvoj sankanja je šel s hitrimi koraki naprej, kar se je kazalo predvsem v pripravi tekmovalnih prog in tekmovalnih sani. Podlaga prog je postala povsem ledena, zaradi varnosti tekmovalcev pa so morali biti predvsem zavoji zavarovani z ograjami. Vse to je zahtevalo od članov sankaških klubov še večje napore pri pripravi prog, obenem pa tudi znatna finančna sredstva. Sankanje na naravnih progah pa je tako postalo še bolj odvisno od vremena, saj zaledenela podlaga ni dopuščala odjuge. Vzporedno z razvojem tekmovalnih prog pa je potekal razvoj tekmovalnih sani, katerih oblika in uporabljeni materiali so morali izpolnjevati številne zahteve. V Sloveniji v tistem času ni

bilo domačih izdelovalcev sani, zato so jih morali tekmovalci kupovati pri izdelovalcih v Italiji in Avstriji, najbolj razvitih sankaških državah. Cena takšnih sani je bila precejšna, še večji problem pa je predstavljal njihov uvoz. Sankaški klubi s področja Gorenjske so bili na tem področju v veliki prednosti pred idrijskim klubom, saj so tesneje in lažje sodelovali predvsem s sankaškimi klubi onstran Karavank. Idrija pa je bila nekoliko odmaknjena od tega dogajanja, zato so bili naši tekmovalci prepuščeni lastni iznajdljivosti in improvizaciji pri pridobitvi in izdelavi ustreznih tekmovalnih sani.

#### **Stanje kluba v osemdesetih in zamiranje tekmovalnega sankanja v Idriji**

Koncem sedemdesetih let pa je postala tudi cesta iz Grape proti Čekovniku vedno bolj prometna, zato so jo morali takoj po pluzenju posipati. Tudi rekreativno sankanje na njej ni bilo več možno. Tako je sankaški klub ostal brez ustrezne tekmovalne proge. Vodstvo kluba se je odločilo, da poskuša urediti tekmovalno progo z Zagodovega vrha. Leta 1981 je bila izvedena medklubska sankaška tekma, ki pa je bila tudi edina na tej prog. Proga je bila sicer zelo atraktivna, vendar tudi precej nevarna. Klubski delavci so po tej tekmi ugotovili, da bi za njeno dokončno ureditev porabili preveč sredstev, zato so misel o uporabi te proge hitro opustili.

Že leta 1983 je klub začel urejati progo na novi lokaciji. To je bila 1300 metrov dolga proga pod Hleviško kočjo, na kateri so bila organizirana razna lokalna rekreativna sankaška tekmovanja, kot so občinska



in sindikalna prvenstva. Najodmevnejše tekmovanje na tej progi pa je bilo 9. Republiško prvenstvo v sankanju na naravnih progah leta 1985. V istem letu so bila na tej progi izvedena dodatna gradbena dela, s katerimi se je povečala težavnost, nato pa so nastopile zelene zime, ko ni bilo možno izvesti nobenega tekmovanja.

V začetku osemdesetih let se je članstvo sankoškega kluba močno okrepilo z mladimi tekmovalci. To so bili predvsem mladi navdušenci sankanja s področja Grape. Vodstvo kluba je uvedlo boljšo organizacijo, razdelilo naloge in si zastavilo smeje načrte za naslednje obdobje. Bolj načrtno se je začelo delati tudi z mladimi tekmovalci. Uvedli so se suhi treningi v telovadnici za izboljšanje fizične kondicije. Rezultati tega dela so se pokazali tudi na tekmovalnem področju. David Velikanje je postal član državne mladinske reprezentance in se leta 1984 udeležil mladinskega evropskega prvenstva v sankanju na naravnih progah v Avstriji. Ostali tekmovalci so se udeleževali številnih domačih tekmovanj in prvenstev, ki so bila organizirana na Jesenicah, v Trziču, Železnikih in Trbovljah, po vsej Sloveniji in tujini, kljub dejstvu, da v Idriji ni bilo ustrezne urejene tekmovalne proge. V tujini so se vsako leto udeležili tekem Karavanške turneje.

Koncem sedemdesetih in v osemdesetih letih so bili zelo dejavni tudi klubski funkcionarji. Milan Miklavčič je opravljal pomembne funkcije v raznih organih Sankaške zveze Slovenije. Večkrat je bil tudi vodja državne reprezentance na raznih mednarodnih tekmovanjih, predvsem v Italiji.

*David Velikanje na medklubskem tekmovanju v Bohinjski Bistrici v sezoni 1980/81 (original hrani David Velikanje)*



Milan in Ivan Miklavčič ter Silvij Klemenčič so opravljali tudi funkcijo mednarodnih sankoških sodnikov. Posebej je treba poudariti, da je bil Ivan Miklavčič leta 1984 sankoški sodnik na Olimpijskih igrah v Sarajevu, na kar je Sankaški klub Idrija še posebej ponosen.

Po letu 1986 je nastopilo obdobje milih zim, kar je zelo prizadelo sankoški šport tako v Idriji kot tudi v Sloveniji. Zanimanje za sankanje po celi Sloveniji je začelo usihati. V naslednjih treh ali štirih letih je bila priprava tekmovalnih prog zaradi toplih zim praktično nemogoča, zato je le redkim klubom uspelo organizirati kakšno tekmo. Takšnim pogojem marsikateri sankoški klub v Sloveniji ni mogel slediti, zato se je životarjenje na področju sankoškega športa odražalo še v vseh devetdesetih letih. Tudi v Idriji je bilo tako, saj so se po letu 1986 tekem po Sloveniji udeleževali le redki idrijski sankoški, delo v klubu pa je skoraj povsem zamrlo. Po osamosvojitvi Slovenije je stik s sankanjem

obdržal le Stanko Koler, ki se je vse do leta 2002 udeleževal državnih prvenstev in ostalih tekem po Sloveniji.

Ali bo organiziranega sankanja v Idriji konec, ali bo pozabljeno vse dotedanje delo več generacij idrijskih sankošcev in ali bodo pozabljeni številni lepi spomini, ki so jih doživeli v dolgoletnih druženjih. Njihove vrednote niso bile pozabljene, zato se je tudi Sankaški klub Idrija prebudil iz večletnega spanja in začrtal svojo nadaljnjo pot.

### **Obuditev Sankaškega kluba Idrija in sankanje v Idriji danes**

Ob prehodu v novo tisočletje so se sankoški športni delavci po celi Evropi zavedli, da bo ob tako milih zimah, kakršne so bile in kakršne so se napovedovale, tekmovalno sankanje težko obdržati na doseženem nivoju, da o njegovem razvoju sploh ne govorimo. Smučanje se je tem razmeram prilagodilo z umetnim zasneževanjem prog,

sankanje pa ima v primerjavi s smučanjem bistveno manj privrženecv in je tržno ter medijsko nezanimivo. Takim razmeram so lahko sledili samo tisti sankski klubi, ki so imeli zelo dobre pogoje za pripravo prog in dovolj materialnih sredstev. Manjši klubi niso bili sposobni zagotoviti takih pogojev, zato so bili obsojeni na propad.

Kljub vsemu naštetemu pa se je nakazovala rešitev v obuditvi množičnega rekreativnega sankanja. Drugod po Evropi so začeli razvijati in udejanjati to idejo že v zadnjih petih letih prejšnjega stoletja, pri nas pa je zaživela na prehodu v novo tisočletje. Bistvena razlika v primerjavi s tekmovalnim sankanjem je v tem, da proge niso ledene, ampak je sneg samo stlačen, tako da so primerne za vsakogar. Prav tako so sanke enostavnejše, podobne čisto navadnim, vendar so kljub temu lahko vodljive. S takšnimi sankami je sankanje postalo pravi užitek za vse ljubitelje tega športa in rekreacije. Na tržišču se je pojavilo več proizvajalcev takšnih sank. Med njimi so tudi naši proizvajalci, ki nič ne zaostajajo za tujimi.

Te rešilne bilke so se oprijeli tudi člani Sankaškega kluba Idrija. 20. decembra leta 2000 so se ljubitelji sankanja iz Idrije na pobudo Davida Velikanja zbrali na občnem zboru, na katerem so postavili nove temelje, imenovani so bili novi organi kluba ter sprejet program dela za naslednje obdobje. Temeljna usmeritev vseh dejavnosti je bila organizacija množičnega rekreativnega sankanja, ki temelji na vrednotah prostovoljnega dela članov kluba.

Za prioriteto nalogo so si zadali ureditev stare tekmovalne proge Taler – Pringl, ki



*Edi Jeram na Državnem prvenstvu v sankanju s športnimi sanmi – sankaska proga Taler – Pringl, 14. februar 2009 (original hrani Klemen Svetlik)*

ima odlično konfiguracijo, primerno za množično sankanje, obenem pa je blizu centra Idrije. Istočasno so nabavili tudi večje število rekreativnih sani. Progo so s prostovoljnimi delom uredili, najnevarnejše dele zavarovali z lesenimi ograjami ter uredili ciljni prostor. Izdelali so tudi priprave, ki jim služijo kot pomoč pri teptanju proge. V januarju 2006 je na tej progi potekalo tekmovanje za Pokal Slovenije v sankanju s športnimi sanmi. Ob 50. letnici ustanovitve SaK Idrija, pa je Sankaška zveza Slovenije domačemu klubu zaupala organizacijo državnega prvenstva v sankanju s športnimi sanmi. Kljub pomanjkanju snega in visokim temperaturam, so člani SaK Idrija v februarju 2009 to tekmovanje uspešno izvedli.

Prav zaradi množičnega uvajanja rekreativnih športnih sani je Sankaška zveza Slovenije začela organizirati tekmovanja za pokal Slovenije. Tekmovanj se sedaj udeležujejo tudi člani domačega kluba, ki skoraj vedno posežejo po medaljah.

Ta tekmovanja so organizirana na Soriški planini, Jesenicah, Dolenji vasi pri Železnikih, Podljubelju ter pri nas v Idriji.

Omeniti je treba, da izhaja večina članov sankškega kluba iz predela Idrije, imenovanega Grapa. V tem predelu imajo prebivalci dovolj izkušenj s prostovoljnim delom pri pripravi vsakoletnih pustovanj, zato so se odlično ujeli tako pri fizičnem delu, kot tudi pri organizaciji sankanja.

Sankanje v Idriji je zopet zaživelo v tisti lepi podobi izpred pol stoletja in opravlja poslanstvo, kakršnega so začrtali ustanovitelji sankškega kluba pred petdesetimi leti – na svežem zraku rekreira in družijo ljubitelje tega lepega športa.

Janez Kavčič

# IZČRPEN IN CELOVIT PRIKAZ PETSTOLETNIH DOGAJANJ, POVEZANIH S PRIDOBIVANJEM PLEMENITE TEKOČE KOVINE

*Ivica Kavčič: Živo srebro – zgodovina idrijskega žgalništva, 352 str. Spremna beseda mag. Marko Cigale in dr. Andrej Paulin. Založba Bogataj. Idrija, 2008.*

Ob izteku leta 2008 se je dosedanjim temeljnim monografskim opisom idrijskega rudnika pridružilo obsežno delo ing. Ivica Kavčič, posvečeno poltisočletnemu razvoju živosrebrove metalurgije. Znana Idrijčanka, univerzitetna diplomirana inženirka kemije, rojena leta 1933 v rudarski družini, je v razdobju od 1958 do 1977 službovala pri rudniku, kjer je nadvse uspešno opravljala vrsto odgovornih strokovnih in nazadnje tudi vodstvenih zadolžitev. Pozneje je vodila investicije pri idrijskem obratu Gostola (do 1980), novogoriško podružnico Službe družbenega knjigovodstva (do 1986) in nazadnje kot »županja« še Občino Idrija (do upokojitve 1990). Ves čas se je aktivno vključevala v javno življenje, tako na političnem kot tudi na kulturnem področju. Po upokojitvi se zavzeto udejstvuje kot publicistka, predavateljica, raziskovalka tehniške in kulturne dediščine ter v zadnjih letih kot predsednica idrijskega Muzejskega društva. Za njeno »neutrudno in vsestransko delovanje v lokalni skupnosti« ji je Občina Idrija leta 2005 podelila najvišje občinsko priznanje, nagrado Jožefa Mraka.

Nedvomno ni pretirana trditev, da je ing. Ivica Kavčič tista oseba, ki je lahko najbolj kvalificirano in verodostojno obdelala vse historične in novejšje vidike idrijskega žgalništva in v povezavi z njim tudi kompleksno in še vedno aktualno problematiko, ki jo pri nas in po svetu poraja živo srebro. Avtoričine strokovne in človeške reference izkazujejo in združujejo več kakovostnih razsežnosti: znanje profesionalnega kemika, izkušnje praktičnega laboratorijskega dela, poznavanje razvoja idrijskega rudnika in idrijske zgodovine, široka

splošna razgledanost ter nenazadnje pristna navezanost na domačo Idrijo in z njo zraščeni spoštljivi odnos do vse rudarske in kulturne dediščine.

Avtorica knjige, ki je dolga leta vodila kemični laboratorij v Rudniku živega srebra Idrija, je zajetno monografijo zastavila, pisala in izpopolnjevala velikopotezno, s hvalevredno temeljitostjo in natančnostjo. V uvodu je poudarila: »Moja dolgoletna želja je bila, da bi prikazala zgodbo o idrijskem žgalništvu skozi stoletja na enem mestu.«

Knjiga z domala stoterimi podatki in ugotovitvami znova prepričljivo dokazuje, da je bil idrijski rudnik več stoletij ena najpomembnejših gospodarskih družb v Evropi in svetu sploh. Pomen rudnika je vsakokratnim lastnikom in upravljalcem nalagal nenehno skrb za tehnično opremljenost in za izboljševanje postopkov tako v jamskem kot v žgalniškem obratu. Vzporedno z uvajanjem tehnoloških pridobitev so v Idrijo prihajali tudi rudarski in metalurški strokovnjaki, svoj čas predvsem iz dežel Srednje Evrope, ki jih je zajemalo prostrano habsburško cesarstvo. Vrhunsko znanje omenjenih prišlekov je marsikdaj bistveno dopolnjevala iznajdljiva kreativnost domačih praktikov, zato so tudi idrijske žgalniške naprave in postopki doživljali pogoste spremembe in nove izvirne rešitve. Izpopolnjevanje naprav v žgalnici je zagotavljalo pridobivanje potrebnih količin živega srebra, čeprav je delež kovine v rudah zlasti skozi 19. in 20. stoletje iz desetletja v desetletje nenehno padal.

Avtorica je prizadevno zbrala in upoštevala domala vso obsežno

Ivica Kavčič



# Živo srebro

## Zgodovina idrijskega žgalništva

domačo in tujo poljudno in strokovno literaturo (monografije, razprave, članke), ki obravnava idrijski rudnik in njegovo metalurgijo. Pregledala je kopico arhivskih virov, poiskala pomoč pri ustreznih muzejskih in arhivskih institucijah, se posvetovala s strokovnjaki in nekaterimi še živečimi idrijskimi žgalničarji ter nenazadnje s pridom priobčila tudi rezultate lastnih 19-letnih delovnih in strokovnih izkušenj. V preglednici virov in literature (str. 344–350) je tako po abecednem redu navedenih kar 142 (!) bibliografskih enot. Zelo pomemben del monografije so številni originalni načrti, fotografije žgalnih naprav in sploh vse ilustrativno gradivo, opremljeno s pojasnili in preglednimi legendami. Skupno je v knjigi objavljenih več kot 300 slikovnih in drugih prilog, med njimi faksimili dokumentov in listin, starejše in novejše fotografije, reprodukcije, karte, skice, sheme, načrti, risbe, grafikoni in še marsikaj. V zadnjem delu knjige je tehtno predstavljena še proizvodnja idrijskega cinobra, ki je pomenila začetek kemijske industrije na Slovenskem. Po besedah avtorice so v knjigi »posebej izpostavljeni problemi, ki so bili neizogibni spremljevalci žganja, in sicer izgube živega srebra in zastrupitve, prav tako pa tudi inovacije, ki so bile ... najpomembnejši pospeševalec razvoja.«

Knjiga velikega formata je pisana pregledno, na neoporečno strokovni ravni, obenem pa berljivo, v tekočem in razumljivem jeziku. Besedila bodo nedvomno zadovoljila tako strokovnjake kot tudi tisti najširši krog bralcev, ki se zanima za našo tehnično in kulturno dediščino. Izvrstna,



domala razkošna je tudi zunanja podoba knjige, ki jo zaznamujejo pomenljivi cinabaritni barvni odtenki, kakovostna papir in tisk, zgledna tehnična ureditev tekstov in prilog ter nasploh domiselno oblikovanje celotnega izdelka, ki predstavlja pravcato knjižno darilo. Ob množici dokumentarnih fotografij posebej izstopajo mojstrski prebliski kapljic živega srebra na zrcalu, kot jih je posnel fotograf Primož Žgavec.

Zgodovina idrijskega žgalništva je celovito, z vseh vidikov, predstavljena po smiselno razporejenih in zaokroženih tematskih sklopih. V vsebinskem konceptu knjige so obdelana naslednja temeljna poglavja: živo srebro (zgodovina, razprostranjenost in oblike, lastnosti, uporaba, stanje danes), živosrebrov sulfid in cinabaritne rude, žganje rude in kondenzacija hlapov živega srebra, priprava rude za žganje (pranje, drobljenje, sortiranje, transport), zanimivi objekti (Bašerija, Portartur), predelana ruda in pridobljeno živo srebro v Idriji v 500 letih, primerjava zmogljivosti žgalnih naprav, poraba goriv, predelava štupe, pakiranje in transport živega srebra, vzorčenje in kemične analize, izgube pri žganju, zastrupitve, število delavcev pri žganju, inovatorski dosežki, idrijska proizvodnja cinobra ter sklepne misli in pregled virov in literature. Domačim in tujim bralcem sta dobrodošla še povzetka (po 5 strani) v slovenskem in angleškem jeziku, prav tako slovarček šestdesetih posebnih idrijskih »knapovskih« izrazov.

Osrednji del monografije (polovica teksta) je posvečen temeljitemu prikazu razvoja žgalniških postopkov in naprav od konca 15. stoletja do ustavitve proizvodnje v žgalnici ob zapiranju rudnika. Bralcem so izčrpno, z besedo in slikovnimi prilogami (skice, risbe, načrti, fotografije) predočene sledeče etape idrijske živosrebrove metalurgije: žganje v kopah v obdobju od 1490 do 1510, žganje v lončenih posodah na prostem do sredine 17. stoletja, žganje v železnih posodah v zaprtih pečeh od sredine 17. do sredine 18. stoletja, Španske peči od 1751 do 1787, Leithnerjeve pokončne plamenske peči od 1787 do 1871, vodoravne plamenske peči ali »fortšauflerce« od 1842 do 1946, jaškaste peči od 1849 do 1961, mufelne peči od 1869 do 1882, Čermak-Špirekove presipalne peči od 1886 do 1974 in nazadnje sodobne rotacijske peči od 1961 do 1995.

Od zadnje četrtine 16. stoletja do sredine 17. stoletja so poskušali uvajati nove postopke žganja rude in že načrtovali različne izvedbe

retortnih peči, med katerimi velja omeniti zlasti Steinmannove peči (1605–1620), za katere pa ni moč zanesljivo trditi, kje točno so bile postavljene.

Po uvedbi žganja v litoželeznih retortah v zaprtih pečeh in preselitvi žgalnice na Prejnuto sredi 17. stoletja je peči okrog leta 1700 temeljito prenovil upravnik rudnika J. F. Stampfer, ki je vpeljal kovane retorte iz železne pločevine in poskrbel še za mnogo tehničnih izboljšav retortnih peči. Leta 1750 so delo v stari žgalnici opustili in prešli v novozgrajeno, ki je bila dolga kar 100 metrov. Po zaslugi predstojnika A. Hauptmanna so v Idriji po letu 1751 obratovale znamenite »španske« peči, ki pa jih je žgalniški mojster Passetzky leta 1770 tehnološko pomembno izpopolnil. Tudi velike Leithnerjeve peči (1787–1871), postavljene v času velikih dobav živega srebra Španiji, so pozneje večkrat prezidavali (npr. Franciškova dvojna peč in Leopoldova četverna peč po letu 1825), sistem pa so leta 1806 prevzeli tudi v Almadenu. Tako imenovane »fortšauflerce« (Albertijeve peči), prve peči na desnem bregu Idrijce, sta izpopolnjevala zlasti češka inovatorja Adolf Exeli (1871) in Josip Čermak (1882–1889). Vrsto modifikacij so doživljale jaškaste peči, ki so v dobrem stoletju obratovale kot Hähnerjeve, Vallalta, Exelijeve, Langerjeve, Novakove in Špirekove jaškaste peči. Zdravju zelo škodljive mufelne (Exelijeve) peči je bistveno izboljšal Adolf Patera, vendar se zaradi majhnih vložkov rude cenovno niso obnesle.

Idrijski metalurški obrat je dosegel višek z uvajanjem Čermak-Špirekovih presipnih peči, ki so bile izjemno domiselno konstruirane, visoko zmogljive in produktivne (izkoristek). S svojo pečjo sta upravnik žgalnice Josip Čermak in žgalniški mojster Vincenc Špirek skupaj z Idrijo zaslovela po vsem svetu, saj so njune peči postavili v vseh večjih svetovnih rudnikih živega srebra, vključno s španskim Almadenom.

Zadnjo etapo v poltisočletnem razvoju idrijskega žgalništva so predstavljale tri sodobne rotacijske peči, ki so bile postavljene kot največje tovrstne naprave na svetu. Poudariti pa je treba, da so tudi te peči v Idriji izpopolnjevali z mnogimi domiselnimi izboljšavami, ki so bile plod praktičnih izkušenj in iznajdljivosti domačih inovatorjev (inženirjev, tehnikov in delavcev).

Sprehodimo se zdaj še nekoliko podrobneje skozi bogato vsebino knjige.

Kot bodo najširšemu krogu bralcev dobrodošle informacije



o uporabi in pomenu živega srebra skozi zgodovino, tako bodo naravoslovce pritegnili podrobni podatki o fizikalnih in kemijskih lastnostih rud, živega srebra in spojin.

Zanimive so navedbe o pripravah rude na žganje (pranje, drobljenje, razvrščanje, transport), kot so razvidne iz zapisov nekaterih evropsko pomembnih obiskovalcev Idrije in iz ohranjene tehnične dokumentacije.

Prvotno žganje v kopah je rekonstruirano na osnovi starejših opisov in ob primerjavi s kuhanjem oglja.

Zanimive so dokaj prepričljivo argumentirane navedbe, po katerih naj bi Čedadci v prvih letih po odkritju živega srebra (1490–1509) vozili iz Idrije cinabaritno rudo (odbrane bogate kose) in jo žgali na prostem v lončenih posodah v okolici Čedada. V čedajski družbi za izkoriščanje živosrebrove rude je bilo dejavnih veliko znanih imen furlanskega plemstva, med njimi na primer Formentiniji, ki so med drugim posedovali tudi fužino za predelavo železove rude na Poklonu pri Spodnji Idriji. Furlanski podjetniki so se s pridobivanjem živega srebra v lastni režiji najbrž želeli izogniti plačevanju uvoznih carin, ki so jih predpisovale Benetke.

Iz dolgotrajnega 150-letnega obdobja žganja v lončenih posodah (do sredine 17. stoletja) prihajajo do izraza zlasti naslednja dejstva: odločilna vloga južnonemških in italijanskih trgovskih in bankirskih hiš (zakupniki, špekulanti) pri trgovanju z idrijskim živim srebrom, profiti in polomi veletrgovcev, postopki žganja v lončenih posodah, lokacije kakih dvajset improviziranih »žgalnic« v idrijski okolici (ugotovitve dr. J. Čarja in R. Terpina), velika poraba lesa, številna prizadevanja za izboljšave postopkov žganja ter nabave in uporaba več sto tisoč lončenih posod za žganje.

Stoletje uporabe majhnih retortnih peči (1652–1751) so zaznamovali zlasti slabi delovni pogoji žgalničarjev, pogosta merkuralna obolenja, predelava bogatih rud (17 % Hg) in le 65 % izkoristek, prehod prodaje v državno režijo in preusmeritev trgovine v Amsterdam, krizno obdobje v času nesposobnega Kienbacha (konec 17. stoletja), sanacija rudnika in izboljšave peči v treh desetletjih upravitelja Stampferja (1695–1724), hipotekarna odvisnost Avstrije in rudnika od holandskega kapitala ter dolgoročno in strokovno zasnovana prenova rudnika v dobi predstojnika F. A. Steinberga (1724–1747). V knjigi so podrobno opisane nabave litoželeznih retort,

razvoj žgalnice na Prejnuti, Stampferjeve izboljšave peči, uvedba kovanih retort ter primerjava med staro in novo (po 1746) žgalnico.

Desetletja »španskih« peči (1751–1787) so pomenila napredek idrijske metalurgije, vsestransko »razsvetljenje« Idrije (Hauptmann, kartografija – Mrak, Scopoli, Hacquet, magazin, teater, zidane klavže in rake, cesta čez Dole itd.) ter idrijske izboljšave španske tehnologije (Passetzky – žlebovi namesto aludlov).

Pokončne plamenske (Leithnerjeve) peči (1787–1871) so začele obratovati v času izjemne konjunktore rudnika, ko sta trgovinski pogodbi med Avstrijo in Španijo (skupaj z odkopom bogatih rud) omogočili dvig letne proizvodnje do 600 in 700 ton živega srebra ter velik izvoz v špansko Ameriko. Rudnik je s 1350 delavci predstavljal eno največjih evropskih podjetij in je pokrival kar dvajsetino proračuna habsburške monarhije. Žal je bilo obdobje vzpona kratko, saj so ga prekinile francoske zasedbe (1797, 1805–1806, 1809–1813) in še dva katastrofalna jamska požara (1803 in 1846). Pokončne plamenske peči so sicer v prvi polovici 19. stoletja prezidavali, dokler niso leta 1871 podrli 65 metrov dolge četverne Leopoldove peči na Prejnuti, ko so iz njenih temeljev dobili nazaj kar 94 ton živega srebra.

Dobrih sto let (1842–1946) so služile namenu vodoravne plamenske peči – »fortšauflerce«, prve peči na desnem bregu Idrije. Od sredine do osemdesetih let 19. stoletja je vsebnost metala v rudi že padla v povprečju z dveh na en odstotek (!). Nujno je bilo iskati in uvajati vedno nove inovacije v žgalnici, zato so se prvotnim »fortšauflericam« kmalu in pozneje pridruževala izboljšane predelave teh peči ter nove jaškaste in mufelne peči.

Odločen pečat je idrijskemu žgalništvu vtisnilo ravnateljjevanje Marka Vincenca Lipolda (1867–1883), ko je bila celotna žgalnica preseljena na desni rečni breg, zgrajen skupen dimovod in dimnik 160 metrov nad pečmi ter izpeljana vrsta tehničnih izboljšav (Exeli, Čermak). Prodaja živega srebra se je preusmerila predvsem na Trst, idrijski rudnik pa je slej ko prej ostajal predmet visoke politike, saj ga je na primer vlada leta 1865 nameravala prodati velekapitalni Rothschildovi bančni skupini.

Temeljiti strokovni opisi jaškastih peči (1849–1961) in mufelnih peči (1869–1882) ter podrobni prikazi številnih predelav teh naprav, ki so v knjigi nazorno predstavljeni s slikovnimi prilogami in načrti, bodo nadvse dobrodošli metalurškimi strokovnjakom. Še živeči žgalničarji

pa vedo povedati, kako je bilo delo pri »šahtofen« (Schacht – Ofen) naporno in zdravju škodljivo.

Obratovanje že omenjenih izvrstnih Čermak-Špirekovih peči (1886–1974), ki je povezovalo zadnji dve desetletji 19. stoletja in kar tri četrtine 20. stoletja, so spremljali burni in prelomni dogodki: elektrifikacija žgalnice in transporta rude, proizvodni rekord 1913 (820 ton Hg), mora prve svetovne vojne, italijanska eksploatacija, svetovna gospodarska kriza, doba Monte Amiata, posledice druge svetovne vojne (letalski napadi 1945), povojna obnova, modernizacija leta 1957, ugašanje (1974) in demontaža (2002) zadnje Špirekove peči in še marsikaj. Tudi Čermak-Špirekove peči je avtorica izčrpno obdelala.

Rotacijske peči iz let 1961, 1964 in 1968, ki so se odlikovale po ekonomičnosti, prilagodljivosti, enostavnem upravljanju in sposobnosti žganja različnih vrst rud, so soustvarjale in sodoživljale poslednji vzpon in obenem zaton idrijskega žgalništva. Peči so zmogle (vsaka zase) predelati nad 200 ton rude na dan, čeprav se je v praksi izkazalo, da tudi zanje velja pravilo, po katerem se »vrag skriva v podrobnostih«. Iznajdljivi idrijski žgalničarji so – podobno kot njihovi predhodniki pri starejših pečeh – sproti in učinkovito tudi pri rotacijskih pečeh uvajali tehnične izpopolnitve.

Zanimiv je prikaz predelave »štupe«, ki je skozi vsa starejša obdobja povzročala nemalo težav. Omenjena predelava mastnega sivega blata, pomešanega z drobnimi kapljicami Hg, je bila vse do sedemdesetih let 19. stoletja zelo primitivna in zdravju škodljiva. Prelomnico je prineslo leto 1872: upravnik žgalnice češkega rodu Adolf Exeli je izdelal presenetljivo učinkovit aparat, ki je ostal uporaben celo stoletje. Izkazalo se je – in to v zadnjih treh desetletjih idrijske metalurgije –, da je bila Exelijeva naprava mnogo boljša od aparatov, dobavljenih skupaj z rotacijskimi pečmi.

Pakiranje in transport živega srebra sta v knjigi s tekstom in slikovnimi prilogami nazorno predstavljena, kot sta se odvijala od najstarejših časov do ukinitve proizvodnje (poti, tržišča, tovorjenje, usnjeni mehovi – leseni sodčki, jeklenke). Med drugim so navedeni domala fascinantni podatki o tem, da so v raznih obdobjih za idrijski rudnik nabavljali na desettisoče ovčjih in kozjih kož po Avstriji, Nemčiji, Nizozemski, v Benetkah in seveda po Kranjskem ter da so na primer okrog leta 1830 v Idriji letno ustrojili kakih 3.500 kož drobnice. V novejših razdobjih so služile namenu jeklenke različnih izvedb,

nazadnje pa celo platenke za manjše količine rafinirane kovine.

Poglavje o vzorčevanju rude in kemičnih analizah živega srebra bo zanimivo tako za domoznance kot za današnje kemike in metalurge. Iz poglavja je razvidno, kako so tej problematiki posvečali veliko pozornost vseskozi od 16. do 19. stoletja in kako pomembna je postala metoda analiziranja Hg v rudi, kot jo je uvedel češki rudarski inženir Adalbert Eschka. Njegov postopek z zlatimi pokrovčki se je namreč v Idriji uporabljal od 1872 do konca rudarjenja. Strokovnjakom pa bo dobrodošel še natančen opis analiz Hg v dimnih plinih.

Izgube živega srebra pri žganju rude, odvisne od tehnologije žganja in kakovosti rude, so bile – zlasti v starejših obdobjih – zelo velike, zato jim avtorica namenja poseben pregled. V 500 letih je šlo v izgubo kakih 38.000 ton Hg, se pravi ogromna količina v primerjavi s 107.000 tonami metala, ki ga je Idrija prodala v svet. Izgube z dimnimi plini, s prežganimi ostanke in kondenzacijsko vodo so v knjigi vzročno in numerično obdelane, najbolj natančno za zadnje stoletje.

Pereča problematika zastrupitev z živim srebrom, aktualna v Idriji in v svetu od najstarejših časov do danes, je v knjigi razdelana z vseh vidikov. Avtorica pojasnjuje toksičnost živega srebra in poznavalsko (z navajanjem ugotovitev starejših in novejših strokovnjakov in zdravnikov) razlaga zastrupitve pri žgalniških postopkih in napravah od 16. do 20. stoletja. Zdravstvena zaščita delavcev se je bistveno izboljšala v zadnjih desetletjih in jo avtorica prikazuje tudi na osnovi lastnih izkušenj.

V posebnem poglavju je skrbno zbrana kopica podatkov o številu delavcev pri rudniku in posebej pri žgalniških napravah. Stalež delavstva se je skozi zgodovino zelo spreminjal, odvisno zlasti od konjunktur in recesij živega srebra in istočasno od sprememb tehnoloških postopkov. V najboljših časih je rudnik dajal kruh od 1.200 do 1.300 zaposlenim, sama žgalnica pa več kot 300 redno nastavljenim delavcem.

Med sklepnimi poglavji knjige je dodan koristen zgodovinski pregled in tehnološki opis najpomembnejših inovatorskih dosežkov, ki so se v idrijskem žgalništvu dokaj kontinuirano vrstili od konca 15. stoletja do zaustavitve rotacijskih peči. Navedenih in komentiranih je nad 20 najvažnejših inovacij in njihovih avtorjev. Posebna predstavitev je namenjena trem češkim strokovnjakom – diplomantom sloveče rudarske akademije v Příbramu – Adolfu Exeliju, Josipu Čermaku

in Vincencu Špireku, ki so v zadnji tretjini 19. stoletja odločilno posodobili idrijsko metalurgijo.

Izrazito obširna in izčrpna obravnava je v zadnjem delu knjige upravičeno odmerjena idrijski proizvodnji cinobra in drugih živosrebrovih spojin. Upravičeno zato, ker so v Idriji izdelovali cinober (s prekinitvijo med letoma 1658 in 1782) dobrih 300 let, ker so zanj porabili skoraj 7 % vsega pridobljenega živega srebra, ker se je letna produkcija cinobra občasno gibala celo okrog 100 ton in ker je idrijska »cinobrfabrika« od konca 18. stoletja naprej dejansko predstavljala prvo kemijsko tovarno na Slovenskem. Sprva je iz Idrije potoval v svet naravni cinober (drobno mleta najbogatejša in čista ruda), pozneje pa se je postopoma uveljavljala umetna »fabrikacija« kemijske spojine živega srebra in žvepla. Leta 1782 so že postavili pravo tovarno cinobra na desnem bregu Idrijce, kamor so šele stoletje pozneje premestili celotno žgalnico. V knjigi sta natanko popisana oba načina proizvodnje cinobra (sinteze živega srebra in žvepla, Hg + S), tako imenovana »suhi« in »mokri« postopek. Oba postopka je še dobro poznal upokojeni rudarski nadzornik Anton Poženel, naslednik dolgoletnega mojstra Franca Vončine, zato je prav Poženel lahko posredoval avtorici knjige mnogo dragocenih podatkov in pojasnil. Opis izdelave cinobra je v knjigi smiselno dopolnjen z načrti naprav v »cinobrfabricki« iz leta 1897 in z letnim poročilom obrata za leto 1918/1919; izvorni dokumenti so se ohranili v zapuščini Franca Vončine. Poglavlje o cinobru bogati kópica nadvse zanimivih navedb o njegovi uporabi od prazgodovine do danes, in to na domala vseh koncih sveta.

Nesporna je trditev, da tehniška dediščina idrijskega rudnika ni pomembna samo za Idrijo in Slovenijo, temveč ima mednarodne razsežnosti. Prav tako sodi tudi monografija ing. Ivica Kavčič po eni strani med temeljna dela idrijskega zgodovinopisja, istočasno pa se z bogato vsebino in tehnično dokumentacijo uvršča na seznam tiste nepogrešljive strokovne literature, ki bo izvedencem s področij metalurgije in vse problematike, povezane z živim srebrom, dobrodošla po vsem svetu, zato bi delo nedvomno zaslužilo prevod v angleški jezik, saj v njem ni malo argumentov, ki utemeljujejo vpis Idrije na seznam svetovne dediščine pri organizaciji UNESCO. Obenem bo knjiga nepogrešljiv pripomoček pri realizaciji načrtovane muzejske ureditve in prezentacije ohranjene tehniške dediščine idrijske

žgalnice.

Kako so bili rezultati večletnega vztrajnega raziskovalnega dela ing. Ivica Kavčič težko pričakovani in med bralci hvaležno sprejeti, pa najbolj prepričljivo dokazuje dejstvo, da je bila knjiga že prvi mesec po izidu v celoti razprodana.

Za zaključek velja poudariti avtoričino sklepno ugotovitev: »Prijetna je misel, da sta živo srebro in cinober, ti dve nam tako domači in vsakdanji snovi, več tisočletij vznemirjali in bogatili duha velikih mislecev po vsem svetu. Njuna zagonetna narava je tudi v Idrijo privabila marsikaterega izmed njih in nas s tem povezovala s središči svetovnih dogajanj na najrazličnejših področjih duha.«

*P.S.*

*Besedilo je dopolnjena verzija recenzije, ki je bila objavljena v Idrijskih novicah št. 190 dne 12. decembra 2008.*

Igor Dakskobler

## WILHELM VOSS, POMEMBEN NA SLOVENSKEM DELUJOČI NARAVOSLOVEC 19. STOLETJA

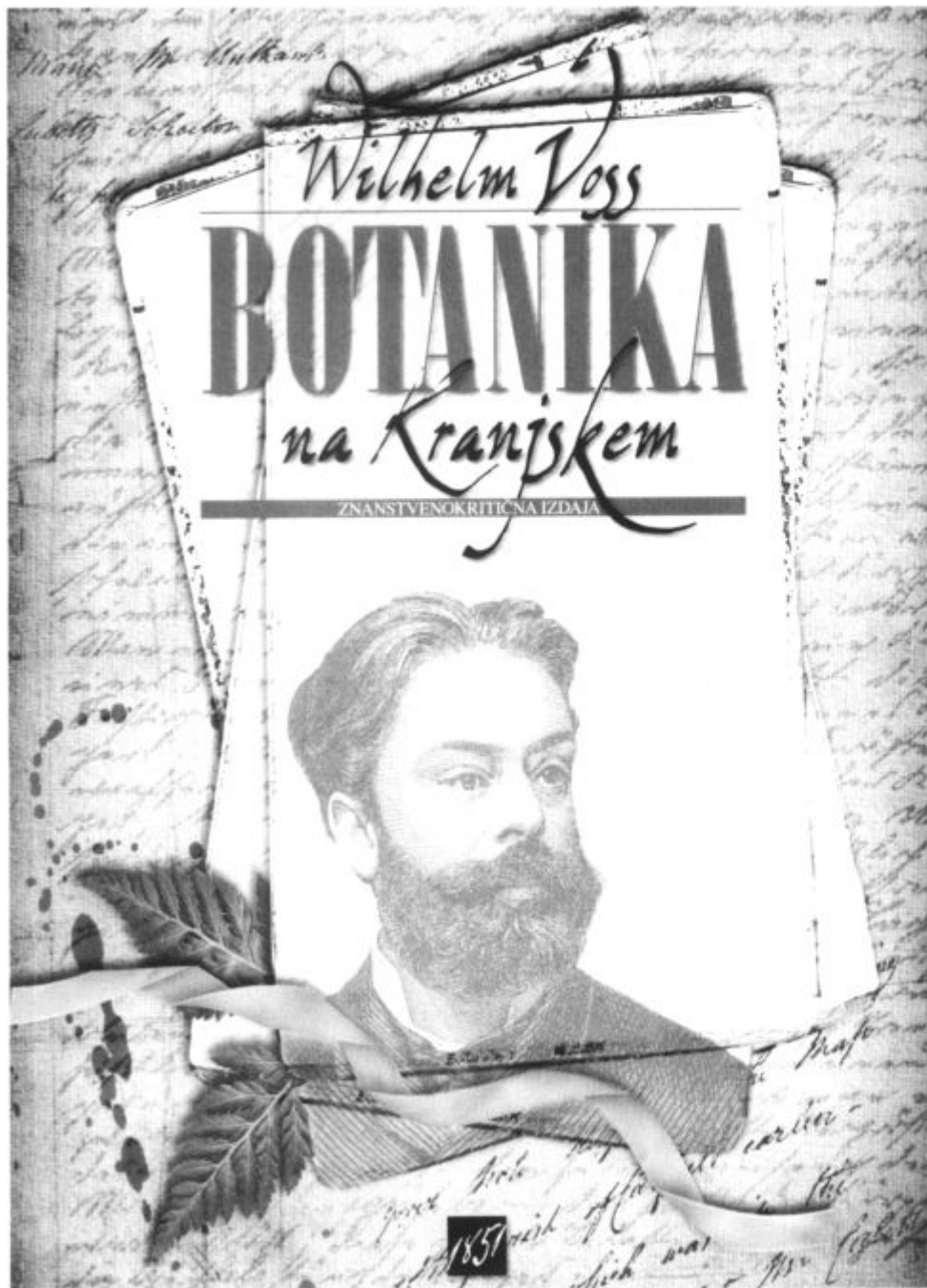
*Voss, Wilhelm 2008: Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain (1754 bis 1883). Poskus zgodovine botanike na Kranjskem (1754 do 1883): znanstvenokritična izdaja. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba, 273 str. Prevajalec Mirko Križman. Redakcijsko poročilo in komentar Tone Wraber.*

Ko sem se pred več kot dvajsetimi leti začel resneje ukvarjati z botaniko, sem kaj kmalu spoznal, da so v krajih, kjer so me še posebej zanimale rastline, le-te raziskovali že davno pred menoj. Poskušal sem zbrati čim več starih objav in pri tem sem imel srečno roko. Letos žal preminuli akademik prof. dr. Ernest Mayer je bil vedno pripravljen pogledati v svojo bogato knjižnico in me je prijazno oskrboval s starimi botaničnimi tiski. Pozneje sem pridobil še več takih naklonjenih »podpornikov«: poleg kolegov na Biološkem inštitutu ZRC SAZU predvsem dr. Nado Praprotnik in prof. dr. Toneta Wraberja. Z leti sem nabral kar obsežen arhiv botaničnih člankov in razprav slovenskih, nemških, italijanskih, slovaških in drugih botanikov o meni bližnjih krajih (Julijskih Alpah, Posočju, Trnovskem gozdu idr.), ki so bili objavljeni v glavnem v 19. in na začetku 20. stoletja. V teh starih člankih, pa tudi v preglednih delih naštetih slovenskih eminentnih botanikov sem zasledil tudi navedke Vossovega *Poskusa zgodovine botanike na Kranjskem*. Nisem se potrudil, da bi to delo poiskal kljub

naklonjenosti svojih botaničnih mentorjev, ki bi mi pri tem gotovo pomagali. Najbrž je bilo krivo ime Kranjske v naslovu. Moje raziskovalno področje ni Kranjska (sem si najbrž podzavestno mislil, pa to ni bilo čisto res, glede na nekdanje meje te dežele) in še na Kranjce sem bil tisti čas precej jezen (malo sem še zdaj), ker so nas Primorce, z Rovtarji vred, včasih obravnavali, kot da še vedno živimo v Italiji. Voss torej ni našel mesta v mojem arhivu starih botaničnih objav oziroma njihovih kopij. Pred nekaj leti sem se, s pomočjo prof. Wraberja in Nade Praprotnik lotil pregleda botaničnih obiskov Črne prsti. Z Nado sva imela ob tem delu nekoč v mislih tudi Vossovo *Zgodovino*, ki je bila njej veliko bolj znana kot meni, in rezultat tega pogovora je bil, da sem čez nekaj dni po njeni zaslugi pri sebi imel kopijo celotnega besedila. Nekoliko sem ga prelistal in kaj kmalu ugotovil, da je to zelo zanimivo branje (kar mi je prej zagotovila že Nada). Več kot za bežen pregled pa takrat ni bilo časa. Ker je moje branje nemščine, tudi botanične, vse prej kot tekoče, sem se že prej

večkrat obrnil na upokojenega gozdarskega inženirja Vitomirja Mikuletiča. On je v tem jeziku povsem doma in z veseljem prevaja strokovna besedila s področja lovstva, gozdarstva, botanike, ornitologije (prevedel je med drugim večino starih gozdnogospodarskih načrtov za bovške, tolminske in idrijske gozdove ter za njemu še posebej drag Trnovski gozd). Ko se kdaj po telefonu slišiva, me povpraša, ali imam kaj za prevesti, in ko sem mu ob taki priložnosti omenil, da sem pridobil Vossa, mi je rekel, naj mu kar pošljem vsaj tisto, kar me najbolj zanima. Res sem mu poslal del besedila, predvsem Klasično dobo z opisi delovanja Janeza Antona Scopolija, Franca Ksaverja Wulfena, Baltazarja Hacqueta in Karla Zoisa ter del iz Hladnikove dobe o delovanju Franca Hladnika in meni do takrat povsem neznane Jožefine Kwiatkowske, in kaj kmalu dobil že tudi prevod. Vossovo *Zgodovino* sem torej vsaj deloma v slovenščini najprej prebral v prevodu Vitomirja Mikuletiča. Šele kako leto pozneje sem od prof. Wraberja izvedel za pobudo Idrižčanov, ki je dobila »zeleno





luč« pri Celjski Mohorjevi družbi. Ko sem po novem letu 2009 profesorja povprašal o izidu, so bili prvi izvodi že natisnjeni (profesor mi je zelo prijateljsko obljubil, da mi bo enega podaril). Ravno tiste dni sem moral v Ljubljano. Šel sem z vlakom in na moji poti od železniške postaje do našega inštituta je treba stopiti le nekaj metrov iz smeri, pa že stojiš pred knjigarno Mohorjeve družbe. Nisem se mogel upreti skušnjavi in počakati na profesorjev podarjeni izvod, vstopil sem v knjigarno in čez pet minut že imel v roki sveže natisnjeno knjigo (kasneje je postala darilo za inženirja Vitomirja Mikuletiča). Včasih precej utrujajoča popoldanska vožnja z vlakom preko Jesenic do Postaje (Mosta na Soči) je ob prebiranju *Botanike na Kranjskem* minila presenetljivo hitro, knjigo sem bral skoraj na dušek, prav tako opombe in dopolnila prof. Wraberja. Bilo mi je jasno – izid te knjige je »zgodba o uspehu«. Besedilo v slovenščini se bere izjemno tekoče, v sodobnem strokovnem jeziku. V prevodih tega ni lahko zagotoviti in bralec take zadrege hitro opazi. Za Vossa samega se prej nisem nikoli zanimal; zanimali so me le drugi, o katerih je pisal v svoji knjigi. Zdaj sem ga po zaslugi izčrpane bio- in bibliografije dodobra spoznal in ga v svojih botaničnih »predalih« uvrstil tja, kamor sodi – med pomembne na Slovenskem delujoče naravoslovce 19. stoletja. Tudi druga dopolnila prof. Wraberja, npr. pregled objav in vednosti o obravnavanih botanikih, ki smo jih pridobili po izidu Vossovega izvornika, dajejo *Zgodovini botanike* dodatno vrednost in pripomorejo k temu, da je še vedno aktualna in uporabna. Znanstvenokritična izdaja torej



zdaj delujočim botanikom pomeni veliko več od izvirnega, a težko dosegljivega in zaradi nemškega jezika marsikomu težko razumljivega Vossovega *Poskusa*, izdanega pred več kot 120 leti. Dobili smo knjigo, ki jo bo potreboval in s pridom uporabljal vsak, ki se na Slovenskem ukvarja z botaniko, še posebej s floristiko, in mu ni oziroma mu ne sme biti vseeno, kaj in kako so to počeli rodovi pred nami. Enako koristna bo zgodovinarjem, še posebej zgodovinarjem znanosti in vsem, ki imajo posluh tudi za to, kar je bilo in je minilo, ne pa samo za to, kar je in kar še le bo. Ker je eno izmed pogostih »prizorišč« *Vossove knjige prav Idrija, ki je bila rojstni kraj ali kraj delovanja nekaterih glavnih »junakov« Poskusa zgodovine botanike na Kranjskem (poleg že naštetih Scopolija, Hacqueta, Hladnika in Kwiatkowske tudi Henrika Freyerja, Jurija Dollinerja in Karla Dežmana), mora biti njen izid še posebej pri srcu Idrijčanom, saj bi ga brez njihove predanosti domačemu mestu, ponosa na njegovo bogato zgodovino in, v primerjavi z drugimi okolji, navdušujoče naklonjenosti do botanike najbrž sploh ne dočakali. Brez dvoma je njen izid tudi lep prispevek k zgodovini tega našega znamenitega rudarskega mesta. Knjiga pa ni dragocena samo za Slovence, temveč tudi za Nemce (Avstrijce). Na najlepši možen način je iz arhivov in zaprašenih kopij na svetlo potegnila njihovega zaslužnega rojaka, naravoslovca Wilhelma Vossa in pokazala, da je njegovo delovanje na nekdanjem Kranjskem dragoceno tudi za sedanjo Slovenijo (ob tem takratne napetosti med Nemci in Slovenci na Kranjskem izgubijo*

nekaj teže in, ne da bi na to pozabili, na to zgodbo ne mečejo temnih senc). Botaniki, še posebej floristi sedanjih rodov, pa ob *Zgodovini na Kranjskem* potih (a naj to le zapišemo) pristavljamo še svoj lonček. Kljub temu da nas zdaj sodobni ocenjevalci znanstvenega dela na vseh koncih in krajih omalovažujejo in nam dopovedujejo, da je naše delo nepomembno in nevredno kakršnega koli plačila, se bo morda čez 100 let le pojavil še kak Voss, ki bo znal zapisati kakšno dobro besedo o nas, tako kot je mladi Wilhelm nekoč naklonjeno pisal o svojih naravoslovnih in botaničnih predhodnikih in sodobnikih; ne samo o slavni Scopoliju, Wulfenu, Hacquetu, pač pa tudi o drugih manj nadarjenih in manj »uspešnih« *sotrudnikih ljubeznive vede na Kranjskem.*

Pobudnici prof. Mariji Bavdaž, upokojeni direktorici idrijske Mestne knjižnice Anici Božič, ki je pobudo privedla do uspešne uresničitve, prevajalcu mag. Mirku Zormanu, lektorjema Vladimiri Eržen in doc. dr. Tomažu Sajovicu, prof. dr. Tonetu Wraberju za nelahko in časovno zahtevno, a poznavalsko opravljeno delo, ter urednici Alenki Veber in Celjski Mohorjevi družbi iskrene čestitke in priznanje. Na to knjigo so resnično lahko prav vsi ponosni.

